

Spanias forfall: Forklaringer og fortellinger i norske lærebøker

Henrik Meberg-Hansen

Masteroppgave i historie (HIS350)

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Våren 2022

UNIVERSITETET I BERGEN
Det humanistiske fakultet

© Henrik Meberg-Hansen, 2022

Spanias forfall: Forklaringer og fortellinger i norske lærebøker

English title: The Decline of Spain: Explanations and Narratives in Norwegian Textbooks

Forsidebilde: Leal, Juan de Valdés. *In Ictu Oculi*. 1670-1672. Hospital de la Caridad, Sevilla.

Wikimedia Commons.

Abstract

In this thesis, I analyze the explanations and narratives of the decline of Spain in the early modern period as they appear in twelve upper-secondary Norwegian textbooks of history from the beginning of the 20th century until 2021. I examine these textbooks both in relation to general European historiography and the historiography of the decline of Spain as it has developed since the 16th century, and I make use of a range of analytical categories such as “actor-oriented perspective” and “structural-oriented perspective” to make sense of the explanations in the textbooks. I also rely heavily on both Hayden White’s and Jörn Rüsen’s typologies of narration to better understand how the textbooks may orient school children in the relation between past, present and future.

One of my findings is that the representation of Spain’s decline in the textbooks has gradually transitioned from an actor-oriented perspective to a structural-oriented perspective. Textbooks in the beginning of the 20th century explain Spain’s decline largely in terms of the politics and ambitions of Philip II. After World War II an actor-oriented perspective is still present, but economic and social explanations are gradually gaining ground, thus reflecting larger trends within general European historiography. From the 70s and 80s a structural-oriented perspective predominates in the textbooks, and this trend has lasted up until today. However, all the textbooks are written from a liberal-protestant point of view, where myths of the so-called “Black Legend” inform the explanations and narratives.

Another finding is that the narrative of the decline of Spain has moved like a pendulum between tragedy and satire. The textbooks in the beginning of the 20th century tell a story about “rise and decline”, but this narrative changes gradually after World War II where Spain is regarded as trapped by her own destiny. In the period between 2006 and 2021, the narrative transitions back to a story about “rise and decline”. In a broader story about Europe in early modern period, however, the narrative is consistently romantic and genetical in all the textbooks. Spain’s decline is the onset for Northern-Europe to dominate the political stage. Especially interesting is the finding that Spain is almost always contrasted with the Netherlands. This representation also provides an exemplary and critical narrative, where the textbooks facilitate the values of democracy, tolerance and capitalism (with some moderation) in which Norwegian school children should orient their own life praxis. In this sense, Spain is regarded as an obstacle and school children should refrain from following its example. These explanations and narratives *may* have had consequences regarding the conceptualization of “Spanishness” in Norway, but this has to be studied further.

Forord

Det er med tungt hjerte jeg nå legger ned pennen etter to år med hardt arbeid. Det virker som en evighet siden jeg først kontaktet Gunnar Winsnes Knutsen, min briljante veileder, med det formål om å skrive en masteroppgave om spansk historie. Siden den gang har oppgaven utviklet seg og tatt nye former som jeg ikke kunne ha forestilt meg som fersk masterstudent. Med Christian Sæle på laget har dette vært en fryd. Jeg må derfor rette en spesiell takk til mine to iherdige veiledere som har lest og kommentert utkast på utkast, samtidig som de har holdt motet mitt oppe i krevende stunder.

Jeg vil også rette en stor takk til Arne Solli, Leidulf Melve, Stephan Sander-Faes og alle på masterseminaret i middelalder og tidlig moderne tid som har brukt tid og krefter på å lese og diskutere manusene mine. Det har vært en enorm hjelp å kunne reflektere sammen med en så faglig tung og engasjerende gruppe historikere.

I tillegg vil jeg takke min kjæreste, Carlota, for at hun har holdt ut med mine endeløse samtaler om et historisk tema som ligger meg nært. En takk går også til Charo og Carlos for at jeg fikk tilbringe tre solfylte måneder i Madrid høsten 2021, mens jeg jobbet med masteroppgaven. Jeg vil også takke min mor for at hun har lest korrektur på teksten og støttet med under hele studieløpet. Min far og bror fortjener også en takk for å ha vært på min side under studietiden.

Til slutt vil jeg også takke mine medstudenter som har vært som bautasteiner gjennom dette arbeidet, og jeg vil spesielt takke Thomas Lundal Røeggen og Stein Erik Storesund som har lest og kommentert hele oppgaven. Ansvar for alle feil og mangler som denne oppgaven måtte inneholde, faller derimot ene og alene på meg.

Bergen, 15. mai 2022

Henrik Meberg-Hansen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Tidligere forskning, avgrensning, problemstilling og oppgavens struktur	2
Kapittel 2: Kilder og metode	6
2.1 Lærebøker som kildemateriale	6
2.2 Den deskriptiv-analytiske metoden, forklaringsteori og fortellingstyper	9
Kapittel 3: Debatten om Spanias forfall	15
3.1 Den sorte legenden, spanske <i>arbitristas</i> og opplysningstid	16
3.2 Liberalisme, konservatisme, Generasjon '98 og imperialisme	22
3.3 Annales- og Barcelona-skolen, «Den generelle krisen»-debatten, differensiering og overlevelseskraft.....	31
3.4 Konklusjon	39
Kapittel 4: «En mørk og tyrannisk mann» – Fra begynnelsen av 1900-tallet til 1940....	40
4.1 «[E]n farlig fiende for all politisk og religiøs frihet»: Aktørperspektiv	41
4.2 «[F]anatisk, overtroisk, dovent og umoralsk»: Strukturperspektiv	46
4.3 «[A]rmod og elendighet greb mer og mer om sig»: En spansk tragedie.....	49
4.4 «Spaniens herredømme virkede lammende paa al udvikling»: En europeisk romanse	50
4.5 Delkonklusjon	53
Kapittel 5: «Spanias svakhet» – 1945-1975	55
5.1 «[H]elt middelaldersk i sin oppbygning»: Strukturperspektiv	56
5.2 «Han var spanjer av sinn»: Aktørperspektiv	58
5.3 «Til tross for sitt store og verdifulle kolonirike»: En spansk tragisk satire	61
5.4 «Her hersket ikke adel og konge»: En europeisk romanse	62
5.5 Delkonklusjon	65
Kapittel 6: «Rikt men lite utviklet» – 1976-2005	67
6.1 «[O]rden gjennom terrorstyre»: Aktørperspektiv.....	68
6.2 «[T]onen i det spanske samfunnet»: Strukturperspektiv	70
6.3 «Faktum er at Spania ikkje hadde utvikla seg i det heile»: En spansk satire	74
6.4 «[F]rå Middelhavet til Nordsjøen»: En europeisk romanse	76
6.5 Delkonklusjon	79
Kapittel 7: «Stadig mer i utakt med resten av Europa» – 2006-2021	80
7.1 «Religiøs intoleranse ble ... et økonomisk problem for Spania»: Strukturperspektiv.....	81
7.2 «Dette likte den spanske kongen Filip 2. dårlig»: Aktørperspektiv	86
7.3 «Et stort spansk skipsforlis»: Et globalt perspektiv	87

7.4 «Europas desidert mektigste land»: En spansk tragedie	90
7.5 «[E]robret av Spania, og ruinert»: En europeisk romanse	93
7.6 Delkonklusjon	97
Kapittel 8: Avslutning	99
Primærkilder.....	103
Sekundærkilder	103

Kapittel 1: Introduksjon

Det er i dag en bred oppslutning blant historikere om at Spania opplevde et såkalt «forfall»¹ i tidlig moderne tid. På slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet gikk Spania fra å være et fattig og politisk fragmentert geografisk område, til å bli en europeisk stormakt. Giftemålet mellom Isabella og Ferdinand i 1479 blir ofte sett på som innledningen til en storhetstid. Kongerikene Castilla og Aragon ble samlet i en personalunion, noe som la grunnlaget for opprettelsen av staten Spania.² Samtidig skulle skjebneåret 1492 se både slutten på den såkalte *reconquista* – de kristnes gjenerobring av Spania fra muslimene – og Europas såkalte «oppdagelse» av Amerika. Utover 1500-tallet opplevde Spania befolkningsvekst, en styrking av statsapparatet og økt handel med Europa og Amerika. Edelmetallimporten fra Amerika gjorde også Spania til den mektigste og rikeste staten i Europa. Dette skulle endre seg fra slutten av 1500-tallet. Økonomien ble svekket på grunn av dyre kriger og store lån, og befolkningen led under høye skatter og høye priser på viktige forbruksvarer. Det var også utbredte epidemier og en stor utvandring til Amerika som bremset Spanias tidligere befolkningsvekst. Endepunktet for Spanias storhetstid blir ofte satt til midten av 1600-tallet, for da var ikke lenger Spania å regne som en europeisk stormakt, og dets politiske hegemoni i Europa var over.³

Når, hvorfor og hvordan Spania forfalt har vært noen av de mest kontroversielle og debatterte spørsmålene innenfor historieskriving om Spanias historie. Ofte har denne debatten gitt opphav til og forsterket en rekke stereotypier om Spania og spanjoler. Noen av disse stereotypiene, slik som religiøs fanatisme, politisk intoleranse, forakt for manuelt arbeid og uvilje mot profitabel næringsvirksomhet, har fått et så sterkt fotfeste i historieskrivingen at de ofte blir sett på som uttrykk for en eksepsjonell «spansk folkekarakter» (mer om dette i Kapittel 3).⁴ Samtidig postulerer forfallsbegrepet en teleologi hvor Spanias historie i tidlig moderne tid

¹ Begrepet «forfall» blir her forstått som en progressiv endring over tid fra et høytliggende punkt til et lavere punkt. Det sammenfaller dermed med det relative begrepet «nedgang». Dermed inneholder begrepet en preskriptiv vurdering av de ulike punktene og deres hierarkiske posisjon i forhold til hverandre. Økonomisk nedgang, for eksempel, innebærer at det på et gitt tidspunkt var økonomisk velstand.

² Begrepet «Spania» er vanskelig å definere. På en side kan det defineres som det geografiske området på den iberiske halvøya som i tidlig moderne tid omfattet kongerikene Castilla, Aragon og Navarra. På en annen side kan «Spania» bli forstått som synonymt med «Castilla». Samtidig kan «Spania» sammenfalle med «det spanske riket» i tidlig moderne tid, som omfattet de europeiske og amerikanske besittelsene til kronen. I denne oppgaven forholder jeg meg løst til begrepet, og lar heller kildene snakke for seg selv.

³ Se for eksempel Casey, *Early Modern Spain*; Elliott, *Imperial Spain*; Elliott, *The Revolt*; Rawlings, *The Debate*.

⁴ Yun-Casalilla, *Iberian World Empires*, 212. Begrepet «folkekarakter» er et begrep som jeg bruker gjennomgående i denne oppgaven. Det er en analytisk kategori som kan fange opp den metodologiske kollektivismen som kommer til uttrykk i lærebøkene. Med en folkekarakter mener jeg her et «samlet sett med

ofte blir fortolket ut ifra nedgangstidene.⁵ Slik leser historikere fortiden baklengs, og fremhever de faktorene som angivelig forklarer forfallet.⁶ Dette har igjen informert og forsterket forestillinger om «det spanske».

Hvordan har fremstillingen av Spanias forfallshistorie artet seg i en norsk kontekst?⁷ På 1980-tallet skrev en gruppe forskere ved universitetene i Oslo og Göteborg at Spanias historie har «försvunnit bakom Pyreneerna» her i Norden.⁸ Gjennom min forskning på norske historielærebøker for gymnasiet og den videregående skolen har jeg funnet ut at dette ikke nødvendigvis stemmer for Norge sin del. Spanias forfallshistorie blir nemlig skildret av flere norske lærebøker. Hvordan disse forklarer og skriver frem en fortelling om Spanias forfall i tidlig moderne tid, har enda ikke blitt studert.

1.1 Tidligere forskning, avgrensning, problemstilling og oppgavens struktur

Analyser av lærebøker er ikke et nytt fenomen. Siden 1800-tallet har ulike interessegrupper forsøkt å avdekke feil og fordommer i lærebøker.⁹ Etter første verdenskrig ble lærebokanalyse etablert som et systematisk og institusjonalisert forskningsfelt.¹⁰ Kontrollkommisjoner skulle granske lærebøker i et forsøk på å fremme fred og toleranse i Europa. Etter andre verdenskrig ble institusjoner som UNESCO og «Georg-Eckert-Institut für internationale Schulebuchforschung» sentrale i utformingen av dette forskningsfeltet.¹¹ Disse institusjonene hadde et liberalistisk-demokratisk og angloamerikansk perspektiv på lærebokforskningen.¹² Utover 70-tallet har feltet til dels vært preget av en revisjonistisk tilnærming, hvor ny-marxistisk ideologikritikk dannet det teoretiske rammeverket for mye av forskningen.¹³ Det er

egenskaper som regnes som typiske for et bestemt folk», og noe som blir ansett som et «nasjonalt særpreg». Det norske akademis ordbok, s.v. «folkekarakter». 22. mars 2022. <https://naob.no/ordbok/folkekarakter>.

⁵ Dette er en generell kritikk som har blitt rettet mot forfallsbegrepet. Det har blant annet blitt pekt på i forbindelse med Spanias vitenskapshistorie under den såkalte vitenskapelige revolusjon, samt i forbindelse med det osmanske rikets forfall. Navarro Brotóns & Eamon, «Spain and the Scientific Revolution», 36; Darling, *Revenue-raising and Legitimacy*, 1-8.

⁶ Rawlings, *The Debate*, 2.

⁷ Med «forfallshistorie» mener jeg ikke utelukkende det som blir skrevet om Spanias forfall direkte, men også den konteksten som Spanias forfall inngår i. Det som kommer før og etter Spanias forfall er også relevant.

⁸ Mörner i Egge & Fuglestad, *Spansk historie*, 11.

⁹ Angvik, «Skolebokanalyse», 368-369.

¹⁰ Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 21.

¹¹ Angvik, «Skolebokanalyse», 369-370; Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 86-87. UNESCO publiserte blant annet en håndbok i lærebokforskning som søkte å utvikle internasjonal forståelse i lærebøker. Se UNESCO, *A Handbook for the Improvement of Textbooks*.

¹² I samtale med Christian Sæle 21.01.2022.

¹³ Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 65ff.

dermed mulig å spore en rød tråd gjennom forskningshistorien: lærebokforskere har gjerne hatt et ønske om å forbedre fremtidige lærebøker.¹⁴

Spanias historie i tidlig moderne tid har ikke blitt behandlet i noen særlig stor grad i norsk lærebokforskning. I den forskningen som faktisk analyserer dette temaet, ser det ut til at et postkolonialt perspektiv dominerer.¹⁵ I en masteroppgave fra 2019, undersøkte Susanne Kippersund fortellinger om kulturmøter mellom europeere og ulike folkegrupper i Amerika og Afrika (sør for Sahara). Spanjolene blir tildelt en fremtredende rolle i kapittelet «Europeiske oppdagingsreiser». Hun fant at lærebøkene presenterte europeere som dominerende og handlekraftige aktører, mens andre folkegrupper ble fremstilt som inaktive aktører med liten grad av agens.¹⁶ Oddgeir Sigvartsen tar også Spania som et undersøkelsesobjekt, men med et litt annet utgangspunkt. Han undersøkte fremstillinger av Spanias kolonisering i britiske lærebøker, og sammenlignet dette med hvordan Portugals kolonisering ble fremstilt. Han fant at de fleste av de britiske lærebøkene i stor grad var preget av den såkalte «sorte legenden» – en samling myter og fortellinger som setter Spania i et negativt lys (mer om dette i Kapittel 3) – og at Portugals kolonihistorie ble behandlet på en mildere måte.¹⁷ Slik sett inngår ofte Spanias historie som en del av en større kolonihistorie.¹⁸

Ingen lærebokanalyser har undersøkt hvordan Spanias historie i tidlig moderne tid på det europeiske kontinentet har blitt fremstilt i norske historielærebøker. Derfor kan det være interessant å vende blikket mot hvordan Spania og «det spanske» i Europa har blitt konstruert og fremstilt i lærebøker. Dette er derimot et veldig bredt tema, og jeg har derfor valg å avgrense undersøkelsesobjektet til Spanias forfall i tidlig moderne tid. Grunnen til dette er fordi lærebøker skriver relativt omfattende om dette temaet. Samtidig er det et tema som har blitt diskutert iherdig i europeisk historieskriving om Spania, og det har derfor en lang forskningstradisjon. Til slutt er temaet smalt nok til at det kan oppfylle rammebetingelsene for en masteroppgave.

Med alt dette i mente, har jeg valgt å formulere tre problemstillinger som i stor grad henger sammen med hverandre, og som har vært med på å veilede meg gjennom

¹⁴ Dette er kanskje en uunngåelig slagside ved all lærebokforskning, inkludert min egen. Skrunes, *Lærebokforskning*, 58.

¹⁵ Jeg har gått igjennom de digitale arkivene for hovedoppgaver og masteroppgaver til ulike universiteter og høyskoler i Norge. Dette er Universitetet i Trondheim (NTNU Open), Universitetet i Agder (Aura), Universitetet i Bergen (Bora), Universitetet i Stavanger (Brage UiS), Universitetet i Tromsø (Munin), Høgskulen på Vestlandet (HVL Open) og Høyskolen i Sørøst Norge (USN Open Archive). Søkordene som jeg har benyttet er «Span*», «læreb*» og «koloni*».

¹⁶ Kippersund, «Frå oppdagingar til bistand».

¹⁷ Sigvartsen, «Den amerikanske katastrofen».

¹⁸ For andre masteroppgaver som har plassert Spania innenfor rammene av en kolonihistorie, se Eilertsen, «Kolonitiden»; Torjussen, «Fremstillingen av kolonialisme».

forskningsprosessen: Hvordan har norske historielærebøker for gymnasiet og den videregående skolen fra begynnelsen av 1900-tallet frem til 2021 forklart Spanias forfall? Hvilke fortellinger er det lærebøkene skriver frem? Og hvordan står disse lærebøkene i forhold til debatten om Spanias forfall i europeisk historieskriving? Disse spørsmålene håper jeg kan bidra til å belyse den ideologiske bagasjen som lærebøkene måtte bære på, slik at vi kan bli mer bevisste på hvordan lærebøker kan legge til rette for elevers orientering i samspillet mellom nåtid, fortid og fremtid – altså «hvilket *avtrykk* de er egnet til å sette i elevenes historiebevissthet», slik som Christian Sæle nylig formulerte det.¹⁹ Samtidig er det ikke til å legge skjul på at min analyse har et normativt utgangspunkt. Jeg har et ønske om at både lærebokforfattere og nordmenn generelt kan være bedre rustet til å tenke kritisk rundt forestillinger om Spania og «det spanske».

Masteroppgavens struktur er som følger: I kapittel 2 tar jeg først for meg lærebøker som kildemateriale og begrunner hvilke lærebøker jeg har valgt å benytte meg av i denne analysen (totalt 12 lærebøker). Deretter redegjør jeg for metoden jeg har brukt for å jobbe med kildene. Her har den deskriptiv-analytiske metoden, forklaringsteori og fortellingstypologiene til Hayden White og Jörn Rüsen vist seg å være fruktbare. Kapittel 3 gir en innføring i debatten om Spanias forfall i europeisk historieskriving, og målet er å skape et rammeverk og et begrepsapparat som lærebøkene kan bli forstått i lys av. Videre følger fire analysekapitler (kapittel 4-7) som tar for seg fire perioder fra begynnelsen av 1900-tallet til 2021. Jeg har valgt en kronologisk struktur fremfor en tematisk tilnærming, for tydeligere å belyse spørsmålet om endring og/eller kontinuitet.

Periodiseringen bygger ikke på noen klare kriterier, men baserer seg på en inndeling som jeg oppfatter som fornuftig og pragmatisk. Den første perioden strekker seg fra begynnelsen av 1900-tallet og frem til utbruddet av 2. verdenskrig. Ifølge Georg Iggers var denne perioden preget av en brytningstid mellom «narrative, event-oriented history», med røtter tilbake til historiefagets vitenskapeliggjøring og institusjonalisering på 1800-tallet, og «social science-oriented» historieskriving.²⁰ Den andre perioden tar for seg etterkrigstiden (1945-1975), og sammenfaller med Francisco Francos diktatur i Spania. De to siste periodene er kanskje preget av kontinuitet i politisk forstand, men jeg har valgt å sette et skille i 2006, da Kunnskapsløfte ble innført i Norge. I perioden fra 1976-2005 ser vi blant annet en økende «europeisering» av Spania, hvor Spania får NATO-medlemskap i 1982 og EU-medlemskap i

¹⁹ Sæle, «Jødene som fanger», 322.

²⁰ Iggers, *Historiography*, 3.

1986.²¹ I perioden fra 2006 til 2021 tar jeg for meg lærebøker som ligger nærmere vår egen tid, og som har blitt skrevet i tråd med Kunnskapsløftet av 2006 (LK06) og den nye læreplanen i historie etter fagfornyelsen av 2021 (HIS01-03).

Det er også verdt å poengtere at den interne strukturen i analysekapitlene følger en todelt organisering. Først analyserer jeg lærebøkens forklaringer på Spanias forfall, og jeg benytter meg av aktør- og strukturperspektiv som to organiserende virkemidler. Deretter tar jeg for meg hvordan lærebøkene forteller historien om Spanias forfall. Jeg ser både på forfallshistorien i seg selv, men også hvilken sammenheng denne inngår i. Forklaringer og fortellinger må nødvendigvis forstås i lys av hverandre, men det har vært fruktbart for analysen sin del å behandle de i isolasjon. Til slutt tekker jeg sammen og sammenligner de ulike funnene fra delkonklusjonene, før jeg setter frem forslag til videre forskning.

²¹ Vincent, *Spain*, 199ff.

Kapittel 2: Kilder og metode

I dette kapittelet diskuterer jeg lærebøker som kildemateriale og presenterer utvalget av lærebøker som foreligger i denne masteroppgaven. Deretter gjør jeg rede for hvilke tilnærminger jeg har benyttet meg av for å svare på problemstillingene mine. Jeg tar blant annet utgangspunkt i den deskriptiv-analytiske metoden, forklaringsteori og fortellingstypologiene til Hayden White og Jörn Rüsen.

2.1 Lærebøker som kildemateriale

Det har blitt brukt en rekke begreper, slik som «pedagogisk tekst» eller «læremiddel», for å beskrive pedagogiske verktøy i undervisningssammenheng.²² I denne oppgaven har jeg valgt å benytte meg av «lærebok» som begrep, siden det fremstår som mindre tvetydig og mer anvendbar i en utvelgelsesprosess, hvor målet er konsistens innad i kildematerialet. Med «lærebok» mener jeg et trykt eller digitalt sammensatt litterært produkt²³ som baserer seg på en offentlig forvaltet læreplan, og hvor hensikten er å benytte den regelmessig i undervisningen innenfor en utdanningsinstitusjon.²⁴ Det er utelukkende lærebøker i historiefaget på gymnasiet og den videregående skolen som jeg har valgt å analysere. Dette er først og fremst fordi disse lærebøkene har et større innholdsmessig omfang når det gjelder Spanias forfall sammenlignet med historielærebøker på lavere trinn, men også fordi aldersgruppen i disse to institusjonene har holdt seg relativt stabil gjennom 1900-tallet.²⁵ Det kan derfor tenkes at vanskelighetsgraden og kompleksiteten i disse lærebøkene ikke spriker alt for mye.

Jeg har ikke benyttet meg av offentlig forvaltede læreplaner i noen nevneverdig grad. Det er først og fremst fordi de fleste læreplanene fra begynnelsen av 1900-tallet og frem til 2021 ikke omtaler Spanias historie i tidlig moderne tid eksplisitt.²⁶ Læreplanene, med unntak

²² Knudsen & Aamotsbakken, *Teoretiske tilnærminger til pedagogiske tekster*, 13; Skrunes, *Lærebokforskning*, 30.

²³ Læreboken kan inneholde en mengde ulike komponenter i tillegg til brødteksten. Det kan være en innholdsfortegnelse, titler, bilder, diagrammer og litteraturlister. Samtidig er det et produkt av en lang skrive- og distribueringsprosess, som ofte inkluderer kommersielle formål. Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 21.

²⁴ Skrunes, *Lærebokforskning*, 27-28.

²⁵ Frem til skoleordningen av 1935-36 var gymnasiet hovedsakelig forbeholdt aldersgruppen 16-19 år. Etter dette ble gymnasiet utvidet til et 5-årig gymnas, som også de to første årene inkluderte realskolen. Aldersgruppen var da 14-19 år. Etter Lov om videregående opplæring av 1974, ble den videregående skolen etablert, og her var aldersgruppen 16-19 år. Bjørndal, *Videregående opplæring*, 29-36.

²⁶ Den eneste læreplanen som eksplisitt omtaler Spanias historie i tidlig moderne tid, er «Undervisningsplan for Gymnasiet» fra 1903. Her står det at elever i 1. klasse skal lære om «Filip II og hans politik», «[i]nkvisitionen» og «Nederlændernes frihetskamp». Se *Undervisningsplan for Gymnasiet* (1903), 47. Foruten denne læreplanen, er det ingen andre læreplaner som nevner Spania i tidlig moderne tid. Se *Undervisningsplaner* (1950); Kirke- og undervisningsdepartementet, *Læreplan for den videregående skole* (1976); Kirke- og utdannings-, og forskningsdepartementet, *Læreplan for videregående opplæring* (1996); Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie* (2008); Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie* (2021).

av *Undervisningsplan for Gymnasiet* fra 1903, har dermed ikke påvirket dette temaet direkte. I den grad jeg bruker disse læreplanene i analysen, er det kun for å undersøke bredere tendenser som lærebøkene kan bli forstått i lys av.

Michael W. Apple hevder at læreboken må forstås som et økonomisk, politisk og kulturelt produkt som har oppstått i et komplisert system av mellommenneskelige relasjoner. Læreboken blir solgt og kjøpt innenfor et kapitalistisk markedssystem, hvor det øverste målet ofte er kortsiktig profitt. Hva som inkluderes og ekskluderes i en lærebok er derfor i stor grad basert på «standard content», skriver han. Det vil si innhold som viser seg å selge bra, og ikke nødvendigvis innhold som er viktig å lære. Dermed har lærebokens lønnsomhet vist seg å spille en større rolle enn ideologisk kontroll, slik som sensur.²⁷ Samtidig er læreboken underlagt politisk kontroll. Politiske og ideologiske agendaer, som uttrykt gjennom læreplaner og andre styringsdokumenter, regulerer også lærebokens innhold.²⁸ I Norge var det for eksempel en offentlig godkjenningsordning for lærebøker frem til 2000, men selv om denne ble avskaffet i 2000, har lærebøker fremdeles forsøkt å legge seg tett opp mot de gjeldende læreplanene.²⁹

På den måten kan også læreboken forstås som et kulturelt uttrykk, siden den «embodies the visions of legitimate knowledge».³⁰ Læreboken formidler et offisielt historiesyn som ofte blir akseptert av samfunnet generelt, og den kan bli forstått som en kulturbærer som formidler en nasjons egen selvfortolkning til yngre generasjoner.³¹ Til tross for en økende digitalisering innenfor skoleinstitusjonen, er det fremdeles læreboken som har hegemoni i undervisningen.³² Alt dette gjør historielæreboken til en svært interessant kilde å analysere når det gjelder hvilke forklaringer og fortellinger som har dominert fremstillingen av Spanias forfall. Her må jeg likevel presisere at lærebøkene ikke nødvendigvis er representative eller gyldige kilder til historiesynet generelt i et samfunn. Det er vanskelig å si om elevene faktisk har lest lærebøkene, og om de i det hele tatt har lært noe av dem. Ideelt sett må lærebøkene forstås i sammenheng med en rekke andre tekstlige og ikke-tekstlige produkter, slik som avisartikler, brev, leksikon, film og intervjuer. Dette ville ha blitt altfor omfattende å håndtere i en masteroppgave som denne. I stedet kan vi kanskje si noe om hvordan lærebøkene *legger opp til* at elevene skal forstå Spanias forfall. På den måten er lærebøkene kun et indisium på historiesynet i et samfunn.

²⁷ Apple, «Textbook Publishing», 284-285.

²⁸ Apple, «Textbook Publishing», 285-286.

²⁹ Stugu, «Oppsedande fortidsbilete», 250.

³⁰ Apple, «Textbook Publishing», 282.

³¹ Skrunes, *Lærebokforskning*, 27-28; Stugu, «Oppsedande fortidsbilete», 250; Van Nieuwenhuyse & Valentim, *The Colonial Past*, 5; Williams, *(Re)Constructing Memory*, vii.

³² Blikstad-Balas, «Lærebokas hegemoni».

Jeg har valgt ut totalt tolv historielærebøker for gymnasiet og den videregående skolen fra begynnelsen av 1900-tallet til 2021.³³ Utvalget er ikke basert på lærebøkernes utbredelse i den norske skolen, siden dette er informasjon som er vanskelig å få tak i. Forlag kan holde opplagstall og salgstall hemmelig av kommersielle hensyn,³⁴ eller de kan mangle systemer for arkivering.³⁵ Alle lærebøkene, med unntak av Nordberg & Grønlie (2021),³⁶ er derimot publisert av de største forlagene i Norge (Aschehoug, Tanum,³⁷ Cappelen og Gyldendal), og disse lærebøkene kan derfor ha hatt en viss utbredelse i lærebokmarkedet.

Alle disse lærebøkene behandler Spanias forfall som et eget tema. En svakhet med dette er at vi ikke får innsyn i lærebøker som *ikke* skriver om Spanias forfall, og hvilke temaer som i stedet har fått forrang. Studien legger derimot opp til å analysere forklaringer og fortellinger om Spanias forfall, og det ville derfor vært lite hensiktsmessig å inkludere lærebøker som ikke skriver om dette. Likevel har jeg ikke klart å inkludere alle lærebøkene som skriver om Spania. Dette handler om rammebetingelsene som stilles til en masteroppgave, men også at analysen fort vil bli svært gjentakende. Historielærebøkene i denne analysen representerer derfor bare et begrenset utvalg av alle historielærebøker som har vært, eller er på markedet. Kildematerialet utgjør 46% (12 av 26) av alle historielærebøkene for gymnasiet og den videregående skolen fra begynnelsen av 1900-tallet til 2021 som jeg har vært i stand til å finne.³⁸ Det kan derfor

³³ I kronologisk rekkefølge er lærebøkene: Schjøth & Lange, *Lærebok i Verdenshistorie: Fra oldtidens slutning til vore dager* (1906); Stang & Lange, *6000 års verdenshistorie for den høgre skolen* (1939); Ræder, *Verdenshistorie for realskole og gymnas* (1939); Qvamme, *Verdenshistorien inntil den industrielle revolusjon* (1955); Moen, *Verdenshistorien inntil 1815* (1959); Holmboe, *Historie: den nyere tid til ca. 1750* (1971); Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner verden: Historie for gymnasiet* (1976); Øvrelid, *Verdenshistorie I: Før 1850* (1985); Eliassen et al. *Spor i tid: Verden før 1850* (1995); Orning et al. *Mennesker i tid: Verden og Norge før 1800* (2007); Heum et al. *Alle tiders historie: Fra de eldste tider til våre dager* (2013); Nordberg & Grønlie, *Historie på tvers* (2021).

³⁴ Sæle, «'Mer ytterliggående enn noen hadde tenkt seg'», 11.

³⁵ Jeg har vært i kontakt med Gyldendal, Aschehoug og Cappelen Damm, og alle opplyser om at de ikke har kjennskap til utbredelsen til de ulike historielærebøkene.

³⁶ Når jeg likevel velger å inkludere Nordberg & Grønlie (2021), har dette å gjøre med at læreboken er helt ny i skrivende stund, og at den derfor kan føre lærebokanalysen frem til vår tid.

³⁷ Tanum publiserte flere lærebøker før Tanum-Norli (etablert i 1976) ble kjøpt opp av Aschehoug i 1985.

³⁸ De historielærebøkene som har vært en del av utvelgelsesprosessen, men som ikke har blitt inkludert i kildematerialet i denne studien, er: Johnsen, Osc. Alb. *Lærebog i den nyere tids historie: for gymnasier*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1904; Bergsgård, Arne & Severin Eskeland. *Lærebok i historie II*. Oslo: Cappelen, 1929; Skard, Eiliv & John Midgaard. *Verdenshistorie: Lærebok for realskolen og gymnasiet*. Oslo: Aschehoug, 1939; Coldevin, Axel & Einar Østvedt. *Europas historie fra Homer til Napoleon*. Oslo: Cappelen, 1952; Tham, Wilhelm & Jørgen Fredrik Ording. *Historien og samfunnet: Lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen*. Oslo: Damm, 1960; Moen, Kristian. *Verdenshistorien 1500-1879*. Oslo: Aschehoug, 1974; Holmboe, Hallvard & Jul Myhrvold. *Renessanse og reformasjon*. Oslo: Tanum-Norli, 1976; Sveen, Asle & Svein A. Aastad. *Verden I: Før 1850*. Oslo: Cappelen, 1983; Holmboe, Hallvard. *Verden fram til 1600*. Oslo: Tano, 1985; Birkenes, Bent, Hans-Kurt Gade, Inger B. Gottfredsen, Ole Jellingsø, Kristen Kristoffersen, Else Priisholm & Jørgen Bæk Simonsen. *Verdenshistorie før 1850*. Oslo: Gyldendal, 1993; Benedictwo, Ole Jørgen. *Vegar til vår tid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994; Stenersen, Øivind, Ivar Libæk, Asle Sveen & Svein A. Aastad. *Historie I: verden og Norge før 1850*. Oslo: Cappelen, 2001; Ermland, Geir Atle & Jørgen Christian Meyer. *Historie VGS: Verden og Norge før 1850*. Oslo: Gyldendal undervisning, 2003; Dyrvik, Ståle & Andreas Aase. *Portal: Verdenshistorie og*

være mulig å argumentere for at kildematerialet er tilstrekkelig representativt for populasjonen. Jeg vil uansett være varsom med å trekke altfor generaliserende konklusjoner utover kildematerialet. Hver lærebok er et unikt produkt, og et annet kildemateriale ville kanskje ha ledet til andre funn.

2.2 Den deskriptiv-analytiske metoden, forklaringsteori og fortellingstyper

Hvilken fremgangsmåte skal jeg bruke for å undersøke hvordan historielærebøker har forklart og fortalt Spanias forfall i tidlig moderne tid? Til tross for at lærebokanalyse har blitt beskrevet som et felt uten en særskilt metode,³⁹ fremsatte Wolfgang Marienfeld i 1976 en oversikt over tre ulike tilnærminger.⁴⁰ Disse metodene ble gjengitt av Magne Angvik i en mye sitert artikkel.⁴¹ Dette er den kvantitative innholdsanalysen, den kvalitative innholdsanalysen og den deskriptiv-analytiske metoden. Alle metodene behandler lærebøker som levninger. Den kvantitative innholdsanalysen undersøker i hvilken grad et tema blir omtalt (spatial- og frekvensanalyse) sammenlignet med andre temaer og/eller lærebokens omfang. Ifølge Angvik, som til en viss grad gir uttrykk for et positivistisk vitenskapsideal, er denne metoden etterprøvable, men i isolasjon kan den lede til et reduksjonistisk inntrykk av lærebøkene.⁴² Jeg har kun benyttet meg av denne metoden for å vurdere omfanget av Spanias forfallshistorie i de ulike lærebøkene, men dette utgjør ikke en stor del av analysen. Den kvalitative innholdsanalysen, på sin side, innebærer at forskeren forsøker å kvantifisere utsagn i læreboken gjennom et utarbeidet kategorisystem. Jeg har ikke valgt å benytte meg av denne metoden, siden den har vist seg å være alt for omfattende i møte med et stort kildeutvalg.⁴³

Den deskriptiv-analytiske metoden (også kalt den hermeneutiske metoden) analyserer språklige og ikke-språklige uttrykk i læreboken for å granske hvilke underliggende verdier og holdninger som kommer frem. Dette er en metode som baserer seg på subjektive tolkninger av

Norges historie før 1750. Oslo: Det norske samlaget, 2007; Eliassen, Jørgen, Ola Engelién, Tore Linné Eriksen, Ole Kristian Grimnes, Lene Skovholt & Knut Sprauten. *Tidslinjer 1*. Oslo: Aschehoug, 2007; Madsen, Per Anders, Hege Roaldset, Inger Hilde Killerud & Einar Sæther. *Perspektiver*. Oslo: Gyldendal undervisning, 2013; Dørum, Knut, Synnøve Veinan Hellerud, Ketil Knutsen & Magne Njåstad. *I ettertid: Lærebok i historie for VG2 og VG3*. Oslo: Aschehoug, 2016; Faust, Hege, Siv Falang Gravem, Håkon Korsvold, Steingrímur Njálsson & Siri Ødegård. *Grunnbok i historie*. Oslo: Aschehoug, 2021.

³⁹ Otto-Ernst Schüddenkopf i Sæle, «Den rette historien», 1.

⁴⁰ Marienfeld, «Schulbuchanalyse und Schulbuchrevision», 47-58.

⁴¹ Angvik, «Skolebokanalyse». Egil Børre Johnsen presenterer også de metodiske kategoriene til Marienfeld. Se Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 140-143.

⁴² Angvik, «Skolebokanalyse», 374. Ola Svein Stugu hevder at metoden kan være fruktbar i en innledningsfase for å kartlegge «fordelinga mellom perioder, emne og fagfelt i bøkene». Se Stugu, *Oppsedande fortidsbilete*, 250.

⁴³ Den kvalitative innholdsanalysen har møtt kritikk fra blant annet Pierre Caspard, som har hevdet at det ikke er noe poeng å utføre en så omfattende undersøkelse av noe som kan eksemplifiseres gjennom tekstutvalg. Se Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 145.

lærebokens innhold. Den forsøker derimot ikke å si noe om lærebokforfatterens intensjoner på bakgrunn av historisk kontekst (slik som representasjonsanalyse forsøker å gjøre).⁴⁴ Likevel tror jeg det er mulig å gjøre kvalifiserte tolkninger av det ideologiske innholdet, og jeg forsøker derfor å se lærebøkene i lys av europeisk historieskriving generelt og historieskriving om Spanias forfall spesielt (se Kapittel 3). Samtidig påpeker Angvik at det subjektive elementet i metoden kan åpne opp for uheldige slagsider i forskningen. Forskere har mulighet til å plukke ut kilder og sitater (enten bevisst eller ubevisst) som underbygger deres *a priori* forestillinger (også kalt «cherry picking»). Det er derfor viktig at forskere er åpne med leseren om forskningsprosessen, og ikke forsøker å skjule egne holdninger og motiver.⁴⁵ Denne metoden har vært dominerende i lærebokforskningen,⁴⁶ og jeg kommer ikke til å være et unntak, men jeg har følt det nødvendig å spesifisere metoden ytterligere. I forbindelse med dette, har jeg hentet mye inspirasjon fra forklaringsteori og narratologi.

Et sentralt begrep i problemstillingen er «forklaring». Både Astri Andresen et al. og Ottar Dahl har pekt på at historikere ikke bare er interessert i å beskrive *hva* som har skjedd i fortiden, men også *hvorfor* noe har skjedd. De skiller mellom tre ulike forklaringstyper som ofte opererer i samspill med hverandre i en historisk tekst, men som kan ha ulik forklaringskraft. Dette er årsaksforklaringer, intensjonsforklaringer og funksjonelle forklaringer.⁴⁷ Årsaksforklaringer består av et logisk kausalforhold mellom årsak (eksplanans) og virkning (eksplanandum). Det er kanskje vitenskapsfilosofen og den logiske empiristen Carl G. Hempel som har vært den sterkeste røsten for denne forklaringen innenfor historiefaget. Han hevdet at årsaksforklaringer er like gyldige i historieskrivingen som i naturvitenskapene, fordi forklaringene blir dedusert ut ifra hypoteser om universelle lover eller probabilistiske samvariasjoner.⁴⁸ Ifølge Hempel får dette utslag i historiske tekster gjennom såkalte *genetiske* forklaringer, hvor historikeren forsøker å spore årsaker til et fenomen bakover i tid.⁴⁹ Når det gjelder Spanias forfall, kan en slik årsaksforklaring gjøre seg gjeldende dersom historikeren ser en sammenheng mellom edelmetallimport, inflasjon og økonomisk nedgang.

⁴⁴ Det kan være problematisk å trekke årsakssammenhenger mellom lærebokens innhold og forfatterens intensjoner, på bakgrunn av den historiske konteksten. Historiekulturen til en lærebokforfatter kan bestå av en enorm mengde ulike inntrykk, og læreboken i seg selv er et produkt av en lang skriveprosess, der en rekke instanser (slik som konsulenter og medforfattere) ofte har bidratt i arbeidet. Dette betyr at det vil være utfordrende å si noe om *hvorfor* en lærebokforfatter forklarer og forteller Spanias forfall på en bestemt måte. Melman, *The Culture of History*, 4-5.

⁴⁵ Angvik, «Skolebokanalyse», 374.

⁴⁶ Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope*, 65ff.

⁴⁷ Andresen et al., *Å gripe fortida*, 137-150; Dahl, *Problemer i historiens teori*, 34-47.

⁴⁸ Hempel, «The Function of General Laws», 35-48.

⁴⁹ Genetiske forklaringer kan forstås som motstykket til såkalte *kontrastive* forklaringer. Førland, «Årsaksproblemer i historisk forskning», 359; Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*, 447-450.

Mens årsaksforklaringer i historieskrivingen kan virke begrensede for menneskelig handlingsrom og fri vilje, tar intensjonsforklaringer den menneskelige motivasjonen med i betraktning når et fenomen skal forklares. Historikeren forsøker å utlede intensjoner fra sporene vi har fra fortiden for å sannsynliggjøre hvorfor en aktør handlet på en bestemt måte. Dahl og Andresen et al. påpeker at det logiske kausalforholdet til intensjonsforklaringer og årsaksforklaringer er svært likt,⁵⁰ men at de som skiller de fra hverandre, er at det ikke trenger å foreligge en nødvendighet mellom intensjon og handling.⁵¹ I teorien *kunne* aktører handlet annerledes. Dette gjør at intensjonsforklaringer ofte fungerer som *kontrastive* forklaringer i historieskrivingen, siden det kan virke spennende å lese om bevisste historiske aktører som får begeret til å flyte over.⁵² I forbindelse med Spanias forfall har Filip 2.s intensjoner vist seg å være en viktig forklaring i flere av lærebøkene.

Det å forklare noe «fra virkningsleddet til årsaksleddet»,⁵³ omtales som en funksjonell forklaring. Her blir ofte et fenomen plassert i sammenheng med et større system, for så å forklare fenomenet ut ifra hvilken funksjon det har for systemet. Fenomenets gunstige funksjon for systemet kan dermed bli brukt som en forklaring på hvorfor fenomenet vedvarer over tid.⁵⁴ Funksjonelle forklaringer deler derfor mange likhetstrekk med den teleologiske forståelsen av naturen til Aristoteles, hvor *causa finalis* (hensikt eller formål) blir forstått som en årsak til et fenomen. Ut ifra et mekanisk verdensbilde, hvor årsaken må komme før virkningen, kan denne forklaringstypen synes problematisk. Med mindre historikeren bekjenner seg til overordnede synteser, slik som for eksempel historisk materialisme eller fremtidsoptimisme, kan det det være vanskelig å forklare historiske og samfunnsmessige fenomener ut ifra deres konsekvenser. Et eksempel på en slik forklaring når det gjelder Spanias forfall, kan være at Spania *måtte* forfalle for at kapitalisme og toleranse skulle blomstre i Nord-Europa. Slik får Spanias forfall en funksjon for Europas utvikling.

Alle eller noen av disse forklaringstypene inngår i en større *fortelling* som historikeren skriver frem.⁵⁵ Flere historikere har pekt på at fortellingen har en forklarende kraft i seg selv. Arthur C. Danto hevdet at «a narrative already is, in the nature of the case, a *form* of explanation»,⁵⁶ og Ottar Dahl skrev at «[e]n historisk berettende fremstilling er altså for en

⁵⁰ Andresen et al., *Å gripe fortida*, 145; Dahl, *Problemer i historiens teori*, 44.

⁵¹ Andresen et al., *Å gripe fortida*, 145-148; Dahl, *Problemer i historiens teori*, 44-50.

⁵² Førland, «Årsaksproblemer i historisk forskning», 359.

⁵³ Dahl, *Problemer i historiens teori*, 42.

⁵⁴ Andresen et al., *Å gripe fortida*, 148; Dahl, *Problemer i historiens teori*, 42.

⁵⁵ Andresen et al., *Å gripe fortida*, 137-150; Dahl, *Problemer i historiens teori*, 34-47.

⁵⁶ Danto, *Narration and Knowledge*, 201.

vesentlig del strukturert på *kausal* basis». ⁵⁷ Gjennom at ulike elementer struktureres i tid og rom, blant annet gjennom såkalte kausaluttrykk, gjør at «kausaliteten bakes inn» i et narrativ med en «dypere mening», skriver Tor Egil Førland. ⁵⁸ Slik sett kan fortellingen om Spanias forfall fremstå som en teleologisk forklaring i seg selv, hvor et endelig mål forklarer forfallet. Hva som er dette målet, har en sammenheng med det ideologiske perspektivet som preger fortellingen. ⁵⁹ Francis Sejersted tolker for eksempel P.A Munchs *Det Norske Folks Historie* som en romanse, hvor historieskrivingen hadde som mål å skildre en fremtidstro og nasjonal identitetsfølelse. Sejersted forstår derfor Munch som «en av de sentrale nasjonsbyggere i Norge». ⁶⁰

Det å analysere historie som fortelling har hatt stor gjennomslagskraft de siste tiårene, ⁶¹ og det er gjerne to historieteoretikere som går igjen i denne forskningen. Dette er Hayden White og Jörn Rüsen, som begge har utviklet hver sin fortellingstypologi. I utgangspunktet var det ikke min hensikt å benytte meg av disse typologiene, men jeg har funnet de svært fruktbare i analysen min. I sin *Metahistory* (1978) hevder White at *meningen* i en historisk fremstilling kan avdekkes gjennom å analysere hvilken *type* fortelling som historikeren bekjenner seg til. Disse arketyriske plottstrukturene, eller «modes of emplotment» som han kaller dem, danner grunnlaget for historikerens narrative forklaring. Med utgangspunkt i litteraturteoretikeren Northrop Frye, presenterer White fire plottstrukturer i sammenheng med en rekke andre litterære virkemidler. I arbeidet med kildene har jeg utelukkende anvendt plottstrukturene. Dette er romansen, tragedien, komedien og satiren. ⁶² Romansen er en fortelling om hvordan protagonisten står overfor en utfordring som til slutt blir beseiret. White skriver at det er et drama «of the triumph of good over evil, of virtue over vice, of light over darkness, and the ultimate transcendence of man over the world in which he was imprisoned by the Fall». ⁶³ Slik inneholder plottstrukturen en utviklingsoptimisme, hvor historikerens forklaring baserer seg på at nye krefter utvikler seg til tross for tilsynelatende statiske forhold. ⁶⁴

Komedien, på sin side, er karakterisert av et skisma mellom konkurrerende krefter som til slutt blir forsonet, og som videre eksisterer i harmoni med hverandre. Denne fortellingen deler utviklingsoptimismen til romansen, fordi samfunnet blir «purer, saner, and healthier»

⁵⁷ Dahl, *Problemer i historiens teori*, 41-42.

⁵⁸ Førland, «Årsaksproblemer i historisk forskning», 366-367.

⁵⁹ Sejersted, «Historiefagets fortellinger», 316.

⁶⁰ Sejersted, «Historiefagets fortellinger», 314-317.

⁶¹ For å nevne noen studier fra de siste ti årene som tar utgangspunkt i historie som fortelling, se Heiret et al. *Fortalt fortid*; Ryymin, *Historie og politikk*; Kippersund, *Frå oppdagingar til bistand*; Sæle, «Jødene som fanger».

⁶² White, *Metahistory*, 7-8.

⁶³ White, *Metahistory*, 9.

⁶⁴ White, *Metahistory*, 11.

etter forsoningen.⁶⁵ I tragedien, derimot, er det først en tid preget av fremtidsoptimisme og gullalder, men dette blir møtt med opposisjon fra krefter som forsøker å hindre menneskelig forløsning. Resultatet av dette «forræderiet», som Sejersted kaller det,⁶⁶ blir «the fall of the protagonist and the shaking of the world he inhabits».⁶⁷ Den siste plottstrukturen til White er satiren, og fremstår som det motsatte av romansen. Her er mennesket «ultimately a captive of the world rather than its master», siden det er fanget av sin egen skjebne. Denne fortellingen slutter med at protagonisten ikke klarer å beseire «the dark force of death».⁶⁸

Whites syn på historieskrivingen som «a verbal structure in the form of a narrative prose discourse»⁶⁹ har ikke vært foute kritikere. Han har spesielt blitt kritisert for å fremme en kunnskapsrelativisme, hvor historikeren ikke *finder* fortiden, men heller *oppfinner* den gjennom litterære virkemidler.⁷⁰ Jörn Rüsen har forsøkt å ta et oppgjør med denne epistemologiske relativismen eller skeptisismen, og ser på den historiske fortellingen som en spesiell type litterær sjanger. Denne er karakterisert av en teoretisk og metodisk argumentasjon fundert på empirisk forskning, i et forsøk på å gi mening til tidserfaringer.⁷¹ Både White og Rüsen forstår fortiden som en ontologisk substans,⁷² men Rüsen legger mer vekt på at historikere har mulighet til å tilnærme seg denne fortiden gjennom fortellinger.

Fortelling er fremdeles en sentral del av historikerens virke, noe Rüsen presiserer i sin analyse av Ranke.⁷³ Gjennom fortellingen eller fortellingene⁷⁴ som historikeren skriver frem, legger historikeren til rette for en historiebevissthet som orienterer leseren i samspillet mellom fortid, nåtid og fremtid. Samtidig konstruerer historikeren identitet og kausalitet i fortelling, som individet kan forstå seg selv og samfunnet i lys av.⁷⁵ Slik jeg forstår Rüsen, er den orienterende funksjonen til historiske fortellinger en kognitiv prosess som både kan gi kraft til og styre menneskers livspraksis i en bestemt retning (motivasjon). Hvordan mennesker tenker og handler er blant annet avhengig av hvilken fortellingstype som anvendes for å tolke

⁶⁵ White, *Metahistory*, 9 & 11.

⁶⁶ Sejersted, «Historiefagets fortellinger», 322.

⁶⁷ White, *Metahistory*, 9.

⁶⁸ White, *Metahistory*, 9.

⁶⁹ White, *Metahistory*, ix.

⁷⁰ For en mer utfyllende gjennomgang av kritikken mot White, se Melve, *Historie*, 225-228.

⁷¹ Rüsen, «Historical Narration», 96.

⁷² White skriver for eksempel i en fotnote i innledningen til *Metahistory* at «[u]nlige literary fictions, such as the novel, historical works are made up of events that exist outside the consciousness of the writer». Se fotnote 5 i White, *Metahistory*, 6.

⁷³ Rüsen, *History: Narration, Interpretation, Orientation*, 41ff.

⁷⁴ Rüsen hevder at alle fortellingstypene er tilstedeværende i enhver historisk tekst, men at det ofte er én som dominerer. Rüsen, «Historical Narration», 95.

⁷⁵ Rüsen, «Historical Narration», 89 & 96.

fortiden.⁷⁶ Rösen setter dermed frem fire fortellinger. Disse er tradisjonsfortellinger, eksemplariske fortellinger, kritiske fortellinger og utviklingsfortellinger.⁷⁷

Tradisjonsfortellinger formidler opprinnelsen til eksisterende livssystemer, og konstruerer kontinuitet gjennom å vise til systemenes stabilitet. De skaper identitet og legitimitet ved å tilbakeføre og bekrefte forhåndsgitte kulturelle selvforståelser.⁷⁸ Eksemplariske fortellinger konkretiserer abstrakte regler og prinsipper som blir oppfattet som universelle, og legitimerer dem gjennom historiske anekdoter. Dette er fortellinger om «models of virtue or vice», hvor historien tjener som «livets læremester», eller *historia magistra vitae*, og hvor tidskonseptet får et innslag av presentisme.⁷⁹ Kritiske fortellinger avviser tradisjoner, regler og prinsipper som har blitt overlevert gjennom tid. Slik utfordrer de forestillinger om kontinuitet, og skaper identitet ved å fornekte tradisjonsgitte selvforståelser.⁸⁰ Utviklingsfortellinger, eller «genetical narratives», ser på endring i verden som en utvikling «from ailen forms of life into proper ones». Her er det endringen i seg selv som er meningsfull i historien. Transformasjonen blir sett på som en stabil kraft i fortiden, og som bærer historien fremover mot selvrealisering. Dette idealet danner grunnlaget for identitet, siden det fjerner «the threat of losing oneself» i en kompleks virkelighet.⁸¹

Siden lærebøker *ipso facto* er skrevet for å lære bort noe, kan fortellingen om Spanias forfall i tidlig moderne tid ha betydning for hvordan lærebøkene legger opp til at norske skoleelever bør orientere seg i sine egne liv. Det er i forbindelse med denne orienterende funksjonen i lærebøkene at White og Rösens typologier blir interessante analyseverktøy. Opplevde Spania en storhetstid og gullalder før det forfalt, eller strakk røttene til nedgangen seg langt tilbake til i tid? Ender nedgangen med totalt forfall, eller er det mulig å skimte noen lysglimt? Tjener Spanias historie som et eksempel på hvordan mennesker bør opptre i sine egne liv, eller bør vi ta avstand Spania? Hvilke fortellinger som skrives frem kan dermed legge grunnlaget for hvordan mennesker forstår Spania og «det spanske». Til slutt må jeg nevne at det ikke har ikke vært min hensikt å presse de ulike lærebøkene inn i disse fortellingstypene. De har heller fungert som analytiske kategorier som har hjulpet meg til «å komme ‘bakom’ tekstene slik de foreligger», som Sæle uttrykker det.⁸²

⁷⁶ Rösen, «The Development of Narrative Competence».

⁷⁷ Jeg tar utgangspunkt i oversettelsen til Heiret et al. Se Heiret et al., *Fortalt fortid*, 28.

⁷⁸ Rösen, «Historical Narration», 90.

⁷⁹ Rösen, «Historical Narration», 91.

⁸⁰ Rösen, «Historical Narration», 92.

⁸¹ Rösen, «Historical Narration», 92.

⁸² Sæle, «Jødene som fanger», 322.

Kapittel 3: Debatten om Spanias forfall

Målet med dette kapitlet er å utforske og kartlegge noen av de mest sentrale forklaringene på Spanias forfall.⁸³ Dette er for å skape et analytisk rammeverk og et begrepsapparat som norske historielærebøker kan bli forstått innenfor. Jeg antyder ikke her at lærebokforfatterne har blitt direkte påvirket eller inspirert av denne historiografien, men heller at historiografien kan kaste lys over noen sentrale tendenser i debatten om Spanias forfall, som lærebøkene kan posisjoneres i forhold til.

Gjennom de siste 500 årene har det blitt skrevet mangt og meget om hvordan og hvorfor Spania opplevde nedgangstider i tidlig moderne tid. Debatten, som har blitt ført av både spanske og ikke-spanske historikere, har blitt påvirket av ulike myter,⁸⁴ fordommer og ideologiske overbevisninger, samt forskjellige skoler med ulike teoretiske og metodologiske utgangspunkt. De historikerne som har ført debatten, har ikke nødvendigvis sittet i opphøyde elfenbenstårn og skrevet historie isolert fra sine respektive historiske kontekster. I stedet har de blitt påvirket av (og selv påvirket) den samtiden som de opererte innenfor.⁸⁵ I sin studie *The Debate on the Decline of Spain*, presenterer Helen Rawlings nettopp denne debatten på en detaljert og nyansert måte, og ser ulike historikere i lys av sine samtidige kontekster. Sådan danner studien til Rawlings et viktig utgangspunkt for den følgende historiografiske oversikten. I tillegg er min tolkning av debatten tydelig påvirket av Christopher Storr, som har påpekt at debatten kan bli forstått på et kontinuum mellom et aktørperspektiv og et strukturperspektiv.⁸⁶ I aktørperspektivet er det en «metodologisk individualisme», med intensjonsforklaringer, som dominerer, mens i strukturperspektivet er det en «metodologisk kollektivism», med større overgripende årsaksforklaringer, som regjerer. Det er ikke nødvendigvis snakk om at det ene perspektivet utelukker det andre (ofte spiller de på hverandre), men heller om hvilket perspektiv historikerne legger mest vekt på i sine forklaringer av Spanias forfall.

⁸³ Som en følge av tid- og plassmangel, vil den foreliggende historiografiske oversikten være preget av uunngåelige generaliseringer.

⁸⁴ Jeg forstår mytebegrepet ut ifra Peter Heehs' definisjon: «a set of propositions, often stated in narrative form, that is accepted uncritically by a culture or speech-community and that serves to found or affirm its self-conception». Jeg bruker derfor ikke begrepet for å vurdere sannhetsverdien til en påstand, slik som det ofte forekommer i dagligtalen. Det blir heller ikke forstått som en religiøs eller «hellig» fortelling. Myter er heller påstander som aksepteres ukritisk, og som bekrefter antagelser om seg selv og andre. funksjon er å bekrefte antagelser om seg selv og andre. Heehs, «Myth, History and Theory», 3.

⁸⁵ Dette er et førende premiss for historiografi generelt. Edward Hallett Carr har blant annet oppfordret til dette: «study the historian before you begin to study the facts». Carr, *What is History*, 23.

⁸⁶ Storrs, *The Resilience*, 9. Geoffrey Parker bruker også disse analytiske kategoriene når han setter frem ulike forklaringer på Spanias forfall under Filip 2. Parker, *Imprudent King*, 363-364.

3.1 Den sorte legenden, spanske *arbitristas* og opplysningstid

En av dimensjonene som står helt sentralt i debatten om Spanias forfall, er den såkalte «sorte legenden», eller *la leyenda negra*. Rawlings hevder at «the influence of the Legend on the historiography of Spain's decline was unparalleled, to the extent that the debate might well not have acquired the intensity that it did without its precedence».⁸⁷ Det er derfor viktig å avklare hva som menes med «den sorte legenden». Med hjelp av den nye europeiske boktrykkerkunsten, sirkulerte det på 1500- og 1600-tallet en rekke tekster av spanske og ikke-spanske forfattere rundt om i Europa, og Spanias politiske motstandere benyttet ofte disse tekstene som propaganda for å fremme sine egne ideologiske agendaer. Dermed la skribenter og politikere fra blant annet England, Nederland og Frankrike grunnlaget for en rekke myter og forestillinger om Spania, som stilte landet og dets innbyggere i dårlig lys.⁸⁸ Påfølgende generasjoner av historikere, helt frem til midten av 1900-tallet, har brukt og utviklet denne legenden for å forklare hvorfor Spania forfalt i tidlig moderne tid, mens nordeuropeiske stater opplevde sosioøkonomisk blomstring og fremgang.⁸⁹

Det var den spanske høyreorienterte journalisten Julián Juderías (1877-1918) som først introduserte begrepet i *La leyenda negra: Estudios acerca del concepto de España en el extranjero* (1914). Her hevdet han at historieskrivingen om Spanias fortid var preget av anti-spanske holdninger. Spanjolene ble systematisk fremstilt som uvitende, fanatiske, grusomme og vitenskapelig tilbakestående. Han oppsummerte legenden som følger: «legenden om det inkvisitoriske, uvitende og fanatiske Spania, ute av stand til å figurere blant de kultiverte folkene nå som før, alltid klar til voldelig undertrykkelse; fiende mot fremskritt og innovasjoner [min oversettelse]».⁹⁰ Selv om begrepet til Juderías har hatt stor gjennomslagskraft i historieskrivingen om Spania i nyere tid, er det viktig å påpeke at Juderías også hadde sin egen agenda. Han ønsket å forsvare Spanias kulturelle, politiske og vitenskapelige prestasjoner for å renvaske Spanias fortid. Denne såkalte «hvite legenden» kan derfor bli sett på som motstykket til den sorte.⁹¹

Den sorte legenden har senere utviklet seg til å omfatte andre myter, som også ser Spania og spanjoler i et negativt lys. I sin studie av legenden i engelsk historieskriving,

⁸⁷ Rawlings, *The Debate*, 13.

⁸⁸ MacKay, «*Lazy, Improvident People*», 218; Maltby, *The Black Legend in England*, 4 & 12. Sverker Arnoldsson påstår at den sorte legenden om Spania først oppstod på 1300-tallet i Italia. Arnoldsson, *La leyenda negra*, 11ff.

⁸⁹ Rawlings, *The Debate*, 13.

⁹⁰ «la leyenda de la España inquisitorial, ignorante, fanática, incapaz de figurar entre los pueblos cultos lo mismo ahora que antes, dispuesta siempre a las represiones violentas; enemiga del progreso y de las innovaciones». Juderías, *La leyenda negra*, 15.

⁹¹ Gibson, *The Black Legend*, 8-9.

utforsket William Maltby hvordan spanjoler har blitt fremstilt som udugelige og elendige i alle sine bedrifter, samt hvordan de ble sett på som onde og bedragerske.⁹² Ruth MacKay har undersøkt hvordan spanjoler har blitt forestilt som eksepsjonelt late og altfor stolte til å utføre manuelt arbeid. Det var spesielt de spanske *arbitristas* på 1600-tallet som gav denne myten liv og troverdighet. MacKay ser denne myten i sammenheng med den sorte legenden, hvor utenlandske skribenter brukte den for å forstå Spania som en underlegen nasjon.⁹³

En av tekstene som var med på å grunnlegge den sorte legenden var *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* (1552), skrevet av den spanske dominikanermunken Bartolomé de Las Casas (1474-1566). Her forsøkte han å forsvare de juridiske og religiøse rettighetene til urbefolkningen i Amerika ved å angripe *encomienda*-systemet⁹⁴ i koloniene. Las Casas hevdet at dette systemet i praksis var en unnskyldning for spanjoler til å utnytte og mishandle de innfødte.⁹⁵ Derfor skildret Las Casas alle de grusomme og brutale handlingene som spanjolene tilsynelatende hadde begått overfor urbefolkningen i grådighetens navn. Med et kraftfullt språk fortalte han for eksempel om hvordan spanjolene trente opp jakthunder for å spore og drepe de innfødte på Hispaniola.⁹⁶ For å underbygge dette, hevdet Las Casas at han hadde mer enn 50 års førstehåndserfaring med slike onder.⁹⁷

Mange av disse beskrivelsene kan kanskje bli avfeid som overdrevne eller oppdiktete. I datidens politiske diskurs var overdrivelser og polemikk viktige retoriske virkemidler,⁹⁸ og Las Casas skrev selv *Brevísima relación* med et bestemt politisk formål i sikte: å overtale den castillanske kronen til å innføre politiske tiltak som kunne beskytte urbefolkningen i Amerika.⁹⁹ Dette hevdet han ville gi Spania Guds velsignelse og sørge for at landet blomstret.¹⁰⁰ Denne politiske konteksten ble derimot adskilt fra teksten da den ble oversatt til språk som nederlandsk, engelsk og tysk. For protestantisk-reformerte skribenter og politikere ble dermed *Brevísima relación* det ultimate beviset på at spanjolene var grusomme og barbariske. Denne forestillingen ble ytterligere forsterket ved at illustrasjoner av den flamske kunstneren Theodore de Bry (1528-1598) ofte akkompagnerte den oversatte teksten. Disse

⁹² Maltby, *Black Legend in England*, 3-4.

⁹³ MacKay, «*Lazy, Improvident People*», 218.

⁹⁴ Dette systemet skulle sikre de spanske kolonistene retten til å skattlegge urbefolkningen i form av produkter og tjenester, i bytte mot beskyttelse og religiøs opplæring.

⁹⁵ Rawlings, *The Debate*, 13-14.

⁹⁶ Las Casas, *Brevísima relación*, 23-24.

⁹⁷ Las Casas, *Brevísima relación*, 8.

⁹⁸ Rawlings, *The Debate*, 17.

⁹⁹ Las Casas, *Brevísima relación*, 7-8.

¹⁰⁰ Las Casas, *Brevísima relación*, 11.

viste blant annet hvordan spanjoler hengte, brente, hugget av armer og spiste de innfødte i Amerika.¹⁰¹

Det var derimot ikke bare beskrivelser av spanjolenes handlinger i Amerika som la til rette for utviklingen av den sorte legenden. Den spanske inkvisisjonen gjorde også et sterkt inntrykk i utlandet, noe som la til rette for en forestilling om Spania som et fanatisk og intolerant land. Sentralt i utformingen av dette bildet var teksten *Inquisitionis Hispanicae Artes aliquot*, som ble utgitt i 1567 i Heidelberg under pseudonymet Reginaldus Gonsalvius Montanus (1527-1591).¹⁰² Her rettet Montanus krass kritikk mot inkvisisjonen, som han forstod som et ondskapsfullt kabinett som hadde gått bort fra sine opprinnelige idealer om å redde sjeler og lære opp uvitende mennesker i den «rette» kristne tro.¹⁰³ Inkvisisjonen var i stedet preget av korrupsjon og grådighet, der inkvisitørene forsøkte å lure uskyldige kristne til å tilstå kjetteri gjennom utspekulerte metoder.¹⁰⁴ I tillegg hadde inkvisisjonen blitt et instrument for monarkiet, som brukte den til å oppnå sosial og politisk kontroll.¹⁰⁵ Dette synet fikk bred oppslutning i Nord-Europa, og gikk ofte inn i forklaringen av Spanias forfall. Den nederlandske professoren Philip van Limborch (1633-1712) hevdet for eksempel i *Historia Inquisitionis* (1692) at enhver nasjon som forsøkte å undergrave frihetene til innbyggerne, ville oppleve et politisk og økonomisk forfall.¹⁰⁶

Kanskje det viktigste nederlandske bidraget til den sorte legenden er Vilhelm av Oraniens (1533-1584) *Apologie* til Generalstatene i 1580. I den såkalte åttiårskrigen (1568-1648) var Nederlandene i sporadisk opprør mot det habsburgske Spania, og Vilhelm fungerte som opprørsleder frem til han ble erklært fredløs av Filip 2. og myrdet fire år senere. I *Apologie* argumenterte Vilhelm for at frihetskampen mot Spania var nødvendig og rettferdig, siden Nederlandene hadde lidd under det tyranniske styret til Filip 2. og hertugen av Alba.¹⁰⁷ For Vilhelm var Filip 2. en inestuos monark som hadde myrdet sin kone for å inngå ekteskap med

¹⁰¹ Nyere forskning viser at de Brys illustrasjoner kanskje ikke skulle kritisere spanjolene spesifikt, men heller kritisere all menneskelig atferd preget av grådighet, makt og synd: «[t]he Spaniards are not shown only as stereotypes of evil colonizers because they are Catholic and Spanish; they are also shown as human beings, prisoners of their own greed, or idolatry, if we use de Bry's vocabulary». Det kan derfor være belegg for å hevde at illustrasjonene til de Brys har blitt gitt en ny mening utenfor sin egen kontekst – en mening som skal underbygge myten om spanjolenes eksepsjonelle brutalitet. Gravatt, «Rereading Theodore de Bry's», 225; Rawlings, *The Debate*, 18-20.

¹⁰² Det er uklart hvem som stod bak teksten, men det finnes mange kandidater. Rawlings hevder at det mest sannsynlig var hieronymittmunken Antonio del Corro, som flyktet fra inkvisisjonen i Spania til Nederland, og konverterte til Den evangelisk-lutherske kirke. Herráiz Pareja et al., *Inquisitionis Hispanicae Artes*, 19-20; Rawlings, *The Debate*, 20.

¹⁰³ Herráiz Pareja et al., *Inquisitionis Hispanicae Artes*, 271.

¹⁰⁴ Herráiz Pareja et al., *Inquisitionis Hispanicae Artes*, 91.

¹⁰⁵ Rawlings, *The Debate*, 20-22.

¹⁰⁶ Rawlings, *The Debate*, 25.

¹⁰⁷ Duke, *William of Orange's Apology*, 22.

sin egen kusine, Anna av Østerrike. I tillegg hadde han myrdet sin egen sønn, Don Carlos. Det var derfor helt legitimt for Nederlandene å bryte med Spania, mente Vilhelm.¹⁰⁸ Filip 2. ble dermed fremstilt som selve syndebukken for Spanias og det spanske rikets dekadanse, som gjennom sin religiøse fanatisme og universalistiske idealer forsøkte å undertrykke de politiske og religiøse frihetene i Nederlandene med inkvisisjonen som instrument.¹⁰⁹ Denne forklaringen, som i all hovedsak baserer seg på et aktørperspektiv med en innbakt intensjonsforklaring, har hatt stor påvirkning på flere påfølgende historikere.

I Spania på 1600-tallet derimot, var det heller sosioøkonomiske faktorer som skulle dominere forklaringen på Spanias forfall. Da tok flere spanjoler til pennen for å kommentere den utbredte økonomiske og politiske krisen som de var vitne til i Spania.¹¹⁰ En av de fremste representantene for denne gruppen, som har fått samlebetegnelsen *arbitristas*, var advokaten Martín González de Cellorigo (15??-16??), og som Geoffrey Parker påstår oppfant selve uttrykket «Spanias forfall».¹¹¹ I 1600 publiserte han traktaten *Memorial de la política necesaria y útil restauración de la república de España*, hvor han så en årsakssammenheng mellom Spanias forfall og nedgang i den arbeidsvillige befolkningen. På grunn av høye skatter som hadde blitt påført bondebefolkningen fra sekulære og ekklesiastiske instanser, var det mer lønnsomt å ty til kriminalitet og tiggning. I tillegg hevdet Cellorigo at spanjolene hadde utviklet visse vrangforestillinger om at rikdommen deres stammet fra edelmetallimporten fra Amerika. Som et resultat av dette, påstod Cellorigo at spanjolene hadde lagt seg til en forakt for manuelt arbeid og kommersielle foretak.¹¹² Pengesystemet i Spania var derfor bare basert på luft (*ayre*), og ikke hardt arbeid og investering i industri. Cellorigo mente derfor at edelmetallimporten fra Amerika hadde gjort Spania fattigere i stedet for rikere.¹¹³

Forklaringene til Cellorigo baserte seg derimot ikke utelukkende på mekaniske årsaksforklaringer. Han viste også tendenser til en teleologisk forståelse av Spanias forfall, preget av fatalisme og et syklisk historiesyn.¹¹⁴ Tittelen på det første kapittelet i traktaten heter for eksempel «Hvordan vårt Spania, uansett hvor fruktbart og rikt det er, er tilbøyelig til det forfallet som vanligvis rammer andre stater [min oversettelse]».¹¹⁵ Her så han imperiers vekst

¹⁰⁸ Vilhelm i Duke, *William of Orange's Apology*, 28.

¹⁰⁹ Rawlings, *The Debate*, 26-27.

¹¹⁰ Rawlings, *The Debate*, 31.

¹¹¹ Parker, *Imprudent King*, 361.

¹¹² Rawlings, *The Debate*, 37-38.

¹¹³ Cellorigo, *Memorial*, 29.

¹¹⁴ Dette var ikke uvanlig blant *arbitristas*, som kanskje levde i en brytningstid mellom et mekanisk og et teleologisk verdensbilde. Elliott, «The Decline of Spain», 53.

¹¹⁵ Cellorigo, *Memorial*, 1.

og fall som en naturlig gjentakende rytme i historiens gang,¹¹⁶ og det var derfor å forvente at Spania skulle følge den samme skjebnen som det romerske og det kartagiske riket.

Sancho de Moncada (1578/79?-1635?), en *arbitrista*, var også enig i Cellorigos påstand om at mangelen på arbeidskraft, som et resultat av høye skatter, var en vesentlig årsak til Spanias forfall.¹¹⁷ Men Moncada var kanskje den som i størst grad baserte sin forklaring på et merkantilistisk tankegodt. I sin *Restauración Política de España* (1619) argumenterte han for at tilstedeværelsen av utenlandske handelsmenn i Spania, samt Spanias import av utenlandske varer, hadde ført til at enorme pengesummer forsvant ut over Spanias grenser. Disse overordnede økonomiske strukturene så han på som hovedforklaringen til den økonomiske og industrielle nedgangen i de gamle spanske handelssentrene.¹¹⁸ Som en løsning på dette, foreslo han å nasjonalisere og beskytte den spanske industrien ved å ekskludere utenlandske handelsmenn fra den spanske økonomien.

Slik som de spanske *arbitristas* forsøkte også flere av de franske *philosophes* på 1700-tallet å forklare Spanias forfall. Én av disse var Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu (1689-1755). I sin *De l'esprit des lois* (1748) hevdet han at Spania gikk inn i en lang nedgangsperiode under styringstiden til Filip 2.¹¹⁹ Montesquieu, som en forkjemper for individuell frihet, religiøs toleranse og konstitusjonelt monarki basert på maktfordelingsprinsippet, vektla et aktørperspektiv i sin forklaring. I stedet for å fostre politisk frihet og religiøs toleranse, forsøkte de despotiske Habsburg-monarkene å styre Amerika og Nederlandene med inkvisisjonen som et undertrykkende redskap. Slik forstod han Spania som en politisk antitese til andre europeiske nasjoner. Montesquieu satte også frem forklaringer av en mer strukturell karakter, slik som klimadeterminisme, hvor han hevdet at det varme klimaet i Spania hadde lagt til rette for en tilbakestående folkekarakter preget av latskap, lidenskap, fanatisme og voldelighet.¹²⁰ I tillegg påstod han, slik Cellorigo og Moncada hadde tatt til orde for tidligere, at edelmetallimporten fra Amerika hadde skapt en illusjon om rikdom i Spania, og at spanjolene derfor ikke var interessert i å investere i kommersielle foretak.¹²¹ Her ser vi hvordan den sorte legenden, som Montesquieu tydelig gjenspeilte, både kan ta utgangspunkt i et aktørperspektiv og et strukturperspektiv.

¹¹⁶ Rawlings, *The Debate*, 32.

¹¹⁷ Rawlings, *The Debate*, 40.

¹¹⁸ Moncada, *Restauración política de España*, 21.

¹¹⁹ Montesquieu, *Spirit of the Laws*, 393.

¹²⁰ Montesquieu, *Spirit of the Laws*, 64 & 125; Rawlings, *The Debate*, 51-52 & 54.

¹²¹ Montesquieu, *Spirit of the Laws*, 393.

Denne sorte legenden var også en stor del av forklaringen i *Encyclopédie Méthodique: Géographie Moderne* (1782). I artikkelen «Espagne» hevdet Nicolas Masson de Morvillers (1740-1789) at den spanske inkvisisjonen hadde lammet utviklingen av vitenskap og industri i Spania, og at Spania, sammenlignet med andre europeiske land, aldri hadde bidratt til den europeiske utviklingen: «Men hva skylder vi Spania?», skrev han, «[o]g etter to århundrer, etter fire, etter ti, hva har hun gjort for Europa? [min oversettelse]». ¹²² Som en respons på denne artikkelen, ble det ført en debatt i Spania på slutten av 1780-tallet om hvordan spanjoler, i lys av sin fortid, burde forstå seg selv. En av deltakerne i denne debatten var Juan Pablo Forner (1756-1798), som i sin *Discurso sobre el modo de escribir y mejorar la historia de España* (ferdigstilt i 1788 og publisert i 1816), argumenterte for at imperiers vekst og fall var en naturlig del av den historiske utviklingen. Til tross for denne ansvarsfraskrivelsen, gjenspeilte også Forner opplysningstidsidealene. Han hevdet at Spanias dager som en stormakt var talte da Habsburg-monarkene gikk bort fra de gamle konstitusjonelle frihetene i Spania (*fueros*) til fordel for absolutisme. Den fordømmende tonen fra den sorte legenden var derimot fraværende hos Forner. ¹²³

Pedro Rodríguez de Campomanes (1723-1802) og Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811) var to andre sentrale skikkelser i denne debatten. Campomanes og Jovellanos, som hentet mange av sine kommentarer og forklaringer fra de tidligere *arbitristas*, samt fra nye tanker innenfor politisk og økonomisk vitenskap, hevdet at Spanias økonomi hadde blitt for avhengig av edelmetall fra Amerika. Dette førte til nedgang i industri og produktivitet, som igjen gjorde Spania avhengig av utenlandske varer og pengelån. De så også tilbake på styret under Habsburg-monarkene, og forstod Spanias nedgang i lys av en proteksjonistisk politikk. Særbehandlingen av ulike laug, sammen med utestengelsen av utenlandske kjøpmenn i koloniene, hadde ført til en begrensning av frihandel og konkurranse i Spania. Dette mente de fikk negative konsekvenser for Spanias økonomi. I tillegg argumenterte Jovellanos for at kirken hadde fått altfor stor verdslig makt, slik at den ble et hinder for Spanias kulturelle og økonomiske utvikling. ¹²⁴

Allerede på dette tidlige stadiet av debatten om Spanias forfall er det mulig å spore forskjeller i forklaringsmåter når det gjelder aktør- og strukturperspektiv. Mens historikere som de spanske *arbitristas* i stor grad tok utgangspunkt i overgripende sosioøkonomiske systemer,

¹²² «Mais que doit-on à l'Espagne? Et depuis deux siècles, depuis quatre, depuis dix, qu'a-t-elle fait pour l'Europe?». *Encyclopédie Méthodique: Géographie Moderne*, s.v. «Espagne», 565.

¹²³ Rawlings, *The Debate*, 57-59.

¹²⁴ Rawlings, *The Debate*, 60-65.

har andre skribenter vært mer opptatt av å tildele skylden for Spanias forfall til Habsburg-monarkene, og da spesielt Filip 2. Begge perspektivene har vært sentrale i utformingen av den sorte legenden, siden forklaringer som trekker frem Habsburg-monarkenes tyranni og/eller en fordervet spansk folkekarakter preget av latskap og fanatisme, underbygget forestillingen om Spania som en umoralsk og dekadent nasjon.

3.2 Liberalisme, konservatisme, Generasjon '98 og imperialism

Rawlings peker på to begivenheter på 1800-tallet som påvirket europeisk historieskriving generelt og historieskrivingen om Spania spesielt.¹²⁵ For det første førte strømninger fra den tyske historiske skolen til en profesjonalisering og institusjonalisering av historieskrivingen. Leopold von Ranke (1775-1886) hevdet at historievitenskapens mål var å komme fram til «wie es eigentlich gewesen». Historikere skulle ikke lenger dømme fortiden fra sine samtidige moralske premisser, men heller forsøke å forstå fortiden på dens egne premisser. Ifølge Ranke kunne historikere tilegne seg objektiv kunnskap om fortiden ved å plassere kildene i sentrum av historieskrivingen og bedrive kildekritikk.¹²⁶ For det andre ble arkivene i Spania åpnet for et mer allment publikum, og i tråd med idealene fra den tyske historiske skolen forsøkte historikere å forstå hva som «virkelig» var årsakene bak Spanias forfall. Til tross for dette hevder Rawlings at historikere benyttet seg av fortiden for å tjene sine egne samtidige formål, og hun ser et klart skille mellom liberale og konservative historikere. På den ene siden argumenterte liberale historikere for at religiøs intoleranse og imperialistisk politikk hadde lagt Spania i grus, mens på den andre siden argumenterte konservative historikere for at det var utenlandsk påvirkning på den spansk-katolske kulturen som hadde ledet til forfall.¹²⁷

En av disse liberale historikerne var den tidligere kommissæren og sekretæren for den spanske inkvisisjonen, Juan Antonio Llorente (1756-1823), som måtte flykte til Frankrike da Bourbon-dynastiet igjen kom til makten i Spania i 1814. Utstyrt med en rekke inkvisisjonsdokumenter, publiserte han sin *Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne* (1817), hvor han så den spanske inkvisisjonen, i sammenheng med befolkningsnedgang, som hovedårsaken til Spanias forfall:

Vi vil erkjenne at opptreden til Det Hellige Kontor var en av hovedårsakene som svekket Spanias befolkning, ved å tvinge til enhver tid en utallig mengde familier til å forlate riket;

¹²⁵ Rawlings, *The Debate*, 67.

¹²⁶ Melve, *Historie*, 113-114.

¹²⁷ Rawlings, *The Debate*, 76.

ved å forårsake utvisningen av jøder og maurere; ved å ofre på sine bål, i løpet av tre århundrer, mer enn tre hundre tusen personer, og ved å forhindre, med en blind religiøs iver, fremgang i kunst, industri og handel [min oversettelse].¹²⁸

Ettersom verket ble oversatt til flere språk og gjort tilgjengelig for et bredt utenlandsk publikum, og fordi Llorente selv påstod å ha førstehåndserfaringer fra inkvisisjonens virke, fungerte verket som en bekreftelse og videreføring av mytene fra den sorte legende.¹²⁹

I likhet med Llorente, så også Modesto Lafuente y Zamalloa (1806-1866) på den spanske inkvisisjonen som utslagsgivende for Spanias forfall. I sitt 30-binds verk, *Historia general de España* (1850-1867), så han på inkvisisjonen som en tyrannisk institusjon som hindret religiøs toleranse og vitenskapelig fremgang i Spania. Han la også til at Habsburg-monarkene hadde underkuet Spanias gamle friheter i et forsøk på å sentralisere staten, og da deres utenrikspolitikk feilet, og Spania ikke lenger var i stand til å opprettholde det spanske riket med resurser, ble det nedgangstider. Disse liberalorienterte fortolkningene, med røtter tilbake til opplysningstiden, engasjerte flere konservative og katolske historikere til å ta til motmæle.¹³⁰

I *La ciencia española* hevdet Marcelino Menéndez y Pelayo (1856-1912) at historikere ofte brukte inkvisisjonen som et litterært virkemiddel, en *deus ex machina*, for å forklare Spanias dekadanse og religiøse intoleranse. Med en ironisk tone skrev han:

Fordi dette skremmende navnet *Inkvisisjon*, barnas busemann og idioters frykt, er for mange løsningen på alle problemer, en *Deus ex machina* som kommer som regn i vanskelige situasjoner. Hvorfor var det ingen industri i Spania? På grunn av Inkvisisjonen. Hvorfor var det dårlige skikker, slik som i alle tider og land, bortsett fra i det salige og bukoliske Arkadia? På grunn av Inkvisisjonen. Hvorfor er vi spanjoler late? På grunn av Inkvisisjonen. Hvorfor er det okser i Spania? På grunn av Inkvisisjonen. Hvorfor sover spanjoler siesta? På grunn av Inkvisisjonen [min oversettelse].¹³¹

¹²⁸ «On reconnaîtra que la conduite du Saint-Office a été une des principales causes qui ont affaibli la population d'Espagne, en obligeant à toutes les époques une multitude innombrable de familles d'abandonner le royaume; en provoquant l'expulsion des Juifs et des Maures; en immolant sur ses bûchers, dans l'espace de trois siècles, plus de trois cent mille personnes, et en arrêtant, par un zèle aveugle de religion, les progrès des arts, de l'industrie et du commerce». Llorente, *Histoire Critique*, xvi.

¹²⁹ Rawlings, *The Debate*, 71-72.

¹³⁰ Rawlings, *The Debate*, 73-75.

¹³¹ «Porque ese terrorífico nombre de *Inquisición*, coco de niños y espantajo de bobos, es para muchos la solución de todos los problemas, el *Deus ex machina* que viene como llovido en situaciones apuradas. ¿Por qué no había industria en España? Por la Inquisición. ¿Por qué había malas costumbres, como en todos tiempos y países, excepto en la bienaventurada Arcadia de los bucólicos? Por la Inquisición. ¿Por qué somos holgazanes los españoles? Por la Inquisición. ¿Por qué hay toros en España? Por la Inquisición. ¿Por qué duermen los españoles la siesta? Por la Inquisición». Menéndez y Pelayo, *La ciencia española*, vol. I, 167.

For Menéndez y Pelayo var inkvisisjonen uten skyld. Etter hans mening, hadde inkvisisjonen oppstått som et resultat av den religiøse intoleransen som jødene og deres etterkommere først hadde introdusert i Spania. Inkvisisjonen ville bare opprettholde en «ekte» spansk og katolsk karakter. Den virkelige årsaken til Spanias forfall, hevdet han, var at protestantisme og sekularisme hadde infiltrert Spania. Dermed fremmet han en arketypisk «hvit legende», som senere skulle få stor innflytelse på den offisielle fortidsfortolkningen under Franco-regimet.¹³²

Antonio Cánovas del Castillo (1828-1897) var en annen «konservativ» historiker som skrev mye om Spanias forfall. Ifølge Rawlings skapte han en definert tidsramme for Spanias vekst og fall, gjennom å kontrastere de spanske monarkene på 1500-tallet med monarkene på 1600-tallet. Skillet mellom storhetstid og forfall plasserte han under styret til Filip 2. Under de påfølgende monarkene, Filip 3. og Filip 4., var forfallet en realitet, og Spania som nasjon var ikke lenger i stand til å hevde seg i den europeiske storpolitikken.¹³³ Til tross for denne tilsynelatende intensjonsforklaringen, så ikke Cánovas del Castillo noen direkte sammenheng mellom svakhetene til monarkene, ministerne og institusjonen på den ene siden, og Spanias forfall på den andre. Svake regjeringer var vanlig i Europa på 1600-tallet, mente han, og Filip 2.s såkalte despotiske og tyranniske styre var heller ingen anomali. For Cánovas del Castillo, var det heller Spanias svake økonomi på 1600-tallet som var den overordnede faktoren til Spanias forfall. Når det da var Habsburg-monarkenes ambisjon om å tviholde på et imperium innenfor disse økonomiske strukturene, som attpåtil manglet kompetansen til Karl 5., førte dette til at Spania led flere nederlag på slagmarken og ble avhengig av lån fra utenlandske banker.¹³⁴

Det er derimot elementer hos Cánovas del Castillo som gjør det vanskelig å karakterisere ham som en konservativ historiker på lik linje som Menéndez y Pelayo. Han så for eksempel på inkvisisjonen som en institusjon som fostret religiøs intoleranse og fanatisme, og som dermed hindret intellektuell utvikling i Spania, men han mente at dette var underordnet større økonomiske strukturer. I sin *Estudios del reinado de Felipe IV* (1888) hevdet Cánovas del Castillo at «den permanente underskuddstilstanden var til slutt tusenvis av ganger mer katastrofal for Spania enn inkvisisjonen [min oversettelse]». ¹³⁵ Denne underskuddstilstanden tilskrev han spanjolenes manglende vilje til å utvikle industri i Spania, siden den umiddelbare

¹³² Rawlings, *The Debate*, 77-78.

¹³³ Rawlings, *The Debate*, 80-81.

¹³⁴ Rawlings, *The Debate*, 79.

¹³⁵ «[e]l estado permanente de déficit fué á la postre para España mil y mil veces más funesto que la Inquisición». Cánovas del Castillo, *Estudios del reinado de Felipe IV*, Vol. II, 374.

rikdommen fra koloniene i Amerika hadde gjort dem late. Samtidig påpekte han at utvisningen av religiøse minoriteter fra Spania, utvandring til koloniene og rekruttering til militæret også var viktige forklaringer på Spanias forfall.¹³⁶ Dermed kan det tenkes at Cánovas del Castillos var posisjonert mellom en liberal og en konservativ fortolkningshorisont. Dette gjorde hans fremstilling mer avmålt og nøytral sammenlignet med andre samtidige historikere.¹³⁷

I det nittende århundret kom også amerikanske bidrag til debatten om Spanias forfall, noe som gav debatten en ny dimensjon, gjennom sine kritiske holdninger til monarki og imperialism. Én av disse var historikeren og diplomaten John Lothrop Motley (1814-1877). Han skrev hovedsakelig om Nederlandenes frihetskamp, men forsøkte også å forklare Spanias forfall. For Motley var det hovedsakelig et aktørperspektiv som stod i sentrum, og han la særlig vekt på Filip 2. Han skrev at Filip 2. «believed himself not a king but a god»,¹³⁸ og som en ondsinnet og tyranniske despot forsøkte han å herske over ulike geografiske områder med den fryktingytende inkvisisjonen som redskap. Dermed hevdet Motley at «[t]here have been few men known to history who have been able to accomplish by their own exertions so vast an amount of evil as the king [Filip 2.]». ¹³⁹ I Motleys øyne ville ethvert forsøk på å undertrykke nasjoners selvvinnlysende rett til indre selvstyre føre til forfall. På den måten skrev Motley seg inn i et liberalistisk-protestantisk perspektiv, og gjenspeilet en kjent myte fra den sorte legenden. Den polemiske tonen til Motley stod dermed langt unna den tyske historiske skolens historievitenskaplige idealer.

William Hickling Prescott (1796-1859) var en annen amerikansk historiker som omtalte Spanias forfall. Han ønsket å undersøke hvilke krefter som førte noen nasjoner til storhet og andre til forfall. Her var USA praktksempelen på en storslått nasjon, mens Spania ble sett på som selve antitesen.¹⁴⁰ I tråd med Ranke og den tyske historiske skolen baserte han seg på originale statsdokumenter, men hans forklaring på Spanias forfall var fremdeles farget av et liberalistisk-protestantisk perspektiv. Han var spesielt inspirert av forfattere fra opplysningstiden, som igjen hadde blitt preget av og videreutviklet den sorte legenden.¹⁴¹ På grunn av dette, hevdet Richard Kagan at Prescott var fanebæreren for et nytt paradigme i USA, hvor Spanias fortid ofte skulle bli forstått innenfor rammene av den sorte legende.¹⁴²

¹³⁶ Rawlings, *The Debate*, 79-80.

¹³⁷ Rawlings, *The Debate*, 80-81.

¹³⁸ Motley, *History of the United Netherlands*, vol. III, 534.

¹³⁹ Motley, *History of the United Netherlands*, vol. III, 534.

¹⁴⁰ Kagan, «Prescott's Paradigm», 425.

¹⁴¹ Rawlings, *The Debate*, 82-83.

¹⁴² Kagan, «Prescott's Paradigm».

Prescott hevdet at Spanias forfall startet da Habsburg-monarkene forsøkte å begrense frihet og næringsvirksomhet i Spania. Startskuddet skjedde under Karl 5., som gjennom sine imperialistiske og eneveldige idealer, og med en god del «ignorance and mismanagement»,¹⁴³ la grunnlaget for Spanias økonomiske tilbakegang, intellektuelle stagnasjon og moralske dekadanse. Under Filip 2. nådde dette forfallet sitt verste nivå, siden Filips eneveldige politikk hindret Spania i å omfavne frihet og fremgang. Det er dermed intensjonene og ambisjonene til Habsburg-monarkene som var de viktigste forklaringene hos Prescott, men det er likevel interessant å påpeke at han trakk linjene tilbake til styringstiden til Ferdinand og Isabella. Med en genetisk forklaring hevdet han at frøet til forfallet allerede ble sådd på slutten av 1400-tallet.¹⁴⁴ Dermed var det ikke nødvendigvis Habsburg-monarkene som var ene og alene ansvarlige for forfallet.

En tredje amerikansk historiker som skrev om Spanias forfall, var Henry Charles Lea (1825-1909). I 1898 skrev han en artikkel i *The Atlantic Monthly* ved navn «The Decadence of Spain» hvor han listet opp en rekke årsaker til Spanias forfall: Spanjolenes stolthet hadde ført til en forakt for ærlig arbeid, det konservative samfunnet avviste all innovasjon og klerikalisme hadde gitt opphav til en dyp religiøs intoleranse, uttrykt gjennom inkvisisjonen og utvisningen av Spanias driftigste arbeidere, jødene og moriskene.¹⁴⁵ Disse samfunnsstrukturelle forklaringene så han i sammenheng med en kontrastiv forklaring. Det som fikk begeret til å renne over var nemlig Filip 2.s beslutning om å sende den såkalte «uovervinnelige» armadaen mot England i 1588. Da denne ble knust samme år, lå Spanias marine og makt i grus.¹⁴⁶

Slik som Prescott, gjenspeilet også Lea en sort legende om Spania. Han påpekte blant annet at forfallet fremdeles var gjeldene i sin egen samtid og at det derfor ikke var foruten grunn til at mange mente at Afrika startet ved Pyreneene.¹⁴⁷ Rawlings hevder derimot at Lea ble mer nøytral og avmålt gjennom sin egen forskning på den spanske inkvisisjonen.¹⁴⁸ I firebindsverket *A History of the Inquisition of Spain* (1906-1907) tok han i bruk originale

¹⁴³ Prescott, *History of Ferdinand and Isabella*, 495.

¹⁴⁴ Rawlings, *The Debate*, 83-84.

¹⁴⁵ Lea, «The Decadence of Spain».

¹⁴⁶ Lea, «The Decadence of Spain». To år etter at artikkelen ble publisert, skulle den britiske marinehistorikeren Julian Stafford Corbett hevde det motsatte. Perioden etter 1588 så heller «the birth of the Spanish navy», hevdet han. Likevel har senere historikere fremmet den kontrastive forklaringen om at armadaens ødeleggelse i 1588 var et viktig vendepunkt for Spanias historie i tidlig moderne tid. Roger Bigelow Merriman skrev for eksempel at «[t]he defeat of the Spanish Armada was unquestionably the supreme disaster of Philip's reign», og Henry Kamen hevdet at «[t]here is good reason to support the traditional view of the Armada as the 'supreme disaster of the reign'». Kamen nysanserer derimot bildet når han skriver at «[i]t did not destroy Spain's capacity to launch new armadas of new armies». Corbett, *The Successors of Drake*, vi; Kamen, *Philip of Spain*, 276; Merriman, *Rise of the Spanish Empire*, Vol. IV, 552.

¹⁴⁷ Lea, «The Decadence of Spain».

¹⁴⁸ Rawlings, *The Debate*, 88.

inkvisisjonskilder og brukte bevisst en kritisk metode i tråd med mer generelle tendenser innenfor europeisk historieskriving. Han hevdet at inkvisisjonen måtte forstås innenfor rammene av sin egen samtid: den ble etablert av moralske grunner som virket legitime for Ferdinand og Isabella. Med tiden derimot ble inkvisisjonen et redskap for kongemakten. Dette svertet folkekarakteren og fjernet religionsfriheten, og som et resultat av dette opphørte all fremgang i Spania.¹⁴⁹ Han så på forfallet nærmest som en straff som Spania hadde pådratt seg på grunn av religiøs intoleranse:

The great lesson taught by the history of the Inquisition is that the attempt of man to control the conscience of his fellows reacts upon himself; he may inflict misery, but in due time, that misery recoils on him or on his descendants and the full penalty is exacted with interest. Never has the attempt been made so thoroughly, so continuously or with such means of success as in Spain, and never has the consequent retribution been so palpable and so severe.¹⁵⁰

Selv om Lea fremdeles fremstår som en moderne historiker som i stor grad lot kildene snakke for seg selv, inntok han fremdeles et liberalistisk-protestantisk perspektiv.

Året 1898 markerte slutten på Den spansk-amerikanske krigen, hvor Spania mistet sine siste oversjøiske kolonier (unntatt Ceuta og Melilla i Nord-Afrika). Dette førte til at flere intellektuelle spanjoler, en gruppe som kollektivt blir betegnet som *Generación del '98*, tok til å reflektere rundt årsakene til Spanias forfall som nasjon, både i samtiden og i fortiden.¹⁵¹ Rawlings deler inn denne gruppen i to hovedgrupper. De såkalte *européistas* forstod Spanias forfall i lys av Spanias isolasjon fra resten av Europa, mens *casticistas* forstod Spanias forfall som et resultat av ekspansjonisme.¹⁵²

En av historikerne som la grunnlaget for *casticistas* var Ángel Ganivet (1865-1898) I sin *Idearium Español* (1896) argumenterte han for at Spanias forsøk på å oppnå politisk hegemoni i Europa gjennom en imperialistisk agenda, førte til Spanias forfall som nasjon: «Opprinnelsen til vår dekadense og nåværende utmattelse ligger i vår handlingsoverflodighet, i å ha foretatt oss svært uforholdsmessige bedrifter i forhold til vår makt [min oversettelse]».¹⁵³

¹⁴⁹ Rawlings, *The Debate*, 87-88.

¹⁵⁰ Lea, *History of the Inquisition*, vol. IV, 533.

¹⁵¹ Her vil jeg hovedsakelig rette søkelyset mot hvordan noen av disse skribentene forsøkte å forklare Spanias forfall i tidlig moderne tid.

¹⁵² Rawlings, *The Debate*, 91.

¹⁵³ «El origen de nuestra decadencia y actual postración se halla en nuestro exceso de acción, en haver acometido empresas enormemente desproporcionadas con nuestros poder». Ganivet, *Idearium español*, 151-152.

Spania burde heller ha forsøkt å oppnå den selvstendigheten som, i følge Ganivet, var enhver nasjons endelige utviklingsmål. Denne teleologien gikk hånd i hånd med Ganivets forslag til hvordan Spania igjen kunne reise seg: desentralisering av staten og gjenoppbygning av de ulike regionene.¹⁵⁴ Dette synet stod i kontrast til hvordan Miguel de Unamuno (1864-1936), en *européista*, forstod Spanias forfall. Han så forfallet som et resultat av Spanias isolasjon fra resten av Europa. Da Castilla hadde åpnet opp grensene sine for utenlandsk innflytelse, oppnådde Spania sin stormaktsstilling, hevdet han, men i det øyeblikket Spania lukket seg igjen, startet forfallet.¹⁵⁵ Løsningen for Spania var, i følge Unamuno, en europeisering av Spania. Etter 1898 argumenterte han derimot i større grad for å eksportere «spanskhet» til resten av Europa, men ideen om å åpne Spanias grenser for resten av Europa forble den samme.¹⁵⁶

Kanskje den fremste representanten for *européistas* var den republikanske filosofen José Ortega y Gazet (1888-1955). I sin *España Invertebrada* (1921) hevdet han at Spania så sin storhetstid da Castilla klarte å legge fra seg sine særegenheter, og i stedet inviterte de andre kongerikene på den iberiske halvøya til å samarbeide om å nå moralske, juridiske og økonomiske idealer.¹⁵⁷ Nedgangen startet da sentralmakten i Castilla lukket seg selv for omverdenen under Filip 2., og ble forsvareren av det tradisjonelle. Ortega y Gazet hevdet dermed at «Castilla har skapt Spania, og Castilla har ødelagt det».¹⁵⁸ For Ortega y Gazet var det sentralmakten i Spania som hadde skylden for denne isolasjonismen. Det var nettopp mangelen på effektivt lederskap som kunne fremme disiplin i de ulike geografiske områdene i det spanske riket som var årsaken til opprørene i Nederlandene, Katalonia og Portugal.¹⁵⁹ Ramón Menéndez Pidal (1868-1969) fremmet også dette aktørperspektivet, siden han forstod Spanias forfall som forårsaket av mangelen på dydige og evnerike menn som kunne føre Spania fremover. Spania hadde mistet «spredning av ånden og den gamle dyden som imperiet hadde blitt dannet på»,¹⁶⁰ og ingen ønsket lenger å bidra til Spanias imperialistiske foretak. Dette førte til at de ulike delene av imperiet gjorde opprør.¹⁶¹

En av de fremste historikerne av Generasjon '98, Rafael Altamira y Crevea (1866-1951), forsøkte å tilnærme seg spansk historie på en upartisk måte og i tråd med datidens

¹⁵⁴ Rawlings, *The Debate*, 93-94.

¹⁵⁵ Unamuno, *El torno al casticismo*, 150.

¹⁵⁶ Rawlings, *The Debate*, 95.

¹⁵⁷ Rawlings, *The Debate*, 96-97.

¹⁵⁸ «Castilla ha hecho a España, y Castilla la ha deshecho». Ortega y Gazet, *España Invertebrada*, 52.

¹⁵⁹ Rawlings, *The Debate*, 96-97.

¹⁶⁰ «la disipación del espíritu y de la antigua virtud en que el imperio había sido formado». Pidal, *Los españoles*, 165.

¹⁶¹ Rawlings, *The Debate*, 103-104.

historievitenskapelige idealer. I sitt firebindsverk *Historia de España y de la civilización española* (1899-1911), forsøkte han å utfordre de mytene og fordommene som ofte ble tilskrevet Spanias forfall og den spanske folkekarakteren. Altamira var derfor ikke enig med det vidstrakte synet i utlandet om at Spanias forfall var et resultat av Habsburg-monarkenes ondsinnede og despotiske intensjoner. Monarkene var derimot ikke maktesløse marionettdukker som ufrivillig ble ført gjennom et uunngåelig forfall, men handlende individer med egne interesser og prioriteringer. Problemet var, slik Altamira forstod monarkene, at de var tragiske figurer fanget av sine umulige imperialistiske drømmer.¹⁶² Det var uoppnåeligheten ved deres ambisjoner, og ikke deres ondsinnethet, som forårsaket Spanias forfall.¹⁶³

Etter Spanias nederlag i 1898 fikk også utenlandske historikere en ny interesse for Spanias tidlige moderne historie. I sin *The Spanish People* (1901), forklarte den britiske historikeren Martin A.S. Hume (1843-1910) Spanias forfall ut ifra dype psykologiske strukturer i det spanske samfunnet. Spanjolene hadde lagt ut på et imperialistisk oppdrag i katolisismens navn med et formål om å underlegge seg hele verden, men på slutten av 1500-tallet hadde den spanske folkekarakteren blitt fanatisk, arrogant, uvitende og lat. Dette ødela landet fullstendig:

The improvidence, lavishness, and self-indulgence of high and low, the vainglory and pretentiousness, the corruption and idleness, which now and for the next hundred years characterized the Spanish people, were the natural results of the downfall of a high ideal for which they had sacrificed material prosperity, civil liberty, and religious and intellectual independence. All that was left of the splendid dream now was ignorance, bigotry, and arrogant presumption. The country itself was utterly ruined.¹⁶⁴

Selv om Hume egentlig var vennlig innstilt overfor det spanske folket, og baserte mye av sin historieskriving på empiri, fremsatte han et tydelig liberalistisk-protestantisk perspektiv som gjenspeilet myter fra den sorte legenden.¹⁶⁵

I motsetning til Hume, representerte Harvard-professoren Roger Bigelow Merriman (1876-1945) en revisjonistisk tilnærming til spørsmålet om Spanias forfall. Slik som Altamira, forsøkte Merriman å skrive en nøytral og avmålt historie i tråd med datidens vitenskapsideal

¹⁶² Rawlings, *The Debate*, 100-102.

¹⁶³ Rawlings, *The Debate*, 102.

¹⁶⁴ Hume, *The Spanish People*, 408.

¹⁶⁵ Rawlings, *The Debate*, 104-105.

i historiefaget, og hans firebindsverk *The Rise of the Spanish Empire* (1918-1934) ble i sin samtid hyllet for sin objektivitet.¹⁶⁶ Her så han Habsburg-monarkenes absolutisme og religiøse intoleranse som deler av forklaringen på Spanias forfall, men ikke de viktigste. I stedet forstod han Spanias forfall som et uunngåelig utfall av en rekke overordnede politiske, kulturelle, psykologiske og økonomiske omstendigheter. Ved inngangen til tidlig moderne tid hadde Spania arvet et korstogsideal fra middelalderen som fikk uttrykk gjennom imperialismen. For Merriman var det dette som skilte Spania fra andre europeiske nasjoner, som i stedet utviklet religiøs toleranse og nasjonal selvstendighet.¹⁶⁷ Det var derfor ikke Habsburg-monarkenes egen skyld at de forfulgte en imperialistisk politikk: «[I]t was rather Spain's misfortune than her fault, the result of her inheritance rather than of her own choice, that she found herself committed to these antiquated ideals».¹⁶⁸ Denne imperialismen førte til at Filip 2. tilfeldigvis arvet et enormt rike som var altfor krevende å opprettholde og forsvare med de ressursene og den kunnskapen som Spania besatt. Det var dette som ble undergangen for Spania:

But the attainment of such unprecedented greatness was the signal for the beginning of decline. Spain's resources, Spain's knowledge of economics and of the principles of successful colonial administration, most of all Spain's traditions and her conception of the work in the world that she was destined to perform were not such as augured well for her ability permanently to retain and develop such gigantic possessions.¹⁶⁹

Denne genetiske forklaringen, hvor årsakene til forfallet trekkes langt tilbake i tid, frigjorde Habsburg-monarkene fullstendig fra personlig skyld. I den forstand fremstår Merrimans fremstilling som preget av en underliggende fatalistisk og deterministisk holdning, og han skriver at «[h]er empire had become so top-heavy that it was almost inevitable that it should fall with its own weight».¹⁷⁰ Slik sett var Spania en koloss på leirføtter som bare ventet på sitt endelige nederlag.

¹⁶⁶ Smith, «Review», 325ff.

¹⁶⁷ Rawlings, *The Debate*, 106-108.

¹⁶⁸ Merriman, *Rise of the Spanish Empire*, Vol. IV, 676.

¹⁶⁹ Merriman, *Rise of the Spanish Empire*, Vol. IV, 400.

¹⁷⁰ Merriman, *Rise of the Spanish Empire*, Vol. IV, 400.

3.3 Annales- og Barcelona-skolen, «Den generelle krisen»-debatten, differensiering og overlevelseskraft

I 1929 grunnla de franske historikerne Lucian Febvre (1879-1956) og Marc Bloch (1886-1944) tidsskriftet *Annales d'histoire économique et sociale*. Tidsskriftet var utgangspunktet for det som senere skulle bli omtalt som Annales-skolen, en retning innenfor den europeiske historieskrivingen som, ifølge Leidulf Melve, utfordret tankegodset til den tyske historiske skolen.¹⁷¹ Et av hovedmålene til Annales-historikerne var å avdekke strukturer og lovmessigheter i fortiden gjennom en tverrfaglig tilnærming. Politisk, militær og diplomatisk historieskriving skulle innlemme studier av økonomi, geografi, mentalitet og religion for å skrive en såkalt *histoire totale*. Historieskrivingen skulle også være analytisk og problemorientert, i stedet for narrativbasert. I følge Annales-historikerne, ville dette føre frem til en historie som tok for seg alle aspekter ved den menneskelige erfaringen i fortiden.¹⁷²

En av de fremste Annales-historikerne i generasjonen etter Febvre og Bloch, og kanskje den historikeren som har hatt mest innflytelse på europeisk historieskriving generelt på midten av 1900-tallet, var Ferdinand Braudel (1902-1985). I 1949 publiserte han sin *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*.¹⁷³ Her gjorde han Middelhavet og dets samfunnsgeografi («human geography») til protagonisten i fortellingen, og opererte med tre ulike temporale nivåer for å forstå middelhavshistorien. Den første tidsdimensjonen til Braudel var «all the permanent, slow-moving, or recurrent features of Mediterranean life».¹⁷⁴ Dette var de underliggende geografiske strukturene som Braudel forstod som fundamentalt for å forstå all menneskelig aktivitet og utvikling i Middelhavet. Den andre tidsdimensjonen var «mechanisms that withstand the march of time».¹⁷⁵ Dette var komplekse økonomiske og sosiale konjunkturer, «with slow but perceptible rhythms»,¹⁷⁶ som påvirket mennesker, stater, samfunn og sivilisasjoner i Middelhavet. Den tredje tidsdimensjonen tok for seg hendelser, politikk og menneskelig handling, historiske fenomener som beveget seg like raskt som «crests of foam».¹⁷⁷ Sammenlignet med de geografiske strukturene og sosioøkonomiske konjunkturer, forstod Braudel den tredje tidsdimensjonen som ubetydelig for historiens gang. Han hevdet at «events are the ephemera of history, they pass across its stage as fireflies, hardly

¹⁷¹ Melve, *Historie*, 194.

¹⁷² Rawlings, *The Debate*, 111.

¹⁷³ Jeg benytter meg her av den anerkjente engelske oversettelsen til Siân Reynolds (*The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*). Dette er hovedsakelig fordi jeg mangler tilstrekkelige språkkunnskaper i fransk.

¹⁷⁴ Braudel, *The Mediterranean*, 353.

¹⁷⁵ Braudel, *The Mediterranean*, 353.

¹⁷⁶ Braudel, *The Mediterranean*, 20.

¹⁷⁷ Braudel brukte havet som en metafor for å forklare tidsdimensjonene. Braudel, *The Mediterranean*, 21.

glimpsed before they settle back into the darkness as often as not into oblivion».¹⁷⁸ Han var faktisk usikker på om han i det hele tatt skulle inkludere en politisk historie *à la* Ranke, men argumenterte for at en gyldig form for totalhistorie også måtte ta i betraktning sammenhengen mellom de ulike tidsdimensjonene.¹⁷⁹

De tre tidsdimensjonene, og sammenhengen mellom dem, stod sentralt i forklaringen av Spanias forfall. Én av forklaringene var at Spania hadde blitt avhengig av import fra de nye sterke økonomiene i Nord-Europa på grunn av menneskenes kamp mot naturkreftene. Premisset hans var at små svingninger i temperatur og nedbør kunne få fatale konsekvenser for befolkningen, og at matmangel i middelhavssamfunnene derfor var et vedvarende problem. Da den økonomiske veksten i Spania stagnerte på begynnelsen av 1600-tallet, samtidig som befolkningen fortsatte å øke, kunne ikke lenger Middelhavet forsyne Spania med ressurser. Konsekvensene av dette ble at Spania måtte se utover sine egne grenser for å sikre seg sitt daglige brød, noe som ikke gagnet Spania.¹⁸⁰

Han fremhevet også faktorer som økende sosioøkonomiske forskjeller og sosial mobilitet blant den spanske befolkningen som forklaringer på Spanias forfall. Braudel gjenspeilet i stor grad en marxistisk historisk materialisme, og han hevdet at den økonomiske og demografiske veksten som Spania opplevde på 1500-tallet førte til et samfunn med store forskjeller mellom fattig og rik. Han skrev at «[t]here can be no doubt that society was tending to polarize into, on the one hand, a rich and vigorous nobility reconstituted into powerful dynasties owning vast properties and, on the other, the great and growing mass of the poor and disinherited».¹⁸¹ Mens kriminaliteten økte, forsøkte den rike mellomklassen (bourgeoisiet) å tilegne seg aristokratisk status gjennom kjøp av titler. Handelsstanden «turned class traitor»,¹⁸² skrev han, og søkte heller å etterligne den aristokratiske livsstilen som foraktet manuelt arbeid. De forlot risikofylte kommersielle foretak til fordel for et liv i luksus.¹⁸³

For Braudel var det dermed utelukkende strukturer og konjunkturer som forklarte Spanias forfall, og han beskrev seg selv som en strukturalist.¹⁸⁴ Virkeligheten var altfor kompleks til at enkeltindivider kunne ha noen slags påvirkningskraft på historiens gang, hevdet han.¹⁸⁵ De historiske aktørene var heller fanger av systemer, og i konklusjonen skrev han at

¹⁷⁸ Braudel, *The Mediterranean*, 901.

¹⁷⁹ Braudel, *The Mediterranean*, 901.

¹⁸⁰ Braudel, *The Mediterranean*, 415.

¹⁸¹ Braudel, *The Mediterranean*, 755.

¹⁸² Braudel, *The Mediterranean*, 726 & 729.

¹⁸³ Braudel, *The Mediterranean*, 729-733.

¹⁸⁴ Braudel, *The Mediterranean*, 1244.

¹⁸⁵ Braudel, *The Mediterranean*, 678.

«when I think of the individual, I am always inclined to see him imprisoned within a destiny in which he himself has little hand, fixed in a landscape in which the infinite perspectives of the long term stretch into the distance both behind him and before».¹⁸⁶ Habsburg-monarkene hadde derfor ingenting å si for Spanias forfall.

Rawlings hevder at amerikaneren Earl J. Hamilton, en av grunnleggerne av økonomisk historie, på mange måter komplementerte Annales-historikerne.¹⁸⁷ Hamilton hevdet at tidligere historikere ofte hadde overdrevet den akutte nedgangen i Spanias økonomi, blant annet gjennom å overdrive konsekvensene i økonomien og jordbruket som følge av utvisningen av moriskene.¹⁸⁸ Dette gjorde de ofte for å glorifisere historien til sine egne nasjoner, hevdet han.¹⁸⁹ I stedet foreslo Hamilton, i tråd med den eldre kvantitetsteorien, at det hadde foregått en «prisrevolusjon» i Spania fra 1500 til 1650. Gjennom en statistisk analyse av forholdet mellom edelmetallimporten til *Casa de la Contratación de las Indias* i Sevilla, priser på ulike generelle varer og inntekter fra ulike tjenester, foreslo Hamilton at det hadde foregått en generell prisvekst på grunn av inflasjon. Denne prisveksten stod derimot ikke i stil med de lave inntektene og høye skattene blant Spanias befolkning. Prisveksten var heller ikke jevn, noe som førte spanjolene bort fra risikofylte kommersielle foretak: «The numerous and sharp fluctuations in prices upset calculations, stifeled initiative, impeded the vigorous conduct of business enterprise, and wreaked havoc upon the economic life of Spain».¹⁹⁰ Dermed forstod også Hamilton Spanias forfall innenfor større overgripende økonomiske strukturer.

Til tross for at Spania var relativt politisk og intellektuelt isolert under Franco-perioden (1939-1975), og at dette regimet la tydelige føringer for tolkningen av fortiden preget av katolsk nasjonalisme, stoppet ikke det en gruppe katalanske historikere fra å bli inspirert av nye sosioøkonomiske teorier og metoder fra Annales-skolen. I frontlinjen for denne såkalte Barcelona-skolen, stod Jaime Vicens Vives (1910-1960). Han var skeptisk til den ideologisk-orienterte historieskrivingen som han var vitne til i sin samtid, og i sin *Manual de historia económica de España* (1959) baserte han seg på en mengde ny forskning som så Spanias forfall i lys av sosioøkonomiske perspektiver.¹⁹¹ Han var blant annet enig i Hamiltons teori om en

¹⁸⁶ Braudel, *The Mediterranean*, 1244.

¹⁸⁷ Rawlings, *The Debate*, 119-121.

¹⁸⁸ Hamilton, «The Decline of Spain», 171-173.

¹⁸⁹ Hamilton, «The Decline of Spain», 169.

¹⁹⁰ Hamilton, «The Decline of Spain», 178.

¹⁹¹ Rawlings, *The Debate*, 122-127. På grunn av manglende tilgang til førsteutgaven, har jeg benyttet meg av femteutgaven fra 1967.

prisrevolusjon som fikk negative konsekvenser for Spanias økonomi, men han plasserte også forfallet innenfor rammene av en generell spansk jordbrukskrise og befolkningsnedgang.¹⁹²

I motsetning til Hamilton hevdet Vives at utvisningen av moriskene mellom 1609 og 1614 hadde «berøvet landbruket for den beste arbeidsstyrken som dyrket den [jorden] [min oversettelse]». ¹⁹³ Dette, sammen med en generell befolkningsnedgang på landsbygden i Castilla,¹⁹⁴ førte til en jordbrukskrise i Spania.¹⁹⁵ Dette førte til at den spanske befolkningen ble underernært, og gjennom pest og epidemier ble befolkningen ytterligere redusert. Han skrev at «den vedvarende tilstanden med underernæring i det meste av landet, forårsaket av en dekadent økonomi generelt og jordbruk spesielt, forklarer den ekstraordinære virulensen til pestene på 1600-tallet [min oversettelse]». ¹⁹⁶ I tillegg pekte han på at det medisinske tankegodset fremdeles baserte seg på Galenos, noe som heller ikke var positivt for befolkningsantallet.¹⁹⁷

I tråd med Annales-skolens interesse for mentalitet, forstod også Vives forfallet i sammenheng med dyptliggende psykologiske strukturer i befolkningen. I sin *Aproximación a la historia de España* (1952) hevdet han at mange av de sosioøkonomiske problemene ikke nødvendigvis var eksepsjonelle for Spania, men at spanjolene til slutt ikke klarte å følge den vestlige sivilisasjonens utviklingen av kapitalisme, liberalisme og rasjonalisme. Grunnen til dette var den castillanske *hidalgo*-mentaliteten («la mentalidad hidalga»)¹⁹⁸ som hadde hindret spanjolene i å begi seg ut på risikofylte kommersielle foretak. I stedet søkte spanjolene seg til uproduktive yrker. Dermed konkluderte Vives med at «de castillanske hidalgoene i det 17. århundret tok fra den spanske økonomien et enormt menneskelig potensial, som i stedet ble rettet mot fullstendig uproduktive yrker [min oversettelse]». ¹⁹⁹ For Vives var det dermed disse sosioøkonomiske og psykologiske strukturene som forklarte Spanias forfall.

På 50-tallet oppstod det en debatt rundt fenomenet om en generell europeisk krise på 1600-tallet preget av økonomisk nedgang og en rekke opprør. Det var den britiske marxistorienterte historikeren Eric Hobsbawm (1917-2012) som la grunnlaget for debatten i

¹⁹² Vives, *Manual de historia*, 343ff.

¹⁹³ «privó a la agricultura de la mano de obra más escogida aplicada a su cultivo». Vives, *Manual de historia*, 386.

¹⁹⁴ Vives, *Manual de historia*, 267.

¹⁹⁵ Vives, *Manual de historia*, 385.

¹⁹⁶ «el persistente estado de subalimentación de la mayor parte del país, causado por la decadencia economía en general y la agrícola en particular, explican la extraordinaria virulencia de las pestes del siglo XVII». Vives, *Manual de historia*, 378.

¹⁹⁷ Vives, *Manual de historia*, 378.

¹⁹⁸ Vives, *Manual de historia*, 267.

¹⁹⁹ «[l]os hidalgos castellanos del siglo XVII sustrajeron a la economía español un enorme potencial humano, desviado hacia otras profesiones completamente improductivas: 'iglesia, o casa real, o mar'». Vives, *Manual de historia*, 380.

tidsskriftet *Past and Present* (hvor mye av debatten også foregikk).²⁰⁰ Kort oppsummert hevdet Hobsbawm at den generelle krisen var et resultat av en overgang fra et føydalsamfunn til et kapitalistisk samfunn, siden denne overgangen krevde en samfunnsmessig omstilling.²⁰¹ Hugh Trevor-Roper (1914-2003) tok avstand fra en slik funksjonell historisk materialistisk forklaring, og la heller vekt på den politiske spenningen mellom stat og samfunn for å forklare krisen. Han hevdet at byenes og aristokratiets juridiksjon hadde blitt krenket som et resultat av statenes sentralistiske idealer. Dette førte til en rekke opprør i Europa, som igjen førte til at statens posisjon ble svekket og reforhandlet.²⁰² I Spania derimot overlevde dette såkalte *ancien régime*.²⁰³

John Huxtable Elliott (1930-2022) var kanskje en av de fremste bidragsyterne til denne debatten. I sin artikkel «The Decline of Spain» (1961), tok han et oppgjør med den vidstrakte forestillingen om at Spanias forfall var eksepsjonell og uunngåelig. Ved å bruke komparativ metode viste Elliott hvordan blant annet kjøp og salg av adelstitler og en «spansk» latskap ikke nødvendigvis var unikt for Spania, men i stedet var av en mer universell karakter.²⁰⁴ Han så heller ikke på forfallet som forutbestemt – som om Spania var «a giant with feet of clay» – slik som for eksempel Merriman hadde tatt til orde for.²⁰⁵ I tillegg søkte Elliott etter å dekonstruere kategorien «Spania». Selv om Castilla hadde opplevd økonomisk krise og befolkningsnedgang i kraft av å bære det spanske riket på sine skuldre, var det fremdeles flere områder i Spania som ikke hadde lidd et forfall på samme måte som Castilla, eller som ikke hadde opplevd forfall i det hele tatt. Derfor skrev han at nedgangen var «not so much of the decline of Spain as the decline of Castile, which is something rather different».²⁰⁶

Elliott forsøkte å forstå Spanias forfall i sammenheng med en generell europeisk krise. I tråd med Trevor-Roper, så han denne krisen som et resultat av en endring i ekvilibriet mellom sentrum og periferi. Ifølge Elliott var forutsetningen for Spanias storhetstid at det spanske riket var desentralisert og hvor ulike geografiske områder kunne fostre sine egne kulturelle og juridiske tradisjoner.²⁰⁷ På den måten hadde Spania unngått en rekke interne konflikter sammenlignet med andre land i Europa. Dette endret seg da greven av Olivares på begynnelsen av 1600-tallet foreslo at alle provinsene i det spanske riket skulle bidra til å finansiere

²⁰⁰ Rawlings, *The Debate*, 134.

²⁰¹ Hobsbawm, «The General Crisis».

²⁰² Trevor-Roper, «The General Crisis».

²⁰³ Rawlings, *The Debate*, 135.

²⁰⁴ Elliott, «The Decline of Spain», 55.

²⁰⁵ Elliott, «The Decline of Spain», 52.

²⁰⁶ Elliott, «The Decline of Spain», 57.

²⁰⁷ Elliott brukte senere begrepet «composite monarchy» for å beskrive de ulike statskonstellasjonene i Europa i tidlig moderne tid. Se Elliott, «Europe of Composite Monarchies».

utenrikskriger gjennom den såkalte *Unión de Armas*. Dermed undergravde kronen de ulike regionale identitetene og privilegiene i det spanske riket.²⁰⁸ Sammen med økonomiske, merkantile og demografiske utfordringer i Castilla, som gikk tilbake til 1590-årene, resulterte dette sentraliseringsforsøket i opprør i Katalonia og Portugal (1640). Slik benyttet Elliott seg av et aktør- og strukturperspektiv for å forklare Spanias forfall, og han hevdet dermed at «[t]he great crisis in the structure of the monarchy in 1640, which led directly to the dissolution of Spanish power, must therefore be regarded as the final development of that specifically Castilian crisis of 1590-1620».²⁰⁹

Debatten om en generell europeisk krise tiltrakk seg også historikere som avviste Spanias forfall i sin helhet.²¹⁰ Den fremste av disse var Henry Kamen (f. 1936), som i sin artikkel «The Decline of Spain: A Historical Myth?» argumenterte for at Spania *ikke* hadde gjennomgått et forfall på 1500- og 1600-tallet. Grunnen til dette, ifølge Kamen, var først og fremst fordi Spania aldri hadde reist: «Any genuine concept of decline must postulate a rise: but Spain never rose».²¹¹ Spania ble avhengig av utenlandske banker og handelsmenn fordi dets økonomi var skrøpelig fra starten av, ikke fordi landet opplevde nedgangstider.²¹² Kamen forstod heller forestillingen om et «forfall» som et produkt av den sorte legenden og utenlandske forfattere med sterke politiske og religiøse fordommer mot Spania. Deres agenda var å overdrive Spanias svakheter for å fremheve sine egne nasjoner. Han avviste også at *arbitristas* hadde vært opptatt av en såkalt *decadencia*, men at de heller var bevisste på «a change in fortunes, and of a failure to achieve their aspirations».²¹³ Spania hadde derfor aldri vært en stormakt som forfalt, men heller en nasjon som ikke helt klarte å bli en stormakt i utgangspunktet.²¹⁴

²⁰⁸ Elliott, *Revolt of the Catalans*, 523.

²⁰⁹ Elliott, «The Decline of Spain», 73.

²¹⁰ Rawlings, *The Debate*, 145.

²¹¹ Kamen, «The Decline of Spain», 25.

²¹² En annen historiker som delte Kamens syn var den italienske økonomiske historikeren Carlo M. Cipolla. I sin *Before the Industrial Revolution*, hevdet han at «[t]he decline of Spain in the seventeenth century is not difficult to understand. The fundamental fact is that Spain never developed to begin with». Selv om landet var rikt, var det fremdeles underutviklet på grunn av «outsourcing» av industri til Nord-Europa. Cipolla, *Before the Industrial Revolution*, 250.

²¹³ Kamen, «The Decline of Spain», 27.

²¹⁴ Kamens posisjon ble møtt med kraftig kritikk av Jonathan Israel. I tillegg til at Israel så *arbitristas* som svært opptatt av å forsøke å forklare nettopp *decadencia*, hevdet han at byene og industrien i Spania var preget av en vesentlig vekst frem til slutten av 1500-tallet, sammenlignet med Frankrike og England. Til tross for denne kritikken har Kamen holdt på sitt argument om at Spania aldri hadde vært en rik stormakt. I boken *Empire: How Spain Became a World Power, 1492-1763* skrev han at «[t]he truth was that Spain was a poor country that made the leap into empire because it was aided at every turn by the capital and expertise and manpower of other associated people». Da dette samarbeidet raknet, raknet også det spanske riket. Israel, «The Decline of Spain»; Kamen, *Empire*, 489 & 508.

Senere skulle Kamen innrømme at Spania gikk gjennom en vanskelig periode fra slutten av 1500-tallet. I *Philip of Spain* (1997) skrev han at under styret til Filip 2. ble Spania «sucked into a whirl of war, debt and decay».²¹⁵ Det var derimot ikke Filip 2. sin skyld at Spania opplevde nedgangstider, siden Filip 2. var fanget av en skjebne som han hadde liten kontroll over. Han skrev at «Philip was never at any time in adequate control of events, or of his kingdoms, or even of his own destiny».²¹⁶ I sin *Imprudent King* (2014) avviste Geoffrey Parker (f. 1943) denne ekstreme determinismen til Kamen. Han hevdet at «Philip was certainly in ‘control of events’, as well as ‘of his own destiny’: he could have chosen differently».²¹⁷ Gjennom en analyse av Filip 2.s egne brev og notater i Altamira-dokumentene (og med god hjelp fra Sigmund Freud), så Parker på Filip 2. som en monark som villedet («deluded») seg selv gjennom sine messianske og imperialistiske ambisjoner.²¹⁸ På den måten la Parker stor vekt på monarkens intensjoner når det gjaldt å forklare Spanias nedgang.²¹⁹ Dette betyr derimot ikke at Parker så på forfallet utelukkende som et resultat av Filip 2.s intensjoner, men at han i større grad enn Kamen forsøkte å gi Filip 2. agens.

Rawlings hevder at historien om Spanias vekst og fall har blitt «fundamentally rewritten» i nyere tid.²²⁰ Debatten om Spanias forfall, slik den har sett ut de siste 50 årene, har vært preget av en mer strømlinjet tilnærming til Spanias fortid. Etter Francos død i 1975 og den påfølgende demokratiseringen av Spania, ble arkivene i Spania lettere tilgjengelige for historikere, og særlig spanske historikere kunne i større grad delta i intellektuelle debatter. Gjennom kontinuerlig arbeid i arkivene, samt bruk av vitenskapelige metoder, har historieskriving om Spania generelt sett beveget seg bort fra tydelige politiske og ideologiske overtoner. Dermed har også klassiske forklaringer på Spanias forfall blitt modifisert. I sammenheng med en økende interesse for lokal- og mikrohistorie, fremstår også historieskrivingen som mer nyansert og inkluderende overfor ulike perspektiver.²²¹

Blant annet har forklaringer på Spanias økonomiske nedgang, slik som proteksjonisme og spanjolenes manglende vilje til å investere i industri og jordbruk, samt befolkningsnedgang

²¹⁵ Kamen, *Philip of Spain*, 320.

²¹⁶ Kamen, *Philip of Spain*, 320.

²¹⁷ Parker, *Imprudent King*, xviii.

²¹⁸ Parker, *Imprudent King*, 371ff.

²¹⁹ Dette aktørperspektivet kommer også til uttrykk i Fernando González de Leóns og Geoffrey Parkers forklaring på Nederlandenes opprørskamp. I motsetning til tidligere historikere, som de mener har underspilt at den spanske imperialismen var basert på et sett med underliggende prinsipper og prioriteter som veiledet monarkene, argumenterte González de León og Parker for at det eksisterte en slik «blueprint», og at spesielt Filip 2. handlet ut ifra et sett med religiøse, ideologiske, politiske og militaristiske prinsipper. González de León & Parker, «The Grand Strategy», 107-132.

²²⁰ Rawlings, *The Debate*, 151-152.

²²¹ Rawlings, *The Debate*, 152 & 154.

og dets sosioøkonomiske konsekvenser på 1600-tallet, blitt utfordret til fordel for overlevelseskraft, desentralisering og omfordeling av ressurser og mennesker i Spania.²²² Christopher Storrs har for eksempel undersøkt Spanias overlevelseskraft, eller «resilience», under styret til Karl 2. Selv om Spania ikke nødvendigvis «enjoyed hegemony in the later seventeenth century», betydde ikke det at Spania var «inactive or unsuccessful on the European or global stage», skrev han.²²³ Det har også blitt et mer utstrakt mål å avmytifisere deler av Spanias forfallshistorie.²²⁴ Historikere, slik som Ruth MacKay, har for eksempel vist hvordan monarkiets teoretiske makt var begrenset i praksis.²²⁵ Hun har også vist hvordan myten om spanjolenes eksepsjonelle latskap ikke nødvendigvis samsvarte med virkeligheten, men heller ble utformet og forsterket av *arbitristas* og politiske motstandere av Spania.²²⁶ Når det gjelder lediggang, har Elliott påpekt at dette ikke var noe særegent for Spania, men et fenomen som var gjeldende i alle jordbrukssamfunn som fulgte jordbrukets sesongbaserte syklus.²²⁷

Kanskje det fremste eksemplet på denne avmytifiseringen har foregått innenfor inkvisisjonsstudier. I 1978 la Gustav Henningsen og Jaime Contreras frem sin forskning på rundt 42 000 *relaciones de causas* (sammendrag av inkvisisjonsrettssaker som ble sendt til La Suprema i Madrid). Gjennom en kvantitativ metode utviklet av Henningsen, viste de at dødstallene som Llorente tidligere hadde fremsatt (300 000) var absurde og oppblåste: «‘only’ 1.8 percent of the victims had been executed», hevdet de.²²⁸ I tillegg viste de hvordan inkvisisjonen i større grad var opptatt med «mindre» kjeterske forekomster, slik som blasfemi, bigami og overtro, enn med «større» tilfeller av religiøs avvik, slik som praktisering av jødedom, protestantisme og islam.²²⁹ Rawlings påstår at denne forskningen fremstiller inkvisisjonen som «a considerably less cruel instrument of ideological control than had previously been assumed».²³⁰ Slik har nyere historieskriving utfordret den forklaringskraften som flere tidligere historikere tilskrev inkvisisjonen når det gjelder Spanias forfall. Disse nye perspektivene kan tenkes å ha en sammenheng med hvordan historikere ønsket, og fremdeles ønsker, å konstruere en fortelling om Spania som en moderne europeisk stat innenfor Den

²²² Rawlings, *The Debate*, 154-157.

²²³ Storrs, *The Resilience*, 15.

²²⁴ Rawlings, *The Debate*, 159-162.

²²⁵ MacKay, *The Limits of Royal Authority*.

²²⁶ MacKay, «*Lazy, Improvident People*». James Casey har på sin side utfordret myten om at det finnes en årsakssammenheng mellom spanjolenes katolisisme og latskap. Med utgangspunkt i en traktat fra 1600 skrevet av juristen Guitérrez de los Ríos, skriver Casey at «[w]ork sharpened the wits and differentiated men from animals, but above all it uprooted the deadly sin of ‘idleness’ (*ociosidad*)». Casey, *Early Modern Spain*, 115.

²²⁷ Elliott, «The History», 366.

²²⁸ Henningsen, «The Database», 54.

²²⁹ Henningsen, «The Database», 54.

²³⁰ Rawlings, *The Debate*, 163.

europpeiske unionen,²³¹ men det kan også tenkes at premissene som disse nye fremstillingene bygger på, nemlig systematiske, analytiske, problemorienterte og empiribaserte metoder, åpner opp for å tilnærme seg en fortid som, i større grad enn tidligere, samsvarer med en virkelighet «der ute».

3.4 Konklusjon

Spanias forfall i tidlig moderne tid har blitt forklart på mange ulike måter de siste 500 årene. I grove trekk ser Rawlings debatten som en dikotomi mellom «de to Spaniaene» – på den ene siden står den sorte legenden, og på den andre siden står den hvite. Dette kontinuumet har fungert som en underliggende pådriver i debatten, og gitt opphav til ulike fortolkninger av Spanias forfall. I en slik forstand har debatten inneholdt mange ulike ytterpunkter, hvor de mest sentrale fortolkningsrammene har vært katolisisme mot protestantisme, konservatisme mot liberalisme, tradisjonalisme mot rasjonalisme og merkantilisme mot frihandel.²³² I tillegg til dette fremstår debatten som delt mellom de historikerne som vektlegger et strukturperspektiv og de som vektlegger et aktørperspektiv. Vi har sett hvordan skribenter som for eksempel Montesquieu, Motely, Prescott, Ortega y Gazet, Altamira og Parker i stor grad benytter seg av intensjonsforklaringer, ved at de tildeler menneskelig handling stor forklaringskraft når det gjelder Spanias forfall. Andre historikere, slik som *arbitristas*, Castillo, Merriman, Hume, Braudel, Hamilton og Vives, har i større grad basert seg på et strukturperspektiv, hvor komplekse og mekaniske årsaksforhold, slik som for eksempel økonomi og mentalitet, operer utenfor menneskelig kontroll. Hvilket perspektiv som får forrang henger tett sammen med den historiske, politiske, ideologiske og vitenskapsteoretiske konteksten som hver enkelt historiker opererte innenfor. Det er derimot ikke slik at forklaringer av strukturell karakter utelukker forklaringer med menneskelige aktører i sentrum, og de fleste historikerne inkluderer ofte begge. Et eksempel på dette er Elliott, som gjerne plasser politiske aktører innenfor rammene av strukturelle omstendigheter. «De to Spaniaene» og dikotomien mellom et aktørperspektiv og et strukturperspektiv har hatt konsekvenser for hvordan jeg har lest og tolket historielærebøkene som foreligger i denne masteroppgaven. Dette har vist seg å være et svært fruktbart analytisk rammeverk.

²³¹ Rawlings, *The Debate*, 164.

²³² Rawlings, *The Debate*, 3. Raymond Carr deler også dette synet. Carr, *Spain: A History*, 1-2.

Kapittel 4: «En mørk og tyrannisk mann» – Fra begynnelsen av 1900-tallet til 1940

I dette kapittelet skal jeg ta for meg tre historielærebøker fra begynnelsen av 1900-tallet til utbruddet av 2. Den første læreboken er *Lærebog i verdenshistorie fra oldtidens slutning til vore dage: for gymnasierne. 1: Middelalderen og den nyere tid*. Den ble skrevet av lektoren Hans Schjøth og fredspolitikerens Christian L. Lange, og utgitt av Aschehoug i 1904.²³³ Den andre læreboken er *6000 år: Verdenshistorie for den høgere skolen*. Den ble skrevet av lektorene Nic. Stang og August Lange, og utgitt av Tanum i 1939.²³⁴ Den tredje læreboken er *Verdenshistorie for realskole og gymnas*. Den ble skrevet av skolemannen og klassisisten Anton Henrik Ræder, og utgitt av Aschehoug i 1940.²³⁵ Alle disse lærebøkene ble utgitt etter læreplanen av 1903, og basert på antall utgaver, ser det ut til at alle bøkene har vært populære i skolen.²³⁶

Mesteparten av empirien i denne analysen er hetet fra de delene av lærebøkene som omtaler Spanias forfall i tidlig moderne tid. Schjøth & Lange skriver om dette i delen om «Den nyere tid». Her er underkapittelet «Spanien og Nederlandene» det mest sentrale, men de skildrer også det spanske angrepet på England i 1588 i underkapittelet «De britiske øer». Dette utgjør om lag 14 av bokens 250 sider (5,6%),²³⁷ og ca. 10,3% av de 137 sidene som blir tildelt tidlig moderne tid.²³⁸ Lange (1939) skriver om Spanias forfall i kapittelet «Nytida: Tida fra omkring 1500 til 1715», hvor underkapittelet «Spanias storhetstid. (1500-1650)» er det viktigste. I tillegg behandler han den spanske armadaen og Nederlandenes opprør i det påfølgende kapittelet «To små land i Vest-Europa blir stormakter». Totalt utgjør dette rundt tre

²³³ Dette er den første læreboken i en serie på totalt to lærebøker. Den andre boken er *Lærebog i verdenshistorie fra oldtidens slutning til vore dage: for gymnasierne. 2: Den nyeste tid*. På grunn av manglende tilgang til førsteutgaven av den første læreboken, benytter jeg meg her av andreutgaven fra 1906. Den kom først etter unionsoppløsningen med Sverige, men det ble ikke gjort noen særlige endringer. I forordet til læreboken står det at «[d]enne udgave er paa det allernærmeste overensstemmende med den første».

²³⁴ Det er Lange som har skrevet delen om tidlig nytid, og jeg vil derfor kun referere til Lange (1939) i teksten. Dette er for å tydeliggjøre skillet mellom August Lange og hans far, Christian Lange. Se forordet.

²³⁵ Siden 1894 har denne læreboken blitt utgitt under navnet *Historisk lærebok for middelskolen: omfattende saavel Nordens som verdens historie*. Grunnen til at jeg tar utgangspunkt i utgaven fra 1940 (15. utgave), er fordi tittelen indikerer at dette er en lærebok ment for gymnasiet (og realskolen), mens de tidligere utgavene var utelukkende ment for middelskolen (basert på titlene).

²³⁶ *Lærebog i verdenshistorie* kom i ti utgaver frem til 1935, *6000 år: Verdenshistorie* kom i tre utgaver frem til 1952 og *Verdenshistorie for realskole og gymnas* ble utgitt i 21 utgaver og opplag fra 1894 til 1969.

²³⁷ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 127-138 & 143-144.

²³⁸ Dette baserer seg på kapitlene «Den nyere tid. 1st tidsrum omkr. 1500-omkr. 1650. Reformationens og religionskrigenes tid» og «Andet tidsrum, omkr. 1650-1789. Enevældets og kolonikrigenes tid». Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 114-250.

av bokens 200 sider (1,5%),²³⁹ og ca. 5,3% av de 58 sidene som omtaler tidlig moderne tid.²⁴⁰ Hos Ræder inngår «Det spanske verdensriket» i kapittelet «Den nyere tid. Tiden fra 1517 til 1648. Reformasjonsårhundret». I tillegg skriver han om den spanske armada i underkapittelet «England til 1660». Dette utgjør rundt seks av totalt 261 sider (2,3%),²⁴¹ og ca. 10,5% av de 58 sidene om tidlig moderne tid.²⁴² Basert på de relative tallene ser vi at både Schjøth & Lange og Ræder tildeler betydelig plass til Spania i fremstillingen av tidlig moderne tid. Lange (1939) gir Spania litt mindre plass, men fremdeles nok til at Spania utgjør en viktig del av tidlig moderne historie.²⁴³

4.1 «[E]n farlig fiende for all politisk og religiøs frihet»: Aktørperspektiv

Alle lærebøkene baserer seg på et forklaringsmangfold når det gjelder Spanias forfall, men det er ett aspekt som er særlig fremtredende. Filip 2. som en handlende historisk aktør står helt sentralt på scenen. Schjøth & Lange hevder at det var Filip 2.s politikk og religiøsitet som «ødelagde ... Spanien baade i aandelig, moralsk og økonomisk henseende».²⁴⁴ De fremstiller Filip 2. som en innesluttet, mistroisk og forsiktig eneveldig monark, som heller ville «se sine lande ødelagte og sine undersaatter gaa tilgrunde» enn å inngå kompromisser.²⁴⁵ Med sine universalistiske ambisjoner ønsket han å utrydde «al politisk og religiøs frihed» i hele Europa.²⁴⁶ Derfor innførte han et eneveldig styre i Spanias ulike provinser. Han brukte inkvisisjonen som instrument – en institusjon som ifølge Schjøth & Lange «hemmede frihed i tale og skrift, og holdt den videnskabelige forskningen i stramme baand»²⁴⁷ – for å undergrave politiske og religiøse friheter i Spanias europeiske besittelser. I tillegg førte han en rekke kriger som kom til å ødelegge Spanias politiske og militære makt til lands så vel som til vanns.²⁴⁸ Hans mistroiskhet og religiøse fanatisme la også til rette for en brutal assimileringpolitikk

²³⁹ Stang & Lange, *6000 år*, 104-105.

²⁴⁰ Dette baserer seg på kapitelet «Tida fra omkring 1500 til 1715» og den første delen av kapitelet «Tida fra 1715 til 1815» frem til den franske revolusjon. Stang & Lange, *6000 år*, 85-142.

²⁴¹ Ræder, *Verdenshistorie*, 115-120.

²⁴² Dette baserer seg på kapitlene «Den nyere tid. Tiden fra 1517 til 1658. Reformasjonsårhundret» og «Tiden fra 1648-1789. Eneveldets tid». Ræder, *Verdenshistorie*, 110-167.

²⁴³ Omfanget til Spanias historie kunne ha blitt sammenlignet med for eksempel omfanget til Englands og Frankrikes historie i tidlig moderne tid. Grunnen til at jeg ikke har valgt å gjøre dette, er fordi Spanias forfallshistorie også utgjør en sentral del av Nederlandenes historie. Dette kan åpne opp for skjevhet i statistikken, siden to ulike størrelser sammenlignes. Derfor har jeg valgt å se på omfanget av Spanias historie i forhold til omfanget av tidlig moderne historie. Dette tror jeg kan gi en viss indikasjon på hvorvidt Spania er sentral eller perifer i fremstillingene. Takk til Arne Solli for dette forslaget.

²⁴⁴ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

²⁴⁵ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

²⁴⁶ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 130.

²⁴⁷ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 133.

²⁴⁸ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 131-132.

overfor moriskene, noe som senere skulle få dem utvist fra Spania under Filip 3. Dermed mistet Spania sine «dygtigste og virksomste arbeidere», en forklaring som gjenspeiler forklaringen til Vives.²⁴⁹

Av dette kan en kanskje få inntrykk av at Filip 2. nærmest egenhendig bragte Spania inn i et forfall som skulle fortsette under hans etterfølgere utover på 1600-tallet. Disse etterfølgerne blir beskrevet som «svage, uduelige og bigotte fyrster», som ikke klarte å stanse Spanias forfall. I stedet «lod [de] sig lede af sine yndlinger», og forsøkte heller å benytte sin «inflydelse til at berige sig og sin slekt».²⁵⁰ Dette førte til økte skatter og pengenød i Spania, noe som ved midten av 1600-tallet resulterte i en rekke opprør i de ulike delene av det spanske riket.²⁵¹

Lange (1939) plasserer også Filip 2.s religiøsitet og eneveldige politikk i sentrum av forklaringen på Spanias forfall. Han nevner ikke Filip 3. og Filip 4., men fokuserer heller utelukkende på Filip 2. Virkningen av dette er at Filip 2.s person får en betydelig forklaringskraft. Lange (1939) skriver at Filip 2. arbeidet med å utvikle et «eneveldig styre [kursiv i originalteksten]» i Spania, og innskrenket makten til *cortes*.²⁵² Filip 2.s egenhendige administrasjon blir blant annet fremhevet gjennom et kopperstikk av El Escorial som læreboken inkluderer (se Figur 1), hvor bildeteksten påpeker at «Filip II la sjøl planene for bygningen».²⁵³ Det blir også inkludert et stort bilde av Filip 2., noe som ytterligere forsterker hans posisjon i forbindelse med Spanias forfall.

Lange (1939) beskriver Filip 2. som en «streng og hard fanatiker» i religiøse spørsmål, og hevder at Filips politiske og religiøse ambisjoner var å «føre hele Europa tilbake til den katolske trua».²⁵⁴ For å oppnå dette tydde Filip 2. til alle mulige midler, «til og med mord», skriver lærebokforfatteren. Slik som Schjøth & Lange, trekker Lange (1939) frem inkvisisjonen som et kongelig instrument. Han skriver at «[i] Filips egne land ble flere tusen mennesker brent av inkvisisjonen». Filip 2.s religiøse «fanatisme» kommer til uttrykk gjennom

Filipp II, malt av Tizian (se s. 97).
Se bildet av Henrik II s. 102!

Samtidig kopperstikk av Escorial, som ble bygd 1563–84 i spansk renesansetil. Filipp II la sjøl planene for bygningen. Foruten kongeslott inneholder Escorial en kirke, et kloster, et gravkapell for kongene, et bibliotek og et billed-galleri.

Figur 1: Maleri av Filip 2. og et kopperstikk av El Escorial. Figuren inkluderer de originale bildetekstene.

²⁴⁹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 131.

²⁵⁰ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

²⁵¹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132-133.

²⁵² Stang & Lange, *6000 år*, 104.

²⁵³ Stang & Lange, *6000 år*, 104.

²⁵⁴ Stang & Lange, *6000 år*, 104.

at han «sjøl hadde hedersplassen blant tilskuerne» i de høytidelige og festlige «[k]jetterbålene, som kaltes ‘auto da fe’ [sic]». ²⁵⁵

Filip 2.s intensjoner er også den mest sentrale forklaringen på Spanias forfall hos Ræder. Han beskriver Filip 2. som «en mørk og tyrannisk mann», som var så «[s]tolt og mistenksom» at han ikke tålte noen «avkortning i sin kongelige makt». Han hadde heller en ambisjon om å «avgjøre alt» selv. ²⁵⁶ Han satt derfor «[e]nsom og grublende» i El Escorial og «sendte sine spioner og renker ut over Europa». ²⁵⁷ Denne forestillingen er ikke ny, og Filip 2. har ofte blitt sammenlignet med en edderkopp som satt stille i sentrum av et spindeltev og trakk i ulike tråder. ²⁵⁸

Ræder forstår Filip 2. som en «forkjemper for katolisismen og en uinnskrenket fyrstemakt». Sammen med den store og rike arven fra sin far, gjorde dette han til «en farlig fiende for all politisk og religiøs frihet». ²⁵⁹ Ræder eksemplifiserer dette med å påpeke at Filip 2. ikke lenger kalte sammen *cortes*, men heller ønsket å benytte seg av den spanske inkvisisjonen. Ifølge Ræder var inkvisisjonen «et fryktelig våpen» som Filip 2. benyttet seg av for å undertrykke dem som ikke var enig med ham. Gjennom *auto de fé*-ene, brente inkvisisjonen kjettere levende under stor stas, og der inkvisisjonen ikke strakk til, brukte Filip 2. våpenmakt, skriver Ræder. Dette førte blant annet til at «restene etter maurerne» i Spania «omkom ved sverd og ild». Slik ser Ræder Filip 2.s intensjoner som den bakenforliggende årsaken til at moriskene ble utvist fra Spania under Filip 3. Ræder mener at dette fikk fatale konsekvenser for Spania, siden «Spania mistet i dem sine flittigste innbyggere». ²⁶⁰ Dermed konkluderer Ræder med at «alt liv og framskritt var knekt av det kongelige og prestelige eneveldet». ²⁶¹

Det er det særlig to historiske hendelser som blir trukket frem i lærebøkene. Dette er Nederlandenes såkalte «frihetskamp» i 1572 og Spanias angrepet på England i 1588, og disse blir forstått i lys av Filip 2.s politiske og religiøse ambisjoner. Schjøtt & Lange hevder at under Karl 5. «havde forholdet mellom fyrste og folk [nederlenderne] været forholdsvis godt». Selv

²⁵⁵ Stang & Lange, *6000 år*, 104. Her må det påpekes at selve brenningen av kjettere forekom *etter* den seremonielle *auto de fé*-en, i regi av den sekulære autoriteten på utsiden av byen. Se Rawlings, *The Spanish Inquisition*, 39.

²⁵⁶ Ræder, *Verdenshistorie*, 117.

²⁵⁷ Ræder, *Verdenshistorie*, 117.

²⁵⁸ Se for eksempel Braudel, *The Mediterranean*, 676. Kamen aviser denne fremstilling som en myte: «The image of a cloistered king exists only in legend. In the years up to 1571, Philip and his immediate household moved between the several residences in the central area of Castile». Kamen, *Philip of Spain*, 199.

²⁵⁹ Ræder, *Verdenshistorie*, 117.

²⁶⁰ Ræder, *Verdenshistorie*, 117-118.

²⁶¹ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

om Karl 5. hadde krevd «pengeofre af nederlændere» og forfulgte kjetteri, var det likevel slik at Karl 5. «skaanede i det hele deres rettigheder», skriver de.²⁶² Da Filip 2. kom på tronen endret dette forholdet seg. Filip ville ikke «overholde deres friheder», men utnevnte i stedet embetsmenn fra Spania, satte inn spanske styrker og innførte inkvisisjonen. Dette vakte stor forbitrelse blant nederlenderne, og da Filip 2. bestemte seg for å sende den «haarde og fanatiske» hertugen av Alba til Nederlandene, gjorde nederlenderne opprør med Vilhelm av Oranien i spissen.²⁶³

Når det gjelder «Det spanske angreb» på England i 1588, hevder Schjøtt & Lange at Filip 2. «havde mange klagemaal mod Elisabeth».²⁶⁴ Blant annet hadde engelskmennene vært sentrale i ulovlig handel med koloniene og kaperi av den spanske sølvflåten, og de hadde også hjulpet nederlenderne i deres opprør. I tillegg var Elizabeth 1. en kjetter, noe som Filip 2. ikke tålte. Derfor sendte Filip 2. den «uovervindelige armada» for å erobre England. Angrepet endte derimot med nederlag for den spanske armadaen,²⁶⁵ og sammen med opprørene i Nederlandene, skriver Schjøtt & Lange at Filip 2. nærmest egenhendig klarte å ødelegge Spanias politiske og militære makt.²⁶⁶

Lange (1939) skriver på sin side at Filip 2. ønsket å «gjøre slutt på både kjetterskapen og sjølvstyret» i Nederlandene. Etter Filips religiøse forfølgelser av kalvinister og innføringen av skatter uten stenderforsamlingenes (*cortes*) samtykke, reiste nederlenderne seg derfor mot «den spanske tyrannen». Dette førte til at de nordligste provinsene løsrev seg fra Spania i 1648.²⁶⁷ Lange (1939) skriver videre at Filip 2., på oppfordring av paven som tidligere hadde lyst Elizabeth 1. i bann, «mente det skulle være lett for det mektige Spania å seire» over England. Filip utrustet derfor «Den uovervinnelige armada». Denne ble først knust av de mindre engelske skutene for så å bli ødelagt av storm. Filip 2. hadde dermed «lidd et avgjørende nederlag».²⁶⁸ Disse stridighetene førte til at «Filip kom i pengeknipe ... og alt før han døde, tok det til å gå nedover med Spanias makt og rikdom».²⁶⁹

Ræder ser også på Filip 2.s ambisjoner som hovedårsaken til disse to hendelsene. Ræder skriver at Filip «satte seg føre å utrydde den protestantiske lære helt, her som i de andre statene sine».²⁷⁰ Samtidig ville Filip 2. «styre eneveldig og gjøre landene til spanske provinser». Han

²⁶² Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 134-135.

²⁶³ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 134-135.

²⁶⁴ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 143.

²⁶⁵ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 143-144.

²⁶⁶ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 131-132.

²⁶⁷ Stang & Lange, *6000 år*, 111.

²⁶⁸ Stang & Lange, *6000 år*, 116.

²⁶⁹ Stang & Lange, *6000 år*, 104-105.

²⁷⁰ Ræder, *Verdenshistorie*, 118.

utnevnte derfor spanske embetsmenn, sendte spanske tropper og innførte inkvisisjonen i Nederlandene. Slik «krenkte han statenes politiske rettigheter».²⁷¹ Da hertugen av Alba «raste med forferdelig grusomhet» i Nederlandene, og lot «over 20 000 mennesker henrette», reiste nederlenderne seg mot Filip 2. under Vilhelm av Oranien. Mens de «katolske belgiere» overgav seg til Spania, kjempet hollenderne videre med livet som innsats. De opprettet et forbund som dannet grunnlaget for den senere republikken Nederland.²⁷² Når det gjelder den «uovervinnelige armada», skriver Ræder at Filip 2. «besluttet ... å ta England og vinne det igjen for katolisismen». Dette endte med nederlag for Filip 2. som så sin armada bli knust av «den engelske flåte» og storm. Dette førte til at det ble gjort «stor skade på Spanias handel og skipsfart», påstår Ræder.²⁷³

Hittil ser det ut til at lærebøkene benytter seg av Filip 2.s intensjoner og ambisjoner som en kontrastiv forklaring på Spanias forfall. Det var på grunn av hans eneveldige og religiøse politikk at begeret rant over for Spanias del. Samtidig trekker lærebøkene linjene lenger tilbake i tid. Schjøth & Lange skriver at det var Ferdinand den katolske og Karl 5. som hadde banet veien for det eneveldige styret til Filip 2.²⁷⁴ Ferdinand, som en «slu og samvittighedsløs despot», forsøkte å utvide sin egen kongemakt ved å bruke inkvisisjonen,²⁷⁵ og Karl 5. søkte å «grunnlegge et enevældigt, katolsk verdensrike, med Spanien som hovedland».²⁷⁶ Schjøth & Lange hevder derfor at Filip 2. bare fortsatte det politiske og religiøse prosjektet til sine forgjengere.²⁷⁷ Lange (1939) går ikke like mye i dybden på en slik genetisk forklaring, men påpeker likevel at «Ferdinand den katolske og Karl V hadde gjort mye for å styrke kongemakta» i Spania. Ræder trekker ikke linjene tilbake til Ferdinand, men forstår Karl 5. som en viktig påvirkning på Filip 2. styre. Karl 5. hadde satt seg to mål som han ønsket å fullbyrde. Det første målet var å «smelte alle sine ulike land sammen til ett rike», mens det andre målet var å «knekke protestantismen og gjenopprette enheten i kirken».²⁷⁸ Dermed «falt [det] av seg sjøl at han [Filip 2.] tok opp sin fars politikk og satte seg samme mål».²⁷⁹

Ut ifra dette er det mulig å hevde at lærebøkene i stor grad vektlegger et aktørperspektiv, hvor intensjonsforklaringer blir hyppig brukt. Filip 2.s intensjoner fremstår

²⁷¹ Ræder, *Verdenshistorie*, 119.

²⁷² Ræder, *Verdenshistorie*, 118-119.

²⁷³ Ræder, *Verdenshistorie*, 126.

²⁷⁴ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 130.

²⁷⁵ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 106.

²⁷⁶ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 127.

²⁷⁷ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 112.

²⁷⁸ Ræder, *Verdenshistorie*, 116.

²⁷⁹ Ræder, *Verdenshistorie*, 117.

som selve drivkraften i forklaringen på Spanias forfall.²⁸⁰ Den negative og fordømmende ordlyden som lærebøkene bruker for å beskrive Filip 2. gjør det også mulig å påstå at fremstillingen gjenspeiler en sort legende om Spanias forfall. Blant annet Vilhelm av Oranien, Montesquieu og Motley uttalte seg svært kritisk til Filip 2., og de så på han som en fanatisk og eneveldig tyrann. Vi kan også se at den spanske inkvisisjonen, og Filip 2.s machiavelliske bruk av den, får en viktig plass i forklaringen på Spanias forfall. Dette var et aspekt som var spesielt sentralt hos Montanus, Limbroch og Llorente. På den måten ser det ut til at lærebøkene i denne perioden skriver seg inn i et liberalistisk-protestantisk perspektiv med røtter helt tilbake til 1600-tallet.

Lærebøkene kan også forstås i sammenheng med en tendens innenfor europeisk historieskriving generelt før 1960- og 70-tallet, som kanskje strekker seg helt tilbake til antikken, hvor det i stor grad var krig, politikk og «store menn» som ble tematisert.²⁸¹ Et raskt blick på læreplanen av 1903 viser at dette også var det mest sentrale når det kom til Spanias historie i tidlig moderne tid.²⁸² Ansvar for Spanias forfall falt dermed i stor grad på Filip 2.s skuldre.

4.2 «[F]anatisk, overtroisk, dovent og umoralsk»: Strukturperspektiv

Det er også mulig å se at overgripende samfunnsstrukturer blir tillagt en viss forklaringskraft i forklaringsmangfoldet til lærebøkene. Helt sentralt hos Schjøth & Lange og Lange (1939) står en spansk folkekarakter – en slags kollektiv psykologi som det spanske samfunnet ble organisert etter.²⁸³ Det er særlig spanjolenes religiøse og arbeidsmoraliske karakter som læreboken trekker frem. Schjøth & Lange hevder for eksempel at flere hundre år med korstog i Spania under den såkalte *reconquista* hadde satt «dybe merker i folkets karakter».²⁸⁴ Læreboken påstår at ved slutten av 1500-tallet var «[e]mbetsstanden slet og fordærvet og hele folket fanatisk, overtroisk, dovent og umoralsk». Spanjolene foraktet «det fredelige arbeide»

²⁸⁰ Her er det verdt å bemerke seg at jeg ser en forskjell mellom aktørperspektiv og biografisk historieskriving. Selv om aktørperspektivet er biografisk, vil ikke det si at all biografisk historieskriving har et aktørperspektiv. Slik jeg ser det, ligger forskjellen i hvordan historieskrivningen innretter seg når det gjelder menneskers agens. Det er for eksempel mulig å se en tydelig forskjell mellom Kamen og Parker, slik som jeg skisserte det i kapittel 3. Begge skriver biografisk om Filip 2., men mens Kamen så Filip 2. bundet av sosioøkonomiske og historiske strukturer, hevdet Parker at Filip 2. faktisk hadde en påvirkningskraft på verden rundt seg. I lærebøkene som har blitt analysert her, kommer det tydelig frem gjennom verbene som blir brukt at Filip 2. hadde agens.

²⁸¹ Melve, *Historie*, 109; Iggers, *Historiography*, 2.

²⁸² Her står det at elevene skal lære om «Filip II og hans politik», «Nederlændernes frihetskamp» og «Inkvisitionen». *Undervisningsplan for Gymnaset* (1903), 47.

²⁸³ Verken Schjøth & Lange og Lange (1939) benytter seg av begrepet «folkekarakter», men slik jeg nevnte i innledningen (fotnote 4), bruker jeg begrepet som en analytisk kategori.

²⁸⁴ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 106.

og søkte seg heller til «krigerhaandverket og eventyrlivet i koloniene».²⁸⁵ Edelmetallimporten fra Amerika og «tabet af friheden» under Habsburg-monarkenes eneveldige styre hadde ført til at «[f]olket fik foragt for arbeide og blev dovent».²⁸⁶ Den spanske folkekarakteren så de på som synonymt med Don Quijote, og de skriver at romanen gir et «ypperligt billede af det 16de aarh.s spanier i deres inbildte storhed».²⁸⁷

Denne psykologien fikk store konsekvenser for befolkningsantallet og næringslivet i Spania. Spanjolene var for eksempel ikke interesserte i å overta den virksomheten som moriskene hadde bedrevet i Spania. I sammenheng med en generell befolkningsnedgang, som hovedsakelig var forårsaket av krigføring og spanjolenes jakt etter eventyr og rask rikdom i Amerika,²⁸⁸ samt en generell forakt for manuelt arbeid, førte dette til at «en tredjedel af landet laa udyrket».²⁸⁹ Kirken derimot, økte sin maktposisjon i Spania. Dette var et uttrykk for spanjolenes fanatiske religiøsitet. For å underbygge dette skriver Schjøth & Lange at «i det 17de aarh. fandtes der 110 000 kirker, og over 10 000 klostre med over 100 000 munke [*sic*] og nonner ... hvert tyvende menneske var prest».²⁹⁰ I tillegg var også «hver tredje dag helligdag» og « $\frac{1}{5}$ af jorden var i geistlighedens eie».²⁹¹ Slik var også den spanske folkekarakteren med på å kneble Spania.

Lange (1939) trekker også frem en spansk folkekarakter i sin forklaring når han skriver at spanjolene ikke var «flinke til å nytte ut de rikdommene som kom fra koloniene». I Spania var det nemlig altfor mange adelsmenn og «andre folk» som ikke gjorde «nyttig arbeid». Dette ser Lange (1939) i sammenheng med den sterke maktposisjonen som kirken og katolisismen hadde i Spania. Han hevder at i Spania var det «ti tusen klostre, hver tredje dag var helligdag, og av prester, munkere og nonner var det hundre tusen i alt», og etter at inkvisisjonen hadde jaget ut «jødene og maurerne, som var de dyktigste folkene i landet»,²⁹² ville ikke spanjolene ta over deres virksomhet. De var hindret av sin egne religiøsitet og latskap.

Ræder legger ikke like stor vekt på denne spanske folkekarakteren sammenlignet med Schjøth & Lange og Lange (1939), men den er fremdeles til stede til en viss grad. Han skriver for eksempel hvordan det i Spania var «i alt 10 000 kloster» og «nesten 1 million geistlige» av totalt 8 millioner innbyggere. På den ene siden kan dette gjenspeile et historisk materialistisk

²⁸⁵ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

²⁸⁶ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 112.

²⁸⁷ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 133.

²⁸⁸ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 112.

²⁸⁹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 133.

²⁹⁰ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

²⁹¹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 133.

²⁹² Stang & Lange, *6000 år*, 105.

perspektiv, siden Ræder hevder at «[j]orda var samlet på altfor få hender» og at det var «altfor mange prester, munkar og adelsmenn» i Spania, men det kan også understreke en dyp religiøsitet som Ræder så rådde i Spania.²⁹³ Den viktigste strukturelle forklaringen for Ræder var derimot at edelmetallimporten fra Amerika hadde paradoksal nok hadde gjort Spania «fattigere og fattigere». Dette var fordi «[a]rbeidslivet innenlands forfalt».²⁹⁴ Slik trekker Ræder frem en forklaring som flere *arbitristas* så på som utslagsgivende for Spanias forfall, men uten at han knytter en direkte sammenheng mellom edelmetallimporten og spanjolenes arbeidsmoral. Spanjolenes lave arbeidsmoral kommer heller mer indirekte til syne.²⁹⁵

Alle lærebøkene tar dermed i betraktning en spansk folkekarakter i mer eller mindre grad når de skal forklare Spanias forfall. Slik kan ansees å gjenspeile en tendens som kom sterkest til uttrykk hos Hume. En strukturell forklaring som ingen av lærebøkene retter søkelyset mot er prisrevolusjonen. Dette er litt underlig, siden alle lærebøkene beskriver en prisrevolusjon i forbindelse med Europa generelt. Denne blir derimot ikke satt i sammenheng med Spania forfall.²⁹⁶ Kanskje er det slik at en prisrevolusjon ikke nødvendigvis passer inn i en forklaring på Spanias forfall preget av eneveldig politikk og en spansk folkekarakter? Det kan tenkes at en prisrevolusjon i forbindelse med Spanias forfall ville fraskrevet Habsburg-monarkene og spanjolene generelt ansvaret for forfallet. Dette kan styrke antagelsen om at disse lærebøkene inntar et protestantisk-liberalistisk perspektiv som gjenspeiler en sort legende.

Strukturperspektivet står ikke like sterkt som aktørperspektivet i disse lærebøkene, men det er likevel interessant at de inkluderer psykologiske og sosioøkonomiske forklaringer til en viss grad. Dette forklaringsmangfoldet kan kanskje bli forstått i lys av en mer generell tendens innenfor europeisk historieskriving på begynnelsen av 1900-tallet. Denne perioden blir gjerne beskrevet som en brytningstid mellom en hendelses- og aktørorientert historieskriving på den

²⁹³ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

²⁹⁴ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

²⁹⁵ En ting som er interessant å bemerke seg er at sammenhengen mellom edelmetallimporten og spanjolenes tilsynelatende lave arbeidsmoral ikke er like tydelig i denne utgaven av Ræders *Verdenshistorie*, som den er i tidligere utgaver. I den 13. utgaven av læreboken, som heter *Historisk lærebok for middelskolen*, skriver Ræder nemlig at «fattigdom og dovenskap rådde der det før hadde vært flid og rikdom». Dette har blitt fjernet fra den 15. utgaven. Kanskje dette kan tyde på at Ræder tonet ned forklaringskraften til en såkalt spansk folkekarakter? Ræder, *Historisk lærebok for middelskolen*, 136.

²⁹⁶ Schjøth & Lange hevder at «[m]ængden af de ædle metaller forandrede tillige aldeles pengenes værdi; priserne paa varerne steg, mens guldets og sølvets værdi sank». Lange (1939) skriver at «[d]e store mengdene av sølv og gull fra Amerika gjorde at det kom mange flere penger i omløp. Derfor ble pengene mindre verdt, og vareprisene steg ... Arbeidslønna steg mye langsommere enn vareprisene, og 1500-tallet var ei vond tid for arbeidsfolk både i byene og på landsbygda». Ræder skriver at «[f]ra Amerika fikk den gamle verden en masse edle metaller; gullet og sølvet falt til en tredjedel av sin gamle verdi. Dette betydde en sterk prisstigning på alle forbruksvarer». Se Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 111; Stang & Lange, *6000 år*, 91-92; Ræder, *Verdenshistorie*, 104.

ene siden, og mer struktur- og problemorientert historieskriving på den andre.²⁹⁷ Slik kan lærebøkene muligens bli forstått som produkter av denne brytningstiden.

4.3 «[A]rmod og elendighed greb mer og mer om sig»: En spansk tragedie

Alle lærebøkene skildrer en «vekst og fall»-fortelling om Spania i tidlig moderne tid. Først var Spania et rikt og mektig rike, men ved styringstiden til Filip 2. kom vendepunktet. Da gikk Spania inn i nedgangstider. Schjøth & Lange beskriver først utviklingen av et spansk hegemoni i Europa under de katolske monarkene og Karl 5.²⁹⁸ Ved midten av 1500-tallet hadde Spania blitt «Europas første magt».²⁹⁹ Filip 2. hadde derfor arvet det spanske riket i en «blomstrende tilstand».³⁰⁰ Dette endret seg under hans styre, og ved Filip 2.s død «havde det spanske rige mistet flere af sine bedste provinser og kolonier, dets sjømagt var til tilintetgjort, dets finanser ødelagt og dets næringsveie i forfald».³⁰¹ Denne nedgangen skulle fortsette under Filips etterfølgere, hvor «armod og elendighed greb mer og mer om sig». På midten av 1600-tallet hadde dermed Spania «ophørt at være en stormagt» i verden. Ifølge Schjøth & Lange var det eneste «lyspunktet» i dette forfallet å finne i litteraturen og kunsten, men læreboken konkluderer likevel med at «paa alle omraader [hadde Spania] indtraadt et forfald som intet andet moderne civilisert folk har oplevet».³⁰² Spania hadde opplevd et forfall som var helt eksepsjonelt i verdenssammenheng.

Lange (1939) presenterer også denne «vekst og fall»-fortelling, men i en svært avkortet versjon. Han skriver at Spania ble en europeisk stormakt på grunn av rikdommene fra koloniene i Amerika og styrkingen av kongemakten under Ferdinand den katolske (Isabella blir ikke nevnt) og Karl 5. Da Filip 2. arvet Spania fra Karl 5., var «Spania den sterkeste staten i Europa, og et forbilde for andre land på mange måter».³⁰³ For å understreke betydningen til Spania i tidlig moderne tid, peker Lange (1939) blant annet på at det spanske språket overtok for italiensk som diplomatspråk,³⁰⁴ og han viser også hvordan den spanske klesmoten ble en standard ved europeiske hoff.³⁰⁵ Etter krigene med Nederlandene og England derimot, «tok det

²⁹⁷ Melve, *Historie*, 109; Iggers, *Historiography*, 2.

²⁹⁸ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 105-107 & 127-129.

²⁹⁹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 130.

³⁰⁰ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

³⁰¹ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 132.

³⁰² Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 133.

³⁰³ Stang & Lange, *6000 år*, 104.

³⁰⁴ Stang & Lange, *6000 år*, 104.

³⁰⁵ Læreboken presenterer Tizians portrett av Filip 2. fra 1551, hvor bildeteksten henviser leseren til et portrett av Henrik 2. av Frankrike, som viser «den strenge, spanske moten». Se Stang & Lange, *6000 år*, 102 & 104.

til å gå nedover med Spanias makt og rikdom».³⁰⁶ Selv om «de største malern [*sic*] og dikterne» levde på 1600-tallet, hevder Lange (1939) at det var «slutt med storhetstida» til Spania.³⁰⁷

Ræder forstår også Spanias historie i tidlig moderne tid som et fall fra en tidligere gylden tid. Under de katolske monarkene hadde Spania utviklet seg til å bli en mektig europeisk stat, og som et resultat av at Karl 5. «regnet Spania for hovedlandet sitt», hadde Spania blitt «det mektigste riket i Europa» da Filip 2. kom på tronen.³⁰⁸ Ved Filip 2.s død var Spania derimot «en makt av annen rang».³⁰⁹ Det eneste som «holdt den gamle glans», var kunsten, men heller ikke dette skulle vedvare, skriver Ræder.³¹⁰

Det er dermed mulig å lese Spanias historie i tidlig moderne tid som en tragedie ut ifra Whites plottstrukturer. Spania opplevde en storhetstid, men ble «forrådt» av styret til Filip 2. Resultatet ble et forfall uten like. Samtidig er fortellingene preget av et innslag av satire. Fremstillingen av Spanias såkalte storhetstid er preget av brister som blir sett på som viktige med tanke på det senere forfallet. Spania var tilsynelatende den fremste staten i Europa, men lærebøkene presiserer at det allerede under de katolske monarkene hadde utviklet seg et eneveldig styre og religiøs fanatisme. Samtidig hadde rikdommen fra Amerika gjort spanjolene late og virkelighetsfjerne. Slik sett fremstår Spania som delvis fanget av sin egen fortid, og fortellingene innehar dermed et preg av fatalisme. Dette virker uansett underordnet den tragiske fortellingen som lærebøkene skriver frem.

4.4 «Spaniens herredømme virkede lammende paa al utvikling»: En europeisk romanse

Spanias forfallshistorie i lærebøkene er en del av en større fortelling om Europa. I denne fortellingen blir historiene til Nederlandene, Frankrike og England tematisert direkte etter Spanias historie. Dette kommer blant annet frem gjennom organiseringen av kapitlene og underkapitlene i lærebøkene.³¹¹ I tillegg skriver for eksempel Schjøth & Lange at «med [den

³⁰⁶ Stang & Lange, *6000 år*, 104-105.

³⁰⁷ Stang & Lange, *6000 år*, 105.

³⁰⁸ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

³⁰⁹ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

³¹⁰ Ræder, *Verdenshistorie*, 120.

³¹¹ Schjøth & Lange har organisert underkapittelet «Spanien og Nederlandene» slik at det først behandler Spanias forfall og deretter «Nederlandenes frihedskamp». Rett etter dette følger underkapitlene «De britiske øer» og «Frankrig». Lang (1939) behandler først Spanias forfall før han går videre til «Nedgangen i Tyskland på 1600-tallet». Deretter følger underkapittelet «Frankrike i 'solkongens' tid (1643-1715)» og kapittelet «To små land i Vest-Europa blir stormakter», Nederland og England utgjør disse stormaktene. Hos Ræder inngår «Nederlandenes frihetskamp» som et tema på slutten av underkapittelet om Spania, før han videre tar for seg underkapitlene «Frankrike til 1643» og «England til 1660» I det neste kapittelet, «Tida fra 1648-1789. Eneveldets tid», behandler han blant annet Frankrikes storhetstid under styret til Ludvig 14. Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 134-155; Stang & Lange, *6000 år*, 107-122; Ræder, *Verdenshistorie*, 120-132 & 142.

spanske] armadaens nederlag i 1588 begynner den engelske sjømagts historie»,³¹² og det samme hinter også Ræder til.³¹³ En slik organisering av Europas historie i tidlig moderne tid kan hypotetisk sett bare være ett uttrykk for at lærebøkene tar politisk historie som hovedtema, og at endringen i maktbalansen fungerer som kronologisk ryggrad for fortellingen. Det er hovedsakelig Nederlandene, Frankrike og England som tar over Spanias makthegemoni i Europa. En annen måte å tolke denne organiseringen på er å se på kronologien som en progressiv utvikling av Europa. Dermed kan denne fortellingen leses som en utviklingsfortelling i henhold til Rüsens typologi. I denne fortellingen får Spanias forfall en viktig funksjon siden det nærmest blir sett på som en nødvendighet for Europas videre utvikling. Denne tolkningen styrkes dersom vi tar med i betraktning at lærebøkene i denne perioden ofte var preget av et evolusjonistisk historiesyn.³¹⁴

Denne måten å lese fortellingen om Europa på kommer kanskje enda bedre til syne gjennom forholdet mellom Spanias forfall og Nederlandenes «frigjøringskamp» og «storhetstid», som blir behandlet som to svært sammensveidete temaer.³¹⁵ Selv om disse to temaene henger tett sammen kronologisk, utelukker ikke dette en tolkning der lærebøkene konstruerer en kontrast mellom «det spanske» og «det nederlandske». Som vi har sett tidligere i forklaringene på Spanias forfall, er «det spanske» preget av enevelde, tyranni, katolsk fanatisme og lav arbeidsmoral. Dette fikk også konsekvenser for andre land som var under spansk overherredømme, slik som Italia og Portugal. Når det gjelder Italia, skriver Schjøth & Lange at «Spaniens herredømme virkede lammende paa al udvikling, og paa alle omraader blev der tilbagegang; humanismens friske aandsliv døde hen, renaissancen udartede, og sjøhandelen, som ogsaa forstyrredes af tyrkerne, gik tilbage».³¹⁶ Portugal ble også rammet av denne «ulykken» da landet ble innlemmet i det spanske riket fra 1580. Schjøth & Lange hevder at «[d]et spanske styret var vilkaarligt og haardt, folket [i Portugal] sukkede under trykkende afgifter, jesuiter og inkvisition lammede al aandelig virksomhed». Samtidig ble Portugal innviklet i Spanias kriger i Nederlandene, noe som «ødelagde dets handel, og berøvde det de fleste af dets kolonier».³¹⁷

³¹² Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 145.

³¹³ Ræder, *Verdenshistorie*, 126-127.

³¹⁴ Se Thue, «Den historiske allmenndannelse», 175. Dette evolusjonistiske historiesynet kommer for eksempel til uttrykk hos Ræder når han hevder at læreboken har som et overordnet mål å vise «menneskehetens liv og utvikling på jorda fra de eldste tider». Se Ræder, *Verdenshistorie*, 7.

³¹⁵ I Schjøth & Lange og Ræder blir begge landene inkludert under samme underkapittel, mens hos Lange (1939) blir leseren henvist seks sider fremover (fra underkapittelet om Spania) for å lese om Nederlandene. Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 127ff; Ræder, *Verdenshistorie*, 115ff; Stang & Lange, *6000 år*, 104 & 111.

³¹⁶ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 105.

³¹⁷ Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 131.

Lange (1939) henter til noe av det samme når han skriver at Portugal hadde «mistet de fleste koloniene sine» som et resultat av det spanske overherredømmet.³¹⁸ Også handelen i Antwerpen «før tilbake» etter at byen overgav seg til Spania.³¹⁹ Ræder på sin side skriver at «[u]nder Filips herredømme gikk det sterkt tilbake med *Italia*». Han hevder at Italia tidligere hadde vært «det ledende land i Europa i alt kulturarbeid», men Spanias overherredømme «kvalte alle spirer til fri tenkning» etter at Spania innførte inkvisisjon, boksensur og «den strenge rettroenheten» fra kirkemøtet i Trient. Renessansens «kulturbolmstring» hadde dermed blitt «drept av spanskeveldet og presteveldet», skriver Ræder.³²⁰ Portugal led også under Spania, siden «de fleste portugisiske koloniene i India [hadde] gått tapt, og landet hadde mistet den store handelen sin» etter at Filip 2. kom på tronen.³²¹

Som et motstykke til dette, trer Nederlandene frem som et liberalt, tolerant, flittig og protestantisk land. Schjøth & Lange hevder at nederlenderne hadde «flid og foretagsomhed», og at «den frihed de nød fremmede i høi grad nærlingslivet og dermed velstanden». Han gjør et etniskbasert skille mellom de nordlige og sørlige provinsene i Nederlandene, hvor befolkningen i nord var «rent germansk» og befolkningen i sør var «dels ... germansk (flamlænderne) [og] dels romansk (wallonerne)». I nord fikk en «nærmest demokratisk» forfatning forrang for en «mægtig adel», mens i sør stod adelen og borgerskapet sterkere. Det de derimot hadde til felles var «kjærligheden til friheden».³²² Lange (1939) presenterer også et positivt bilde av Nederlandene. Her var det politisk frihet som rådde, og selv om nederlenderne hadde valgt en prins til stattholder i krigstiden, hadde fremdeles «stenderforsamlinga ... mest å si». Religiøs frihet stod også høyt, og nederlenderne fikk «lov å ha den trua de ville». Denne friheten gjorde nederlenderne til «et av de viktigste sjøfarts- og handelsfolkene i Europa på 1600-tallet». Det kommer også frem at Lange (1939) favoriserer Nederlandene i krigene mot Spania, siden han skriver at nederlenderne «verjet ... seg tappert mot de spanske hærene».³²³ Ræder er noe mer nøktern i tonen, men han påstår likevel mye av det samme. Han hevder at nederlenderne «var kraftige og hadde frie forfatninger, som de holdt sterkt fast ved», og ved at de verdsatte skipsfart, fiskeri, handel og industri ble Nederlandene «herre på sjøen». Denne frihetstrangen og flittigheten ser ut til å være betinget av kalvinismens posisjon i Nederlandene, selv om Ræder ikke trekker noen eksplisitte årsakssammenhenger.³²⁴

³¹⁸ Stang & Lange, *6000 år*, 104.

³¹⁹ Stang & Lange, *6000 år*, 111.

³²⁰ Ræder, *Verdenshistorie*, 118.

³²¹ Ræder, *Verdenshistorie*, 118.

³²² Schjøth & Lange, *Lærebog i verdenshistorie*, 134.

³²³ Stang & Lange, *6000 år*, 104 & 112.

³²⁴ Ræder, *Verdenshistorie*, 118-119.

Sammenhengen mellom Spanias forfall og Nederlandenes frigjøringskamp og storhetstid kan dermed leses som en romanse ut ifra Whites plottstrukturer. Det ser nesten ut til at lærebøkene legger opp til at «de gode» Nederlandene skal seire over «det onde» Spania. Den negative ordlyden i lærebøkene når det gjelder Spania underbygger dette. Friheten, arbeidsomheten, protestantismen og velstanden seirer til slutt over tyranniet, latskapen og katolisismen. Slik fremstår Spania som en anti-tese i forhold til Nederlandene spesielt, og Nord-Europa generelt. Dette gjenspeiler blant annet Montesquieus tanker om Spania, og plasserer lærebøkene innenfor en liberalistisk-protestantisk fortolkningshorisont preget av den sorte legende.

Når det gjelder den orienterende funksjonen som disse lærebøkene legger til rette for, gir lærebøkene inntrykk av at norske skoleelever bør forholde seg kritisk til Spanias historie i tidlig moderne tid. Fanatisme, latskap og tyranni er noe elever bør ta sterkt avstand fra, kanskje fordi dette er aspekter som ikke hører hjemme i en «norsk» identitet. I stedet bør elever strebe etter liberalistiske og demokratiske idealer, samt høy arbeidsmoral for å unngå lediggang. Slik fungerer også Spanias forfall som en eksemplarisk fortelling ut ifra Rüsens typolog. Spania eksemplifiserer den tragedien som kan følge dersom makten i en stat samles hos én person, religiøsitet slår over til fanatisme og lediggang får gjennomslagskraft i et samfunn. Det er nesten som om lærebøkene fremmer et gammelt bibelsk ordtak, nemlig at «hovmod står for fall».

4.5 Delkonklusjon

Lærebøkene i perioden fra begynnelsen av 1900-tallet til utbruddet av 2. verdenskrig er sterkt preget av et aktørperspektiv med tydelige intensjonsforklaringer. De trekker særlig frem Filip 2.s ambisjoner og politikk som forklaring på Spanias dekadanse. Samtidig er det også spor av et strukturperspektiv, hvor økonomisk nedgang, religiøse fanatisme og mangel på arbeidsmoral knyttes opp mot en spansk folkekarakter. Dette kan tyde på lærebøkene er produkter av en brytningstid mellom en hendelses- og aktørorientert historieskriving på den ene siden, og en problem- og samfunnsorientert historieskriving på den andre. Lærebøkene gjenspeiler også den sorte legenden ved at språket ofte er fordømmende overfor Spania, samtidig som de inkluderer sentrale myter. Spanjolenes latskap og fanatisme trer frem som viktige forklaringer på Spanias forfall, og setter dermed Spania i et dårlig lys. Det kommer dermed til uttrykk et liberalistisk-protestantisk perspektiv.

Selve fortellingen om Spanias forfall er organisert som en «vekst-og-fall»-fortelling, hvor Filip 2. «forræder» Spanias tidligere storhetstid. Slik fremstår fortellingen hovedsakelig som en tragedie, men vi ser også innslag av en satire når henter til at årsakene til forfallet allerede ulmet i bakgrunnen av Spanias «storhetstid». I fortellingen om Europa ser vi derimot at det er en utviklingsfortelling og en romanse som dominerer. Mens Spanias makt daler, seiler Nord-Europa opp, og det kommer dermed frem et evolusjonistisk historiesyn. Spesielt fremstillingen av Nederlandenes historie står i kontrast til fremstillingen Spanias historie, noe som ytterligere underbygger det liberalistisk-protestantiske perspektivet i lærebøkene. Slik kan det tenkes at lærebøkene legger til rette for å orientere norske skolelever mot demokrati, toleranse, frihet og høy arbeidsmoral.

Kapittel 5: «Spanias svakhed» – 1945-1975

I dette kapitlet skal jeg se på tre historielærebøker i etterkrigstiden. Den første læreboken er *Verdenshistorie: inntil den industrielle revolusjon*. Den ble skrevet av lektor Børre Qvamme, og publisert av Aschehoug i 1955.³²⁵ Den andre læreboken er *Verdenshistorien inntil 1815*. Den ble skrevet av lektor Kristian Moen, og utgitt i 1959 av Aschehoug.³²⁶ Den siste læreboken er *Historie: den nyere tid til ca. 1750*. Den ble skrevet av Hallvard S. Holmboe, og utgitt av Tanum i 1971. Alle lærebøkene ble utgitt etter læreplanen av 1950. Det er vanskelig å bedømme utbredelsen til disse lærebøkene basert på opplag og utgaver,³²⁷ men de hadde kanskje en sentral posisjon i markedet siden de ble utgitt av store forlag.

Det empiriske grunnlaget i denne analysen baserer seg i stor grad på de delene som fremstiller Spania forfall. Qvamme behandler dette i kapitlet «Fra de store oppdagelser til den industrielle revolusjon». Her er underkapitlene «Følgene av oppdagelsene», «Spania», «Bankiervirksomheten i Augsburg og Antwerpen», «Hollandernes handelshegemoni» og «Spansk og hollandsk kultur» av interesse. Det er likevel ikke alt som er like relevant for analysen, særlig det som handler om bankvirksomhet i Augsburg og nederlandsk kunst. Til sammen blir Spanias forfallshistorie tildelt rundt 13 av totalt 150 sider (8,7%),³²⁸ og 20% av de 66 sidene som tar for seg tidlig moderne tid.³²⁹ Hos Moen er underkapitlene «Spania» og «Nederlandene» i kapitlet «Kort oversikt over Europas historie fra reformasjonen til den franske revolusjon» det viktigste. Dette tar opp litt over tre sider av bokens 312 sider (ca. 1%),³³⁰ og ca. 3,5% av de 87 sidene som omhandler tidlig moderne tid.³³¹ Holmboe, på sin side, skriver om Spanias forfall i kapitlet «Maktforskyvninger og stormaktspolitikk». Her er det spesielt deler av underkapitlet «Nye stormakter» som er viktig. Dette utgjør rundt to av bokens 139 sider (1,4%),³³² og ca. 1,6% av de 123 sidene som dedikeres til tidlig moderne

³²⁵ Læreboken inngår i serien *Historie for handlegymnasiene*, hvor Haakon Evang er medforfatter. Jeg refererer kun til Børre Qvamme, siden han står oppført alene som forfatteren av *Verdenshistorie: inntil den industrielle revolusjon*.

³²⁶ Jeg vil bruke 2. opplag av denne læreboken på grunn av tilgjengelighet. I forordet står det at det kun har blitt gjort «få og små forandringer av redaksjonell art», og at bøkene fint kan brukes om hverandre. Se forord.

³²⁷ *Verdenshistorie: inntil den industrielle revolusjon* kom i to utgaver frem til 1960. *Verdenshistorien inntil 1815* kom i fire opplag frem til 1969. *Historie: den nyere tid til ca. 1750* først utgitt i to separate deler i 1970, før de ble slått sammen til én lærebok i 1971.

³²⁸ Qvamme, *Verdenshistorie*, 92-107.

³²⁹ Dette er basert på kapitlet «Fra de store oppdagelser til den industrielle revolusjon». Qvamme, *Verdenshistorie*, 85-150.

³³⁰ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221-223.

³³¹ Dette er basert på kapitlene «Renessanse og reformasjon» og «Kort oversikt over Europas historie fra reformasjonen til den franske revolusjon». Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 165-251.

³³² Holmboe, *Historie*, 75-76.

tid.³³³ Her ser vi at Spanias forfallshistorie er helt sentral i læreboken til Qvamme, mens Moen og Holmboe i mye større grad plasserer Spania i periferien. Dette kan kanskje ha en sammenheng med at Spanias forfall er en interessant hendelse fra et sosioøkonomisk perspektiv.³³⁴

5.1 «[H]elt middelaldersk i sin oppbygning»: Strukturperspektiv

I denne perioden ser det ut til at et strukturperspektiv kommer sterkere på banen, spesielt når det gjelder lærebøkene til Qvamme og Holmboe. Handlende og bevisste historiske aktører blir i større grad plassert innenfor rammene av samfunnsmessige systemer. Hos Qvamme kommer dette til uttrykk gjennom at han legger stor vekt på den økonomiske situasjonen i Spania i tidlig moderne tid. Han starter fremstillingen med å trekke frem en prisrevolusjon i Spania. Edelmetallimporten fra koloniene i Amerika hadde ført til en tredobling av prisene i Spania mellom 1500 og 1600, men lønningene klarte ikke å følge denne veksten. Dette førte til store «forskyvninger i økonomien». De som ble hardest rammet var håndverkere og jordbruksarbeidere som hadde «sine inntekter regulert av gamle bestemmelser eller kontrakter». Selv om kongen «søkte å regulere priser og lønninger», hevder Qvamme at dette var nytteløst i lengden.³³⁵ Qvamme ser dermed en direkte årsak mellom Spanias forfall og denne prisrevolusjonen. Han refererer ikke eksplisitt til Hamiltons studier, men tallene og periodiseringen som Qvamme benytter seg av gjenspeiler Hamiltons forskning.

Qvamme trekker også frem saueavlen i middelalderne som en viktig forklaring på Spanias forfall. Han skriver at den såkalte *mesta*, et laug som ledet den årlige sauevandringen på den castillanske høysletten (*meseta*) og som var ansvarlig for å selge saueullen, var en viktig inntektskilde for kongemakten i middelalderen. Lauget ble derfor tildelt privilegier som over tid skulle føre til at sauenæringen fikk forrang for «både korndyrkingen og tekstilindustrien». Slik kom saueavlen til å «ødelegge de andre næringsveiene» i Spania, noe som førte til at næringslivet ble «avhengig av utlandet når det gjaldt tilførsler av mat og tøy». ³³⁶ Samtidig fikk Spanias lave produksjonsnivå sammenlignet med Nord-Europa store konsekvenser for varetilførselen til og inntektene fra kolonihandelen med Amerika. Qvamme hevder at de spanske selskapene bare var «stråmenn» for utenlandske handelshus: Når utenlandske skip

³³³ Dette er basert på kapitlene «Det nye Europa bryter fram», «Europa tar ledelsen. Verdensdelene knyttes sammen», «Maktforskyvning og stormaktspolitikk», «Den sterke fyrstemakten» og «Åndslivet på 1600- 1700-tallet». Holmboe, *Historie*, 14-136

³³⁴ Qvammes lærebok er hovedsakelig rettet mot handelsgymnasiet, og han skriver derfor innledningsvis at «hovedvekten legges på den økonomiske og sosiale historie». Qvamme, *Verdenshistorie*, 2.

³³⁵ Qvamme, *Verdenshistorie*, 92.

³³⁶ Qvamme, *Verdenshistorie*, 95.

kom til Sevilla med varer, byttet de navn og papirer, slik at de kunne seile videre til koloniene «under spansk flagg og spanske redere».³³⁷ På den måten forsvant «en stor del av fortjenesten på kolonihandelen til utlendingene», og dette gjorde Spania fattig og underutviklet, skriver Qvamme.³³⁸

Verken prisrevolusjon eller saueavl er en del av forklaringen til Holmboe, men han inntar også et strukturperspektiv når det gjelder Spanias forfall. Slik som Hume, retter Holmboe et særlig fokus mot den spanske folkekarakteren, som han mente bestod av høy religiøsitet og lav arbeidsmoral. Holmboe hevder «[k]irken øvde en tiltrekning på spanjerne som på ingen andre folk», siden det var «flere som gikk i kirkens tjeneste som munkes eller prester i Spania enn i noe annet land».³³⁹ Han ber leseren huske på at spanjolene hadde levd i «konstant krigstilstand» i over 700 år, og at «korstogsånden» fremdeles var sterk i tidlig moderne tid. Slik trekker han linjene for spanjolenes religiøsitet helt tilbake til middelalderen.

Denne «korstogsånden» la til rette for at spanjolene hadde «lett for å bli religiøst begeistret, ofte fanatiske», noe som skulle få negative konsekvenser for jordbruket og næringslivet. Holmboe hevdet at «[d]enne religiøse fanatismen hadde ført til brutale forfølgelser av muhammedanere og jøder», og at Spania dermed mistet «en mengde av sine driftigste håndverkere og kjøpmenn».³⁴⁰ Spanjolene selv ville ikke overta de virksomhetene som disse minoritetene tidligere hadde gjort, men ønsket heller å «skape seg en framtid som kongens mann, hoffmann eller kriger». Spanjolene flyktet derfor fra landsbygda og søkte seg heller til «mer uproduktivt arbeid». Derfor måtte forbruksvarer i stedet importeres fra utlandet, noe som førte til at inntektene fra kolonihandelen i Amerika ble strødd utover Europa.³⁴¹ Holmboe ser dermed ingen tyrannisk monark som årsaken til Spanias forfall, men heller en fanatisk religiøsitet og latskap forankret i den spanske mentaliteten.

Qvamme tyr også til slike psykologiske mekanismer når han skal forklare de sosioøkonomiske problemene i Spania. Han skriver for eksempel at «[h]andel og håndverk ble sett ned på som noe som ikke var en fribåren mann verdig». I lengden førte dette til at Spania fikk en stor uproduktiv befolkning bestående av «adelen, prestene og munkene og den korrupte embetsstanden».³⁴² Samtidig var spanjolene «sterkt religiøse og holdt fanatisk på katolisismen», slik at samfunnet i Spania i tidlig moderne tid fremstod som «helt middelaldersk

³³⁷ Qvamme, *Verdenshistorie*, 93-94.

³³⁸ Qvamme, *Verdenshistorie*, 93-94.

³³⁹ Holmboe, *Historie*, 75.

³⁴⁰ Holmboe, *Historie*, 75.

³⁴¹ Holmboe, *Historie*, 75.

³⁴² Qvamme, *Verdenshistorie*, 95.

i sin oppbygning». Det fantes ingen «borgerstand» i Spania som var villig til å drive handel, og de eneste som økte sin rikdom var adelen og kirken. Dette bare økte og økte jo mer Spania forfalt.³⁴³ Det var heller ikke mulig for spanjolene å forbedre situasjonen sin, siden deres mentalitet også var preget av underdanighet. Qvamme skriver at «[t]roskap mot konge og pave ble sett på som den høyeste plikt», og det mest naturlige for spanjolene var å «adlyde dem [kongen og paven] selv om ens fornuft eller tilbøyeligheter sa noe annet».³⁴⁴ Dermed forklarer Qvamme Spanias forfall også ut ifra en spansk folkekarakter preget av latskap, arroganse, fanatisme og underdanighet.

Moen legger ikke stor vekt på sosioøkonomiske forklaringer i sin fremstilling av Spanias forfall, men det finnes noen. Han påpeker for eksempel at edelmetallimporten fra koloniene i Amerika «ble til liten velsignelse for landet», siden spanjolene kjøpte varer fra utlandet i stedet for å investere rikdommen i egen industri. Moen nevner også en prisrevolusjon i Europa, men han knytter ikke denne eksplisitt opp mot Spanias forfall slik som Qvamme gjør.³⁴⁵ Han trekker også kort frem en spansk folkekarakter når han skriver at Don Quijote gir «et ypperlig bilde av den tids spanjere».³⁴⁶ Moen insinuerer kanskje her at spanjolene, slik som Don Quijote, ikke var i stand til å skille virkelighet fra fantasi. De levde i stedet i sine vrangforestillinger om en storhetstid som ikke lenger fantes. Dette strukturperspektivet har derimot ikke noen sentral plass hos Moen. Det er heller et aktørperspektiv som dominerer i hans fremstilling.

5.2 «Han var spanjer av sinn»: Aktørperspektiv

Moen baserer seg i større grad på et aktørperspektiv når han skal forklare Spanias forfall, og Filip 2. inntar hovedrollen i denne fremstillingen. Filip blir beskrevet som en «fanatisk katolikk» som «av naturen [var] innesluttet, kald og avmålt».³⁴⁷ Han «tålte» ikke at undersåttene hans hadde religiøs og politisk frihet, og hans ambisjon var derfor å «utrydde friheten og kjetteriet». Dette førte blant annet til at han havnet i strid med Nederlandene.³⁴⁸ Samtidig havnet Filip 2. i krig med England, noe som skulle bli katastrofalt for Spania. Moen skriver at Filip 2. sendte «sin 'uovervinnelige armada'» mot England i 1588, men at denne ble «fullstendig ødelagt» på grunn av Englands «sjømannsdyktighet» og storm. Disse to

³⁴³ Qvamme, *Verdenshistorie*, 95 & 104.

³⁴⁴ Qvamme, *Verdenshistorie*, 104.

³⁴⁵ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 164.

³⁴⁶ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222.

³⁴⁷ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221.

³⁴⁸ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221-222.

stridighetene, som Filip 2. selv hadde stelt i stand, mener Moen «ødela det spanske herredømmet på sjøen og dermed grunnlaget for Spanias sjøfart og handel med koloniene».³⁴⁹ I tillegg skriver Moen at Filip 2. og hans arvtagere var ansvarlige for at «den flittige mauriske befolkningen ... var blitt utryddet eller drevet ut av landet», og dette førte til at store deler av Spania lå udyrket.³⁵⁰ Slik la Filip 2. også til rette for en jordbrukskrise i Spania.

Qvamme er heller ikke fremmed for dette aktørperspektivet, selv om det er vanskelig å skille de historiske aktørene fra de større samfunnsmessige rammene som de opererte innenfor. Qvamme skriver uansett at «[d]et som mest ødela Spanias økonomi, var kongenes utenrikspolitikk». Med sine ambisjoner om å «bekjempe kjetteriet og ... befeste sine familiebesittelser», førte Habsburg-monarkene «kostbare kriger og øste ut store summer».³⁵¹ Her trekker Qvamme blant annet frem «korstoget» mot Det osmanske riket og innblandingene i religionskrigene i Frankrike og Tyskland som eksempler. «Gang på gang måtte staten låne for å klare de enorme utgiftene», skriver han, en økonomisk politikk som førte til at monarkene ikke var i stand til å opprettholde det spanske imperiet eller Spanias økonomi.³⁵² Opprørene i Nederland får også mye oppmerksomhet, og her fremstår Filip 2. som sentral. Med utgangspunkt i en spansk folkekarakter, hevder Qvamme at Filip 2. var en «spanjer av sinn», og derfor en «fanatisk katolikk». Hans mål var å forfølge protestantene i Nederlandene, men da Filip 2. også forsøkte å føre en «handelsfiendtlig» og «hardhendt skattepolitikk» i Nederlandene, gjorde de opprør i 1572. Sammen med angrepet på England utgjorde disse krigene «store tap» for Spania, og var med på å senke Spania som en stormakt.³⁵³

Habsburg-monarkene fikk også en del av æren for nedgangen gjennom sin innenrikspolitikk. Qvamme skriver at utvisningen av jødene og moriskene fra Spania var et resultat av kongenes «religiøse fanatisme». Disse kongene hadde som ambisjon å «utelukke fra riket alle som ikke var katolikker», noe som førte til at «de mest produktive deler av befolkningen» forsvant.³⁵⁴ Samtidig ble «[f]orholdene for handel og industri ble gjort enda verre ved Filip.2's handelsfiendtlige politikk», siden Filip 2. «økte omsetningsavgiften til 14% og innførte en rekke nye skatter» på ulike forbruksvarer som resulterte i at den spanske industrien «stagnerte». Dette var en annen grunn til at Spania ble avhengig av å importere varer fra Nord-Europa. Rikdommen i Spania gikk derfor til utenlandske handelsmenn, i stedet for til

³⁴⁹ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222 & 225.

³⁵⁰ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222.

³⁵¹ Qvamme, *Verdenshistorie*, 94.

³⁵² Qvamme, *Verdenshistorie*, 95.

³⁵³ Qvamme, *Verdenshistorie*, 94 -95 & 99.

³⁵⁴ Qvamme, *Verdenshistorie*, 93.

spanske handelsmenn som kunne investere i det spanske næringslivet.³⁵⁵ Slik var Filip 2.s person med på å bringe Spania inn i en økonomisk krise.

Holmboe benytter seg først og fremst av et aktørperspektiv når det gjelder angrepet på England i 1588 og Nederlandenes opprørskamp. Som en følge av «omfattende smughandel med de spanske koloniene» og kapring av spanske skip fylt med sølv, besluttet Filip 2. å sende «hele sin krigsflåte» mot England. Dette resulterte i et «knusende nederlag» for Spania, som ikke var «sterkt nok til å reise seg» igjen.³⁵⁶ Når det gjelder opprørene i Nederlandene skriver Holmboe at «forholdet mellom Nederlandene og den spanske kongen [ikke var] godt». Filip 2. så på de rike Nederlandene som en «viktig inntektskilde» til statskassen, og begynte derfor å «kreve inn skatter og avgifter uten hensyn til byenes gamle rettigheter». Holmboe skriver at «det verste» var at Filip 2. «i sin religiøse fanatisme ville utrydde kjetterne i Nederland», noe nederlenderne ikke godtok. Dermed reiste de seg mot «den spanske undertrykkelsen».³⁵⁷ Slik får også Filip 2.s ambisjoner og handlinger en viss forklaringskraft for Spanias forfall hos Holmboe.

Slik kommer det frem et aktørperspektiv i alle lærebøkene i denne perioden, selv om Qvamme og Holmboe i større grad vektlegger samfunnsmessige strukturer i sine forklaringer. Dette kan kanskje vitne om en tendens innenfor europeisk historieskriving generelt, nemlig at etterkrigstiden var preget av en gradvis tilnærming mellom historie og samfunnsvitenskapene.³⁵⁸ Dette blir også reflektert til en viss grad i læreplanen av 1950.³⁵⁹ Når det gjelder hvordan lærebøkene posisjonerer seg i forhold til historieskriving om Spania, er det mulig å hevde at de er preget av et liberalistisk-protestantisk perspektiv. Selv om lærebøkene har en mer nøktern ordlyd enn lærebøkene i den forrige perioden, setter de fremdeles frem myter fra den sorte legende. Spesielt forestillingen om en spansk folkekarakter hos Qvamme og Holmboe resonnerer godt med historikere som Hume, og lærebøkens negative omtale av Filip 2. gjenspeiler en tendens som går tilbake til Vilhelm av Oranien og som får sitt kraftigste utslag hos Motley.

³⁵⁵ Qvamme, *Verdenshistorie*, 93.

³⁵⁶ Holmboe, *Historie*, 76.

³⁵⁷ Holmboe, *Historie*, 76.

³⁵⁸ Melve, *Historie*, 183.

³⁵⁹ Her står det for eksempel at elevene i klasse I på gymnaset (de som skulle ha om «verdshistoria før 1850») skal lese om «eitt eller eit par emne som har samband med historie og samfunnslære». Det er også interessant at denne læreplanen, sammenlignet med Læreplanen av 1903, ikke trekker frem noen historiske skikkelser med unntak av Napoleon. Elevene skal heller lære om «dei viktigaste drivkreftene i samfunnsvokstere» (det blir ikke spesifisert hva disse drivkreftene er). *Undervisningsplaner*, 68.

5.3 «Til tross for sitt store og verdifulle kolonirike»: En spansk tragisk satire

I likhet med de tre lærebøkene i den foregående perioden, skildrer Qvamme en «vekst og fall»-fortelling om Spania i tidlige moderne tid. Han skriver at edelmetallet fra Amerika, samlingen av Spania under de katolske monarkene og den høye etterspørselen etter spansk merinoull i Europa, noe som han for øvrig hevder var Spanias «mest innbringende næringsvei», gjorde Spania til «Europas ledende stat».³⁶⁰ Hoff i hele Europa forsøkte å «etterligne ... etter beste evne» den spanske moten og etiketten.³⁶¹ Fra 1600-tallet var Spania derimot «i stadig tilbakegang i politisk og økonomisk henseende», skriver han, og disse «uheldige tilstandene» skulle vare «helt til vår tid».³⁶² Qvamme ser dermed ingen endelig slutt på Spanias forfall, men trekker linjene helt opp til sin egen samtid.³⁶³ Denne «vekst og fall»-fortelling kommer også til uttrykk hos Moen. Han hevder for eksempel at Spania var i en «stormaktsstilling», og at Spania var den største «sjømakten» i verden sammen med Portugal.³⁶⁴ Moen skildrer derimot ikke denne storhetstiden i detalj, men starter i stedet fortellingen med å beskrive hvordan «næringsveiene forfalt» under Filip 2. Det eneste som var igjen etter Filips styre var «tilbakegang og fattigdom», og han konkluderer med at Spania hadde «tapt sin stormaktsstilling for aldri mer å vinne den tilbake».³⁶⁵

Fortellingen om vekst og fall er enda mer utydelig hos Holmboe. Innledningsvis omtaler han Spania og Portugal som «'verdensmakter'», men han setter uttrykket i anførselstegn, noe som kanskje uttrykker et visst forbehold med å bruke dette begrepet om Spania.³⁶⁶ Til sammenligning setter han ikke begrepet i anførselstegn når han omtaler England som en «verdensmakt».³⁶⁷ Holmboe skisserer ingen glansperiode i Spania, men starter heller fortellingen ved å rette blikket mot Spanias nederlag mot England i 1588. Fokuset i fortellingen ligger hele veien på «Spanias svakhet», og han hevder at «[t]il tross for sitt store og verdifulle kolonirike ble Spania stadig svakere».³⁶⁸ Det eneste som til en viss grad kan gi inntrykket av at Spania tidligere hadde vært en ekte verdensmakt, blir uttrykk gjennom forfallsbegrepets

³⁶⁰ Qvamme, *Verdenshistorie*, 92-95.

³⁶¹ Qvamme, *Verdenshistorie*, 103-104.

³⁶² Qvamme, *Verdenshistorie*, 95.

³⁶³ Dette kan kanskje ha en sammenheng med at Qvamme skrev i en tid da Spania var et diktatur under det autoritære styret til Francisco Franco, og hvor den Spanske økonomien var relativt svak sammenlignet med andre Europeiske land. På den andre siden er det ingen andre lærebøker som er skrevet i «Francotiden» som trekker linjene frem til moderne tid. Denne observasjonen blir derfor spekulativ.

³⁶⁴ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222 & 164.

³⁶⁵ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221-222.

³⁶⁶ Holmboe, *Historie*, 75.

³⁶⁷ Holmboe, *Historie*, 79.

³⁶⁸ Holmboe, *Historie*, 75.

iboende formodning om en oppgang. Bortsett fra dette, fremstår Spanias storhetstid som en illusjon hos Holmboe.

Basert på plottstrukturene til White er det mulig å lese Moen og Qvamme sine fortellinger om Spania i tidlig moderne tid som tragedier. Hos Moen fremstår Filip 2., gjennom sin absolutisme og religiøse fanatisme, som forræderen av Spanias storhetstid, mens Qvamme i større grad ser Spania forrådt av et komplekst samspill mellom Habsburg-monarkenes ambisjoner, sosioøkonomiske strukturer og den spanske folkekarakteren. Samtidig ser vi et hint av en satire hos Moen når han påpeker at edelmetallimporten fra Amerika ikke hadde gjorde Spania rikere. Slik viderefører Moen den dominerende fortellingen fra forrige periode. Hos Qvamme er det et mye sterkere innslag av satire enn tidligere. Privilegiene som ble tildelt *mesta* i middelalderen, og som førte til nedgang i andre næringsveier, samt prisrevolusjonen som allerede startet på begynnelsen av 1500-tallet, slår sprekker i bildet om en gylden fortid. Årsakene til nedgangen på slutten av 1500-tallet var allerede til stede lenge før Spania ble en stormakt.

Holmboe, på sin side, presenterer på ingen måte en tragedie. Det er heller satiren som dominerer i hans fortelling. Helt fra starten av fortellingen blir Spania fremstilt som fanget av overgripende strukturer. Spanjolenes fanatiske religiøsitet og lave arbeidsmoral, samt mangelen på investeringer i næringslivet i Spania førte det spanske samfunnet ut på ville veier allerede før Filip 2. kom til makten. Spania opplevde ingen storhetstid, for det var i stedet underutviklet. Dette gjenspeiler et argument som Kamen senere skulle forfekte. På den måten ser det ut til at Holmboe, og til en viss grad Qvamme, forteller historien om Spanias forfall på en ny måte. Krefter utenfor menneskelig kontroll la føringer for historiens gang. Dermed får fortellingene et fatalistisk preg. Dette kan kanskje forstås i lys av en større interesse for økonomi og mentalitet innenfor europeisk historieskriving i etterkrigstiden, og det kan også støtte opp under hvorfor Qvamme og Holmboe i større grad enn tidligere forklarer Spanias forfall fra et strukturperspektiv.

5.4 «Her hersket ikke adel og konge»: En europeisk romanse

Alle lærebøkene skildrer også en maktflytning fra Sør-Europa til Nord-Europa. Dette kommer blant annet frem gjennom organiseringen av kapitlene og underkapitlene.³⁶⁹ Denne

³⁶⁹ Qvamme skriver først om Spanias forfall før han tar for seg «Bankiervirksomheten i Augsburg og Antwerpen», «Hollandernes handelshegemoni», «Spansk og Hollandsk kultur», «England inntil borgerkrigen (Ca. 1650)», «Merkantilismen» og «Frankrike i det 16. og 17. årh». Moen og Holmboe plasserer også historiene til Nederlandene, England og Frankrike etter skildringen av Spanias forfall. I tillegg inkluderer Holmboe et

organiseringen følger en politisk historie som er kronologisk forankret, men den kan også gjenspeile et evolusjonistisk historiesyn hvor det foregår en progresjon fra Spanias forfall til Nord-Europas makthegemoni. Dermed ser det ut til at Spanias forfall spiller en viktig funksjon i en større utviklingsfortelling. Spania må gå ned for at Nord-Europa skal gå opp.

Det er spesielt Nederlandenes opprør mot Spania og Nederlandenes påfølgende storhetstid som står nærmest fortellingen om Spanias forfall. Det kommer tydelig frem at lærebøkene konstruerer en kontrast mellom disse to landene, hvor Spania blir fremstilt som et fanatisk, autoritært, handelsfiendtlig og katolsk land som står i motsetning til de tolerante, frie, handelsorienterte og protestantiske Nederlandene. Qvamme skriver for eksempel at

[d]en hollandske kulturen var en skarp kontrast til den aristokratiske spanske. Her hersket ikke adel og konge; ingen katolske prester bestemte hva folk skulle tro og mene. Flertallet av hollenderne var reformerte protestanter, men de var tolerante overfor annerledes tenkende.³⁷⁰

Qvamme fremhever at jødene måtte flykte fra et intolerant Spania, mens de i Nederlandene fikk lov til å praktisere sin religion fritt. Denne «[t]oleransen overfor andres meninger» i Nederlandene la til rette for en frihet og vitenskapelig utvikling som ikke fant sted i Spania (og andre europeiske land).³⁷¹ Nederlenderne besatt også en kapitalistisk mentalitet som spanjolene manglet: Qvamme skriver at «[d]e [nederlenderne] tenkte først og fremst på handelen».³⁷² Qvamme ser dermed en klar sammenheng mellom protestantisme og kapitalisme, og gjenspeiler på den måten en kjent trope fra Weber. Protestanter, og da særlig kalvinister, verdsatte sparsommelighet og arbeid. Qvamme skriver at «[d]e protestantiske hollenderne var mer nøysomme og nøkterne enn sine kolleger i katolske land».³⁷³ De hadde derfor «kapital selv» som de kunne investere i industri, noe som gjorde at de «slapp å låne» penger. De spanske katolikkene, derimot, var mer opptatt av å «imponere ved overdådig luksus i klær og boliger», og de måtte låne store summer for å kunne ivareta dette.³⁷⁴ Denne kontrasten mellom spanjolene og nederlenderne blir ytterligere tydeliggjort når Qvamme hevder at da Spania erobret Antwerpen i 1585, forsvant protestantene, bankvirksomheten og velstanden fra byen.

underkapittel som beskriver Sverige som en stormakt. Qvamme, *Verdenshistorie*, 92-119; Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221-239; Holmboe, *Historie*, 75-78.

³⁷⁰ Qvamme, *Verdenshistorie*, 105.

³⁷¹ Qvamme, *Verdenshistorie*, 105.

³⁷² Qvamme, *Verdenshistorie*, 101.

³⁷³ Qvamme, *Verdenshistorie*, 105.

³⁷⁴ Qvamme, *Verdenshistorie*, 101.

Industrien forflyttet seg i stedet nordover til de hollandske byene, og Amsterdam tok over lederrollen i finansverdenen.³⁷⁵

Moen skildrer også en kontrast mellom disse to landene. Mens Nederlandene fremstår som selve symbolet på politisk frihet og religiøs toleranse, som «fra gammel tid hadde hatt selvstyre», fremstår Spania som undertrykkeren av dette.³⁷⁶ Derfor gjorde nederlenderne oppgjør. I dette oppgjøret «underkastet» de sørlige statene seg «Filip av Spania», mens de nordlige statene fortsatte å «føre frihetskampen til ende».³⁷⁷ Moen hevder dermed at «[f]rihetskrigen hadde ikke bare reddet Hollands politiske og religiøse frihet; den hadde også hevet landet opp til å bli den førende sjøfarts- og handelsmakten i Europa».³⁷⁸ De sørlige delene som kom under Spania derimot, ble ikke økonomisk velstående, men blomstret heller i malerkunsten.³⁷⁹ Moen ser dette i sammenheng med etnisitet og religion, siden «folket» i de nordlige delene av Nederlandene var «germansk» og protestantisk, mens folket i de sørlige delene var «delvis germansk» og «delvis romansk», og hadde katolisisme som religion.³⁸⁰

Holmboe setter også frem en tilsvarende kontrast. I et underkapittel som han kaller for «Spanias svakhet – Nederlands styrke», skriver han at «Nederlandene hadde det Spania manglet». Dette var «en dyktig borgerklasse som var mer enn villig til å skaffe Spania de varene det så sårt trengte».³⁸¹ Spania manglet altså en flittig befolkning med en kapitalistisk innstilling. I tillegg var «Nederlandene mer liberale overfor jødene enn de fleste andre stater i Europa», skriver han, «og ikke så få spanske jøder kom og slo seg ned der under forfølgelsene». Slik fremstår også Spania som intolerant, mens Nederlandene blir satt frem som en frihavn jødedommen. Videre skriver Holmboe at Nederlandene gjorde oppgjør overfor «den spanske undertrykkelsen», noe som førte til at «den nordlige, protestantiske delen ble selvstendig, mens den sørlige, katolske, delen ble stående under Spania». Konsekvensene av dette ble at protestantene klarte «å bygge opp en stormaktsstilling med kolonier i Amerika og Taiwan», samt oppnå «full kontroll over handelen i Nord-Europa».³⁸² Spania og Belgia, på sin side, forfalt.

Denne kontrasten gjør at fortellingen om Spanias forfall og Nederlandenes vekst i tidlig moderne tid kan leses som en romanse ut ifra Whites plottstrukturer. De frie og kapitalistiske

³⁷⁵ Qvamme, *Verdenshistorie*, 98.

³⁷⁶ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221.

³⁷⁷ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 221-222.

³⁷⁸ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222-223.

³⁷⁹ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 223.

³⁸⁰ Moen, *Verdenshistorien inntil 1815*, 222.

³⁸¹ Holmboe, *Historie*, 76.

³⁸² Holmboe, *Historie*, 76.

Nederlandene reiser seg og vinner mot det autoritære og handelsfiendtlige Spania. Europa utvikler seg gradvis til å bli et mer liberalt, tolerant og velstående samfunn, i hvert fall i nord. Denne fortellingen blir derimot delvis utfordret hos Qvamme, siden han uttrykker noen kritiske bemerkninger når det gjelder den kapitalistiske utviklingen i Nederlandene. Etter å ha beskrevet Nederlandenes briljans innenfor bankvirksomhet og aksjehandel, trekker Qvamme frem noen negative sider ved markedskapitalismen. Han skriver at «[s]torkjøpmennene forsøkte å påvirke markedet og få prisene til å gå kunstig opp og ned». De holdt gjerne tilbake varer for å skape høy etterspørsel, og de kunne også starte rykter om kriger, seiere, store fortjenester og utdeling av store dividender, alt for å nyte profitt. Kjøpmennene hadde også stor «innflytelse på statens styre», noe som la til rette for omfattende korrupsjon.³⁸³ På den måten får fortellingen til Qvamme et satirisk innslag, hvor det kapitalistiske systemet åpner opp for spekulasjon og økonomiske kriser. Likevel ser det ut til at tendensen i lærebøkene er preget av markedsoptimisme, der frihet og kapitalisme seirer til slutt. Qvammes fortelling er heller et unntak.

Med utgangspunkt i Rüsens typologi, skriver også lærebøkene frem en kritisk og eksemplarisk fortelling når det gjelder Spanias forfall. Dette kommer til syne når lærebøkene forsøker å ta avstand fra religiøs intoleranse, fanatisme, absolutisme, lav arbeidsmoral og manglende interesse for investering i næringslivet. Dermed kan det tenkes at lærebøkene legger opp til hvordan norske skoleelever bør orientere seg i sine egne liv. Ved å være produktive, tolerante og demokratiske kan det norske samfunnet oppleve økonomisk og sosial velstand. Her blir Nederlandene holdt frem som et godt moralsk eksempel, mens Spanias forfallshistorie viser hvilke verdier som elevene bør ta avstand fra. Qvamme, på sin side, tilføyer også en viss moderasjon, siden et samfunn preget av total markedskapitalisme fort kan lede til spekulasjon og korrupsjon, og dermed undergrave velstand og demokrati. Slik gjenspeiler lærebøkene en liberalistisk-protestantisk fortolkning av fortiden, hvor Nord-Europa blir holdt frem som en standard som Spanias historie i tidlig moderne tid blir tolket ut ifra. På den måten føyer disse lærebøkene seg inn i en nordeuropeisk historiografisk tradisjon med røtter tilbake til 1600-tallet og opplysningstiden.

5.5 Delkonklusjon

Strukturperspektivet får et sterkere forfeste i etterkrigstiden sammenlignet med perioden på begynnelsen av 1900-tallet. Spesielt tildeler Qvamme og Holmboe større plass til

³⁸³ Qvamme, *Verdenshistorie*, 102-103.

sosioøkonomiske og mentale forklaringer på Spanias forfall. Konsekvensene for Spania som følge av en prisrevolusjon, samt mangelen på investering i industri som følge av en dyp religiøsitet og latskap blir trukket frem som viktige forklaringer. Dette kan kanskje forstås i sammenheng med en større historiografisk trend, hvor historiefaget og samfunnsvitenskapene tilnærmet hverandre gradvis. Samtidig er ikke aktørperspektivet fraværende i denne perioden. Moen gir stor forklaringskraft til Filip 2.s ambisjoner og intensjoner, og Qvamme plasserer monarkenes utenriks- og innenrikspolitikk innenfor rammene av større sosioøkonomiske strukturer. Selv om lærebøkene ikke nødvendigvis har en eksplisitt fordømmende ordlyd når det gjelder Spania og spanjolene, ser vi likevel at mange av de sentrale mytene fra den sorte legenden fremdeles er til stede. Lærebøkene legger dermed et liberalistisk-protestantisk perspektiv til grunne for fremstillingen. Dette har også fått konsekvenser for hvordan lærebøkene forteller historien om Spanias forfall.

Både Qvamme og Moen fremstiller Spanias historie i tidlig moderne tid som en «vekst-og-fall»-fortelling, hvor en tragedie skrives frem. Samtidig ser vi også at satiren har fått en større plass enn tidligere. Både Holmboe og Qvamme trekker årsakene til forfallet tilbake til middelalderen og Spanias såkalte «storhetstid», og Holmboe stiller seg skeptisk til hvorvidt Spania var en «verdensmakt» i det hele tatt. Slik fremstår Spania som fanget av sin egen skjebne. Når det gjelder fortellingen om Europa, ser vi at lærebøkene i stor grad presenterer en romantisk utviklingsfortelling, der Spania mister sin dominerende maktposisjon til fordel for Nord-Europa. Det er særlig Nederlandene som blir satt opp som en kontrast til Spania, og det kan være mulig å spore en evolusjonistisk progresjon som går fra absolutisme, intoleranse og lediggang til demokrati, toleranse og produktivitet. Qvamme er den eneste som stiller seg noe skeptisk til denne fortellingen, siden han understreker hvordan markedskapitalisme kan slå over i spekulasjon og korrupsjon. Tendensen i lærebøkene ser likevel ut til å fremme liberalistisk-protestantiske verdier, siden lærebøkene uttrykker en kritisk holdning mot Spania. På den måten kan Spanias forfallshistorie leses som et eksempel på hvordan norske skolelever *ikke* bør orientere seg i sine egne liv. De bør heller strebe etter verdier som kommer frem av Nederlandenes suksesshistorie.

Kapittel 6: «Rikt men lite utviklet» – 1976-2005

I dette kapittelet analyserer jeg tre lærebøker i perioden fra 1976 til 2005. Den første læreboken er *Sjøveiene åpner verden: Historie for gymnasiet. Bind 2*. Den ble skrevet av lektorene Alex Coldevin og Hans Coldevin, og utgitt av Cappelen i 1976.³⁸⁴ Den andre læreboken er *Verdenshistorie 1: Før 1850*. Den ble skrevet av lektoren Ragnar Øvrelid, og utgitt av Gyldendal i 1983. Begge disse bøkene ble utgitt etter læreplanen av 1976. Den tredje læreboken er *Spor i tid: Verden før 1850*. Den ble skrevet av lektorene Jørgen Eliassen og Sigmund Støa, samt professorene Claus Krag og Kåre Tønnesson, og utgitt av Aschehoug i 1995 etter Reform '94. Hvorvidt disse lærebøkene var særlig utbredt i skolen er vanskelig å bedømme,³⁸⁵ men de har blitt utgitt av store forlag, og kan derfor ha hatt en viss relevans i markedet.

Empirien i denne analysen tar hovedsakelig utgangspunkt i delene som skildrer Spanias forfall. Coldevin & Coldevin behandler dette i kapittelet «Et nytt Europa», hvor de to mest sentrale underkapitlene er «Det spanske imperium» og «Nederlandene». Dette utgjør om lag to av 335 sider (0,6%),³⁸⁶ og ca. 1,8% av de 153 sidene som utgjør tidlig moderne tid.³⁸⁷ Øvrelid skriver om Spanias forfall i kapittelet «Frå Middelhavet til Nordsjøen». Her er underkapitlene «Opp og ned i Spania» og «Oppgang i Nederland» de viktigste. I tillegg er deler av kapittelet «Prisoppgang», samt delen om «Nederland» i kapittelet «Krigar og opprør», også relevant. Det utgjør rundt to sider av totalt 296 sider (0,7%),³⁸⁸ og ca. 1,5% av 130 sider som skildrer tidlig moderne tid.³⁸⁹ I Eliassen et al. bli Spanias forfall behandlet i kapittelet «Europa 1500-1750». Her er mesteparten av underkapittelet «Befolkning og økonomi», samt delene om «Spansk makt under Filip 2.» og «Nederlands frihetskamp» i underkapittelet «Konger og kriger 1500-1750», det viktigste. Dette utgjør cirka fem av bokens 288 sider (1,7%),³⁹⁰ og ca. 5,8% av 86

³⁸⁴ I forordet står det at forfatterne fordelte arbeidet mellom seg, men det er ikke spesifisert hvem som har skrevet hva. Det fremheves at forfatterne i fellesskap har «ansvaret for hele bindet». Jeg vil derfor referere til begge forfatterne i brødteksten. Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*.

³⁸⁵ *Sjøveiene åpner verden* og *Verdenshistorie 1* ser ut til å ha blitt utgitt én gang, mens *Spor i tid* kom i to utgaver frem til 1997. I en e-postkorrespondanse med Arne Fredrik Nilsen, som var historieredaktør for Aschehoug i 2001, anslår han at *Spor i tid* utgjorde omtrent 20% av markedsandelene i perioden 1995-2006. Han understreker derimot at dette kun er et grovt estimat.

³⁸⁶ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29-30.

³⁸⁷ Dette er basert på kapitlene «Reformasjonstiden», «Et nytt Europa», «Det europeiske enevelde vokser fram», «Kamp for trosfrihet og folkestyre», «Kolonisering av Nord-Amerika. USA blir grunnlagt», «Norden i reformasjonsårhundret», «Kamp om ledelsen i Norden», «Enevoldsstyre i Norden», «Maktbalansen i Øst-Europa», «Fra barokk til rokokko», «Ny naturvitenskap» og «Opplysningstiden». Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 11-46 & 55-114.

³⁸⁸ Øvrelid, *Verdenshistorie 1*, 208-210, 166 & 175.

³⁸⁹ Dette baserer seg på hoveddelene «Renessansetid og erobringar», «Det sterke Europa» og «Daglegliv». Øvrelid, *Verdenshistorie 1*, 112-241.

³⁹⁰ Eliassen et al., *Spor i tid*, 180-184 & 188-189.

sider som fremstiller tidlig moderne tid.³⁹¹ Spania blir i stor grad plassert i periferien hos Coldevin & Coldevin og Øvrelid, mens Eliassen et al. skildrer Spania i større grad.

6.1 «[O]rden gjennom terrorstyre»: Aktørperspektiv

Det er et tydelig aktørperspektiv som kommer frem i forklaringen av Spanias forfall hos Coldevin & Coldevin. Gjennom Filip 2.s absolutisme og religiøse fanatisme la han til rette for nedgangstidene i Spania. Filip blir beskrevet som en «stiv, innesluttet og formell» monark som «neppe [var] særlig begavet». Han var «fanatisk i sin trosiver» og «ofret sitt folks velferd i kampen mot kjettere»,³⁹² og han forsøkte å detaljstyre det spanske riket som han hadde arvet fra sin far. Coldevin & Coldevin skriver at «[f]ra sitt regjeringsskabinett styrte han riket og holdt seg underrettet om alt i Europa gjennom et spionasjenett»,³⁹³ og med den rikdommen som han hadde fått fra edelmetallimporten, klarte han derfor «[g]anske egenmektig» å føre sine politiske og religiøse kriger i Europa.³⁹⁴

Filip 2.s handlekraft kommer spesielt til uttrykk når Coldevin & Coldevin skisserer det nederlandske opprøret og angrepet på England i 1588. De hevder at Filip forsøkte å «tvinge dem [nederlandere] tilbake til den rette tro, og tok fra dem gamle rettigheter». Dette utløste et opprør i Nederlandene som kom til å bli skjebnesvangert for Spania.³⁹⁵ Når det gjelder angrepet på England i 1588, skriver lærebokforfatterne at Filip 2. «besluttet ... endelig å gå mot England» med sin store armada. England gjorde derimot «fullstendig av med den spanske flåten», noe som fikk konsekvenser for Spanias stormaktsstilling.³⁹⁶ Slik blir Filip 2. tildelt handlingskraft i fremstillingen av Spanias forfall. Det er ingen av Filip 2.s etterfølgere som blir nevnt i læreboken, noe som kanskje ytterligere forsterker forestillingen om at det var Filip 2. som ene og alene la til rette for Spanias forfall.

I de to andre lærebøkene innenfor denne perioden er dette aktørperspektivet mye mer utydelig. Likevel er det til stedet til en viss grad. Hos Øvrelid kommer aktørperspektivet til syne når han beskriver den såkalte «nederlandske fridomskrigen». Etter at Filip 2. hadde arvet de spanske Nederlandene fra sin far, forsøkte «[d]ei spanske styresmaktene [å] skape orden gjennom terrorstyre». Dette førte til at «[t]usenvis av menneske vart avretta». Da fikk

³⁹¹ Dette er basert på underkapitlene «Renessansen 1400-1600» og «Reformasjonen», samt kapitlene «Menneskenes verden bindes sammen 1450-1750» og «Europa 1500-1750». Eliassen et al., *Spor i tid*, 122-207.

³⁹² Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

³⁹³ Her kommer det frem en velkjent myte om Filip 2. Se fotnote 258.

³⁹⁴ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 30.

³⁹⁵ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 30.

³⁹⁶ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 33.

nederlenderne nok, og de samlet seg til opprør under Vilhelm av Oranien.³⁹⁷ Eliassen et al., på sin side, fremmer også et aktørperspektiv når de skriver at «[k]ongen delte kirkens og aristokratiets livssyn», siden kongen (som ikke nevnes med navn) heller ønsket å bruke rikdommen fra edelmetallimporten på «mer høyverdige formål enn økonomisk vekst». Pengene gikk heller til krigføring «for det spanske kongehuset, for habsburgernes makt og for å forsvare den rette katolske tro».³⁹⁸

Eliassen et al. beskriver også Filip 2. som «den sentrale mann i europeisk politikk». Når det gjelder «Nederlands frihetskamp», skriver de at nederlenderne «kom i sterk motsetning til Filip 2.». Dette var «dels på grunn av Filips skattlegging» og «dels fordi han ville utrydde kalvinismen». Dermed forstår Eliassen et al. opprøret som «et skatteopprør, et forsvar for selvstyre og en religiøs reising» mot Filip 2.s ambisjoner om å kue Nederlandene under sin vilje. Forestillingen om at Filip 2. var ansvarlig for opprøret i Nederlandene blir ytterligere forsterket ved at læreboken inkluderer et maleri som tar opp en tredjedel av siden (se Figur 2). Her ser vi blant annet at Filip 2. sitter på en melkeku og skader den med sporene på støvlene sine. Hertugen av Parma

sitter under kuen og melker den. Vi ser også Elisabet 1. mater kuen med korn, mens Vilhelm av Oranien holder kuen i hornene. En siste person, som lærebokforfatterne hevder er hertugen av Anjou, holder kuen i

I denne allegorien eller «nøkkelmaleriet» fra 1790, malt av en flamlender, er det ikke nok med at den nederlandske kua blir melket av Filip 2.s generalguvernør og skatteinnskriver, hertugen av Parma; hun må også bære spanskekongen på ryggen. Til gjengjeld gir Elisabet av England henne fôr, hjulpet av nederlendernes general Vilhelm av Oranien. Men hva skal det bety at den franske kongens representant, hertugen av Anjou, holder henne i halen?

Figur 2: Bilde av Filip 2. på ryggen av en melkeku. Figuren inkluderer også bildeteksten fra læreboken. (Eliassen et. al., *Spor i tid*, 189).

halen mens kuen gir fra seg avføring.³⁹⁹ Bildeteksten tolker maleriet som en allegori på hvordan «den nederlandske kua» måtte bære Filip 2. på sin rygg, mens Hertugen av Parma melket Nederlandene for skatt. Det kan derfor tenkes at dette bildet forsterker fremstillingen av Filip 2. som en voldelig og grådig tyrann med absolutistiske ambisjoner. Dette er en forestilling som gjenspeiler et liberalistisk-protestantisk perspektiv, og som i stor grad er i samsvar med Motleys fremstilling av Filip 2.

³⁹⁷ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 175.

³⁹⁸ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

³⁹⁹ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 188.

6.2 «[T]onen i det spanske samfunnet»: Strukturperspektiv

Selv om Filip 2. har en sentral plass i forklaringen til Coldevin & Coldevin, forstår de også Spanias forfall innenfor større samfunnsmessige strukturer. Dette er kanskje ikke så rart, siden læreplanen av '79 la opp til en tilnærming mellom historiefaget og samfunnsfagene i større grad enn tidligere læreplaner,⁴⁰⁰ samtidig som europeisk historieskriving utover 60- og 70-tallet ofte var preget av samfunnsfaglige tilnærminger.⁴⁰¹ Coldevin & Coldevin påstår at den spanske befolkningen hadde den samme fanatiske trosiveren som Filip 2., og de trekker linjene tilbake til middelalderen. De påstår at «krigene mot 'de vantro' hadde satt dype merker etter seg: ... folkekarakteren hadde etter hvert fått et drag av religiøs fanatisme». Coldevin & Coldevin underbygger dette med å påpeke at «[s]panierne hadde jo gjennom flere hundre år vært troens forsvarere».⁴⁰² Dette var en av grunnene til geistlighetens sterke posisjon i Spania, og læreboken illustrerer dette med at Spania hadde «110 000 kirker, 10 000 klostre og mer enn en kvart million prester, nonner og munk» i tidlig moderne tid.⁴⁰³

Denne spanske folkekarakteren ble også uttrykt gjennom den religiøse intoleransen som spanjolene viste overfor moriskene. Spanjolene og inkvisisjonen, som tidligere hadde forsøk å assimilere «[m]aurerne» inn i det spanske samfunnet gjennom tvangsdåp, samt ved å «tvinge dem til å snakke spansk og ta spansk klesdrakt og levevis», tvilte fremdeles på moriskenes «ærlighet». Derfor tok den spanske inkvisisjonen grep, og «[m]ange ble henrettet, ofte under særlig høytidelighet (autodafé)». Den samme skjebnen møtte også jødene. Coldevin & Coldevin skriver dermed at «[t]usner av maurere og jøder ble henrettet av inkvisisjonen, og minst en halv million flyktet».⁴⁰⁴ Dette får frem at det ikke bare var Filip 2. som var «sterkt engasjert i troskampen», men også hele «[f]olket». Denne folkekarakteren fikk negative konsekvenser for Spania, påstår de, siden Spania mistet «mange av sine beste jordbrukere og forretningsfolk». Sammen med utvandring til koloniene, førte dette til en generell befolkningsnedgang i Spania.⁴⁰⁵

Rikdommen fra Amerika hadde også satt dype spor i den spanske folkekarakteren, ifølge Coldevin & Coldevin. Edelmetallimporten hadde ført til «luksus og ufruktbar eventyrlyst» blant spanjolene, og de brukte den ikke til å skape noen «innenlandsk

⁴⁰⁰ I læreplanen av 1976 står det blant annet at historiefaget «skal supplere kurset i samfunnskunnskap». Det blir også i større grad vektlagt politisk idéhistorie fremfor politisk og hendelsesorientert historie. Kirke- og undervisningsdepartementet. *Læreplan for den videregående skole*, 114-115.

⁴⁰¹ Melve, *Historie*, 187.

⁴⁰² Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴⁰³ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴⁰⁴ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴⁰⁵ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

produksjon». Slik som *arbitristas* tidligere hadde påpekt, førte dette til at utviklingen av det spanske næringslivet ble hindret av lav arbeidsmoral. Spania ble i stedet avhengig av Frankrike, Nederland og England for vareimport, slik at edelmetallet fra Amerika ble «spredt over Europa». ⁴⁰⁶

Som vi har sett er det noen få hint av intensjonsforklaringer hos Øvrelid, men han forklarer Spanias forfall hovedsakelig ut fra et strukturperspektiv. Den viktigste forklaringen, ifølge Øvrelid, var at edelmetallet fra koloniene ikke ble værende i Spania. I stedet for å sette rikdommen «i produktivt arbeid», brukte spanjolene pengene på «militærutgifter og luksus». Gull og sølv «fløyde utover Europa», skriver han, og «fattigdommen [var] heile tida stor». Dette fikk negative konsekvenser for kolonihandelen, siden de spanske fabrikkene ikke klarte å levere varer til spanske skip som skulle seile til Amerika. Mens de spanske fabrikkene hadde «ei leveringstid på fem-seks år», hadde allerede nordeuropeiske land varene tilgjengelige. De spanske skipene ble derfor fylt med utenlandske varer, noe som igjen førte mer penger ut av landet. Øvrelid trekker dermed frem et tilsynelatende «spansk ordtak» for å beskrive denne økonomiske situasjonen: «Sølvet gjer det same i Spania som regnet gjer på eit hustak; det strøymmer ned og renn vekk». ⁴⁰⁷

Den manglende utviklingen innenfor den spanske industrien setter Øvrelid i sammenheng med at «spanske overklassefolk» var stolte av å ikke produsere noe selv. Han trekker frem et sitat fra «ein av dei [en spanjol fra overklassen?]] som opplevde nedgangstidene på 1600-tallet, og som hevdet at «'[h]eile verda forsyner Spania, men Spania forsyner ingen'». ⁴⁰⁸ Videre skriver Øvrelid at «[h]andverk og industri, kroppsarbeid i det heile, vart sett på som mindreverdige» i Spania blant spanjoler generelt. De var late og søkte seg til yrker og aktiviteter som ikke krevde hardt manuelt arbeid. Derfor skriver Øvrelid at landet hadde «ein heil hær av statsfunksjonærar, prestar, munkar og nonner – og svært mange tiggjarar og bandittar». ⁴⁰⁹ Slik fremmer Øvrelid en spansk folkekarakter preget av stolthet og latskap – en myte med røtter tilbake til *arbitristas*. Øvrelid trekker derimot ikke frem religiøsitet i forbindelse med denne folkekarakteren, og han tildeler heller ingen plass til den spanske inkvisisjonen. ⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴⁰⁷ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 208-209. I følge Cassey var det den venetianske ambassadøren Vendramin (1595) som hevdet at dette var et spansk ordtak. Se Cassey, *Early Modern Spain*, 68.

⁴⁰⁸ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 209.

⁴⁰⁹ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 209.

⁴¹⁰ Den spanske inkvisisjonen blir nevnt noen kapitler før Spanias forfallshistorie, men den trekkes ikke frem som en forklaring på forfallet. Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 131-132.

I likhet med Qvamme, nevner også Øvrelid en «prisrevolusjon» i forbindelse med Spanias forfall. Han skriver for eksempel at «[i] Spania var auken atskillig større» enn i resten av Europa. For å underbygge påstanden om at prisveksten var et resultat av edelmetallimporten fra Amerika, skriver han at «[a]lt i samtida rekna mange med at prisauken kom av sølvet frå Amerika». Han trekker frem et sitat fra «lærerane ved Salamanca-universitetet» som tilsynelatende hevdet at «'[i] Frankrike, der det er mindre pengar enn i Spania, er det mykje lågare prisar på brød, vin, klede og arbeid».⁴¹¹ Den generelle europeiske prisveksten i tidlig moderne tid, som fikk «store verknader for dei europeiske samfunna, i alle samfunnslag», skulle dermed treffe Spania ekstra hardt.⁴¹²

Vi har sett hvordan Øvrelid benytter seg av en intensjonsforklaring i forbindelse med det nederlandske opprøret, men det er interessant at han også trekker frem en mer strukturell forklaring. Øvrelid hevder at «[d]ei nederlandske provinsane hadde vanskelege tider i 1560-åra på grunn av folkeauke, prisoppgang, matmangel, stor fattigdom og sosial uro».⁴¹³ Filip 2.s «terrorstyre» blir på den måten underordnet mer samfunnsmessige faktorer. Dette er enda et indisium på at Øvrelid i større grad enn tidligere plasserer bevisste historiske aktørene i periferien av forklaringen på Spanias forfall.

Eliassen et al. ser også Spanias forfall fra et strukturperspektiv i stor grad, og de gjør leseren bevisst på det forklaringsmangfoldet som finnes på området. De skriver først at «[ø]konomiske historikere har gitt rent økonomiske forklaringer på Spanias nedgang», og senere hevder de at «[d]en svake veksten i Spania har også vært forklart på en helt annen måte».⁴¹⁴ Det som skiller denne læreboken fra tidligere lærebøker er at den fremstår som mer eksplorativ og problematiserende, og læreboken setter frem problemstillinger som den forsøker å besvare med ulike perspektiver.⁴¹⁵ På den måten kan det tenkes at Eliassen et al. skaper en distanse til undersøkelsesobjektet, slik at fremstillingen av Spanias forfall kan oppfattes som vitenskapelig forankret. Dette er i tråd med læreplanen av 1996.⁴¹⁶ Likevel tilbyr læreboken en autoritativ fortolkning av fortiden, siden ingen av forklaringene på Spanias forfall blir problematisert.

⁴¹¹ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 166.

⁴¹² Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 168.

⁴¹³ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 175.

⁴¹⁴ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180 & 182.

⁴¹⁵ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180.

⁴¹⁶ I læreplanen av 1996 står det blant annet at elevene skal lære «hvordan mennesker skaper og inngår i strukturer og prosesser». Historiefaget skal også gi «øvelse i vitenskapelig tenkemåte gjennom sine spørsmålsstillinger, analyse av årsakssammenhenger og bruk av kildekritiske og andre metoder for å innhente kunnskap om fortiden». Kirke- og utdannings-, og forskningsdepartementet. *Læreplan for videregående opplæring* (1996).

Forklaringene som Eliassen et al. fremsetter er hovedsakelig av økonomisk og sosialpsykologisk karakter. Den økonomiske forklaringen tar utgangspunkt i en «prisrevolusjon». Mens edelmetallimporten fra Amerika «satte fart i næringslivet» og førte til «større kjøpekraft og etterspørsel etter varer» i Europa, var ikke dette tilfellet i Spania. Her «kom prisstigningen tidligst og kraftigst», noe som førte til at det spanske næringslivet ikke kunne konkurrere med næringslivet i andre stater. Spania «‘mistet markedsandeler’» til Nord-Europa, og endte opp med å importere varer fra utlandet. Slik fikk andre europeiske stater «mer glede av sølvet» enn Spania, siden rikdommen forsvant ut av landet. Eliassen et al. trekker frem et sitat fra «en spanier» for å underbygge denne påstanden. Denne spanjolen hevdet tilsynelatende at sølvet «‘hadde samme virkning på Spania som regnet på taket: Det flommer over det og flyter bort’». ⁴¹⁷

Når det gjelder det sosialpsykologiske perspektivet, som i aller høyeste grad er knyttet til økonomi, hevder Eliassen et al. at Spanias forfall også kan forstås ut ifra «dominerende normer og mentalitet» i det spanske samfunnet. Det som preget denne spanske folkekarakteren, var at spanjolene manglet «borgerlige» og «kapitalistiske dyder». De investerte ikke penger i ny virksomhet og industri, men spredte heller rikdommen «for alle vinder». Læreboken stiller et retorisk spørsmål for å tydeliggjøre dette poenget: «Hva er det verdt å drive med i livet, når man først er velstående nok til ikke å behøve å streve for å holde sulten fra døren?». Eliassen et al. påpeker at det fantes «driftige borgere» i Spania, men at det likevel ikke var disse som «satte tonen i det spanske samfunnet». Det var heller den katolske geistligheten, godseierne og krigeradelen som definerte samfunnet, og disse gruppene foraktet «borgerlige næringer». ⁴¹⁸

Lærebokforfatterne inkluderer også to rubrikker som ytterligere illustrerer normene og mentaliteten som de mener regjerte i Spania. I den første rubrikken, som heter «Spania: rikt men lite utviklet [*sic*]», presenterer Eliassen et al. to ulike sitater fra 1600-tallet. En italiener hevdet tilsynelatende at «spanierne anstrenger seg ikke», men sendte bare råvarene sine til andre land for å kjøpe tilbake ferdigproduserte produkter. En spanjol påstod tilsynelatende at «alle land lærer opp håndverkere i Madrids tjeneste». ⁴¹⁹ Slik kommer det implisitt frem en forestilling om at spanjolene var late og uproduktive. I den andre rubrikken, som heter «Kapitalisme», ser Eliassen et al. en sammenheng mellom kapitalisme og protestantisme. De skriver at «[i] det gamle ‘førkapitalistiske’ samfunn skjedde mesteparten av produksjonen med sikte på selvforsyning og var ikke beregnet for salg». Da «den kapitalistiske produksjonsmåten

⁴¹⁷ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182. Se fotnote 407.

⁴¹⁸ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

⁴¹⁹ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

vokste fram», skulle overskuddet reinvesteres for å skape verdivekst. Denne overgangen blir knyttet til protestantismen, siden lærebokforfatterne hevder at «[k]alvinismen oppvurderte sparsomhet og framdrift».⁴²⁰ Selv om rubrikken ikke nevner Spania eksplisitt, kommer det likevel frem av konteksten at Spania var et slikt førkapitalistisk samfunn. På grunn av spanjolenes katolske religion, klarte ikke Spania å utvikle seg til å bli et kapitalistisk samfunn på lik linje med Nord-Europa. Slik kan det tenkes at læreboken fremmer en historisk materialistisk fortolkning av Spanias forfall. Dette strukturperspektivet med mekaniske årsaksforklaringer som kommer til uttrykk spesielt hos Øvrelid og Eliassen et al., får fremstillingen av Spanias forfall til å virke deterministisk og fatalistisk.

6.3 «Faktum er at Spania ikkje hadde utvikla seg i det heile»: En spansk satire

På overflaten kan det virke som om alle lærebøkene presenterer en «vekst og fall»-fortelling om Spania i tidlig moderne tid, men ved nærmere undersøkelse ser ikke dette ut til å være tendensen i disse lærebøkene. Det er vanskelig å få øye på en slags «storhetstid» eller «vekst» i Spania før det opplevde nedgangstider på slutten av 1500-tallet. Selv om Coldevin & Coldevin hevder at ved Filip 2.s død «var tilbakegangen begynt, og få år etter var Spania knapt nok å regne som stormakt»,⁴²¹ trekker de fremdeles linjene til forfallet tilbake til middelalderen. Den spanske folkekarakteren var preget av en «religiøs fanatisme», og «økonomien var svekket» allerede før Spania opplevde nedgangstider.⁴²² I tillegg retter ikke læreboken søkelyset mot noen «storhetstid», men starter heller fortellingen om Spania i tidlig moderne tid med Spanias forfall under Filip 2.

Det paradoksale med å antyde en gylden fortid samtidig som Spania blir forstått som underutviklet, kommer kanskje best til syne hos Øvrelid. I underkapittelet «Opp og ned i Spania» starter han fortellingen med et norsk uttrykk. Han skriver at uttrykket «opp som en hjort og ned som en lort» passer godt på Spanias historie i tidlig moderne tid. Øvrelid fokuserer derimot utelukkende på denne lorten, og han siterer den italienske historikeren Carlo M. Cipolla som hevdet at «'[n]edgangen etter dei såkalla gylne 1500-åra er lett å forklare ... Faktum er at Spania ikkje hadde utvikla seg i det heile på 1500-talet'».⁴²³ Det var altså ingen *egentlig* gylden fortid i Spania. Ifølge Øvrelid var dette fordi Spania ikke hadde investert noe

⁴²⁰ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

⁴²¹ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴²² Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴²³ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 208-209.

av rikdommen i egen næringsvirksomhet. Derfor skriver Øvrelid at «[d]å tilførsla av sølv minka utover 1600-talet, var det få synlege resultat etter det edle metallet». ⁴²⁴

Fortellingen til Eliassen et al. kan også fremstå som en «vekst-og-fall»-fortelling ved første øyekast. De innleder for eksempel kapittelet «Europa 1500-1750» med å skrive at «1500-tallet var en oppgangstid i Europa. Økonomien var i vekst, og befolkningen økte». ⁴²⁵ Læreboken gjør det derimot tydelig at dette ikke gjaldt for Spania, siden de har formulert en problemstilling som forsøker å finne ut av hvorfor Spania (og Portugal) ikke hadde klart å «utvikle seg like godt som England, Nederland og Frankrike». ⁴²⁶ Rubrikken med overskriften «Spania: Rikt men lite utviklet [*sic*]» understreker denne forestillingen om at Spania var underutviklet. ⁴²⁷ Selv om Eliassen et al. beskriver samlingen av Spania under Ferdinand og Isabella i et tidligere kapittel, blir ikke tiden etterpå fremstilt som noen storhetstid. Det er i stedet religiøs intoleranse og absolutisme som preger fremstillingen: «Ferdinand og Isabella så på en religiøs enhet i landet som en forutsetning for å oppnå politisk enhet. Med paven velsignelse skaffet de seg nesten uinnskrenket makt over kirken, og de for hardt fram mot både jøder og muslimer og ‘nykristne’». ⁴²⁸

Den spanske inkvisisjonen blir også tildelt en egen rubrikk. Lærebokforfatterne skriver blant annet at inkvisisjonen «for fram med slik voldsomhet at selv paven måtte mane til måtehold», og at tortur ikke var en uvanlig avhørsmetode. I tillegg hevder de at «[b]renning av kjettere var av den tids store folkefester». ⁴²⁹ Spanjolenes religiøse intoleranse førte til at «[m]ange ble ofre for inkvisisjonen ... og brent på bål», samtidig som at «mange flere flyktet fra landet». Dette fikk negative konsekvenser for næringslivet og statsadministrasjonen i Spania på 1500-tallet, siden «[d]e som ble rammet, hørte for en stor del til Spanias elite innenfor næringsliv og administrasjon». Mange av disse minoritetenes bedrifter ble tatt over av «det kristne borgerskapet», men tendensen var likevel at den spanske adelen så på det som «under sin verdighet å drive med annet enn å leve av avgiftene fra sine bønder og drive med krig og kirkelige tjenester». ⁴³⁰ Dette viser hvordan Spania blir forstått som underutviklet allerede på slutten av 1400-tallet, og hvordan Spanias forfall nærmest var uunngåelig. Det var

⁴²⁴ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 208-209.

⁴²⁵ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180.

⁴²⁶ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180.

⁴²⁷ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

⁴²⁸ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 117-118.

⁴²⁹ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 118.

⁴³⁰ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 118

derfor ikke rart at Spania «knap nok» kunne regnes som «noen stormakt mer» etter freden i Westfalen i 1648.⁴³¹

Det er derfor vanskelig å forstå fortellingene i disse lærebøkene som en ensrettet tragedie ut ifra Whites plottstrukturer. Spanias såkalte «storhetstid» blir ikke tildelt noe særlig oppmerksomhet sammenlignet med lærebøker i tidligere perioder. Det er heller satiren som dominerer i disse lærebøkene, siden Spania fremstår som underutviklet allerede før nedgangstidene inntraff. Slik gjenspeiler lærebøkene Kamens oppfattelse av Spania som «an underdeveloped country which never reaped the benefits of its imperial position».⁴³² Det kan virke paradoksalt å snakke om et «forfall» dersom Spania aldri hadde utviklet seg,⁴³³ men dette ser ikke ut til å være problematisk for lærebøkene. De forsøker i like stor grad som tidligere å forklare Spanias nedgangstider, og dette kan kanskje tyde på at forestillingen om Spanias forfall har blitt godt innarbeidet i en kanonisk fortidsfortolkning om Spania i tidlig moderne tid. Det kan også hende at fortellingen om Spanias forfall tjener en viktig funksjon i sammenheng med en større fortelling om Europa. Forfallet innleder en fortelling hvor det skal utspille seg en maktforflytning fra Middelhavet til Nordsjøen.

6.4 «[F]rå Middelhavet til Nordsjøen»: En europeisk romanse

Alle lærebøkene legger opp til at det skjedde en maktforflytning fra Sør-Europa til Nord-Europa i tidlig moderne tid. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom organiseringen av lærebøkene.⁴³⁴ I tillegg skriver Øvrelid og Eliassen et al. eksplisitt om denne forflytningen, og de gjenspeiler et braudeliensk perspektiv når de plasserer havene i sentrum av fremstillingene sine. Øvrelid skriver at i tidlig moderne tid «flytta tyngdepunktet i Europa seg frå Middelhavet til Nordsjøen»,⁴³⁵ og Eliassen et al. skriver i kapittelet «Forskyvning fra Middelhavet til Nordsjøen» at «[t]yngdepunktet i befolkning, i byutvikling og i økonomi forskjøv seg fra Middelhavet til Nordsjøen».⁴³⁶ Som jeg har påpekt tidligere, kan denne fremstillingen være et

⁴³¹ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 190.

⁴³² Kamen, «The Decline of Spain», 49.

⁴³³ Kamen hevder blant annet at forfallsbegrepet burde bli flyttet til «the dust-heap of useless concepts», siden det ikke gir mening å snakke om forfall uten oppgang. Kamen, «The Decline of Spain», 49.

⁴³⁴ Etter at Coldevin & Coldevin har skrevet om «Det spanske imperium», skriver lærebokforfatterne videre om Nederlandene, Frankrike og England. Øvrelid har organisert kapittelet «Frå Middelhavet til Nordsjøen» på denne måten: «Nedgang i Italia», «Opp og ned i Spania», «Oppgang i Nederland» og «Og endelig England». Hos Eliassen et al. er ikke denne organiseringen like tydelig, siden læreboken fremstår som mer problemorientert enn hendelsesbasert, men det er likevel mulig å skimte en tilsvarende organisering som hos Coldevin & Coldevin og Øvrelid. Først beskrives Spanias forfall, deretter Nederlandenes gullalder, før læreboken tar for seg storhetstiden til Frankrike, Preussen og England. Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 30-46; Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 208-212; Eliassen et. al., *Spor i tid*, 189ff.

⁴³⁵ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 208-210.

⁴³⁶ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180.

resultat av at lærebøkene bruker maktbalansen i europeisk politisk historie for å organisere fortellingen, men det kan også være uttrykk for en utviklingsfortelling, hvor Spanias forfall har som funksjon å fremheve oppgangen og utviklingen i Nord-Europa. I denne fortellingen er det spesielt Nederlandenes historie som trer tydeligst frem i sammenheng med Spanias forfall.

I alle lærebøkene fremstår Spania som en kontrast til Nederlandene, hvor det utspiller seg en kamp mellom Spanias autokratiske overmakt og Nederlandenes liberalistiske frihetsdrøm. Coldevin & Coldevin skaper for eksempel en dikotomi mellom Filip 2. og Vilhelm av Oranien. Mens Filip 2. blir beskrevet i en negativ ordlyd,⁴³⁷ blir Vilhelm fremstilt som «en fremragende politiker og militær». Læreboken hevder at Vilhelms *Apologie* var «et forsvarsskrift om folkets rett til å avsette en tyrannisk fyrste», og trekker frem uttrykket «Je maintiendrai (Jeg skal holde ut)» som et eksempel på nederlendernes kamp for frihet.⁴³⁸ Dette er ikke nødvendigvis feil, men på bakgrunn av lærebokens autoritative posisjon, fremstår det likevel som den eneste mulige sannheten. Coldevin & Coldevin nyanserer ikke bildet med å trekke frem den kritikken som har blitt rettet mot den sorte legenden.

Coldevin & Coldevin setter også opp en kontrast mellom næringsvirksomheten i de nordlige og sørlige delene av Nederlandene. Da de nordligste provinsene rev seg løs fra Spania, «flyktet kalvinistene fra de sørlige provinsene» dit. Dette førte til at «forretningslivet flyttet videre nordover til Amsterdam og Rotterdam», og Holland kunne dermed bli «den ledende sjømakt i Vest-Europa».⁴³⁹ På den måten kommer det frem at et spansk overherredømme ikke bare var ødeleggende for friheten, men også for næringslivet. Slik fremstår Nederlandene som banebærer for frihet, toleranse og velstand, mens Spania og dets overherredømme blir sett på som undertrykkende, intolerant og handelsfiendtlig.

Øvrelid setter også Nederlandene opp mot Spania, men det er mindre eksplisitt. Allerede i middelalderen var Nederlandene «eit høgt utvikla område», og «[p]å 1500-talet var Antwerpen i sør og Amsterdam i nord viktige handelssenter». For de sørlige delene skulle dette derimot endre seg da området kom i krig med Spania, og ble underlagt «spansk, katolsk styre att». Kalvinistene, som Øvrelid beskriver som «dyktige og driftige folk – handverkarar, sjøfolk, handelsfolk og bankfolk», måtte flykte nordover, og de tok med seg store mengder kapital. Provinsene i nord derimot, greide «å halde på fridommen» slik at «framgangen [gikk] vidare».⁴⁴⁰ De kalvinistiske nederlenderne representerte dermed en motsats til de katolske og

⁴³⁷ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 29.

⁴³⁸ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 30.

⁴³⁹ Coldevin & Coldevin, *Sjøveiene åpner opp*, 30.

⁴⁴⁰ Øvrelid, *Verdenshistorie 1: Før 1850*, 209-210.

late spanjolene. Derfor var Spanias autoritære overherredømme ansvarlig for å hindre handelsvirksomheten i Belgia.

Også hos Eliassen et al. blir Spania sett på som en kontrast til Nederlandene. Rett etter Spanias forfallshistorie følger en beskrivelse av det såkalte «nederlandske mirakelet».⁴⁴¹ Her kommer den økonomiske, politiske og sosiale blomstringen i Nederlandene i et motsetningsforhold til situasjonen i Spania. Dette er et bevisst grep fra Eliassen et al. I forbindelse med problemstillingen om hvorfor Spania (og Portugal) ikke klarte å utvikle seg «like godt» som Nord-Europa, skriver lærebokforfatterne følgende: «[n]år vi skal svare på det, vil vi konsentrere oss om Spania og Nederland».⁴⁴² Grunnen til dette er at fortellingen retter søkelyset mot fremveksten av det produktive og profitable næringslivet i Nord-Europa. I forbindelse med at spanjolene manglet arbeidsmoral og driftighet, skriver lærebokforfatterne at «borgerlige, kapitalistiske dyder stod høyere i kurs i Nordvest-Europa enn i Spania». I Nederlandene skulle kapitalen «investeres i ny virksomhet», og det ble sett på som «helt aktverdig om en rik mann fortsatte å streve for å bli enda rikere». Eliassen et al. forstår dette skillet mellom Spania og Nederlandene med utgangspunkt i religion, og de skriver for eksempel at «[k]alvinismen oppvurderte sparsomhet og framdrift».⁴⁴³ Slik blir katolisismen (indirekte) forstått som en hindring for utviklingen av et kapitalistisk samfunn i Spania.

I tillegg til å lese fortellingen om Europa i tidlig moderne tid som en utviklingsfortelling, kan det tenkes at lærebøkene også skriver frem en romanse i henhold til Whites plottstrukturer. Det er et progressivt Nord-Europa som til slutt seirer over et tilbakestående Spania. På den måten forfekter lærebøkene et evolusjonistisk historiesyn, hvor økonomisk velstand og sosial, politisk og religiøs frihet blir sett på som fremgang i positiv forstand. I lys av dette kan Spanias forfallshistorie også leses som en kritisk og eksemplarisk fortelling ut ifra Rüsens fortellingstypologi. De er kritiske til den latskapen, uproduktiviteten og intoleransen som lærebøkene hevder rådde i Spania, og spesielt Coldevin & Coldevin retter kritikk mot maktkonsentrasjonen hos én monark. Spanias forfallshistorie kan dermed tjene som et eksempel for norske skoleelever. Stater bør basere sine politiske og økonomiske systemer på maktfordelingsprinsipp og markeds kapitalisme, og befolkningen i et samfunn bør strebe etter å være flittige og produktive. Slik som tidligere lærebøker, tar dermed også lærebøkene i denne perioden utgangspunkt i et liberalistisk-protestantisk perspektiv.

⁴⁴¹ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 183.

⁴⁴² Eliassen et. al., *Spor i tid*, 180.

⁴⁴³ Eliassen et. al., *Spor i tid*, 182.

6.5 Delkonklusjon

I perioden mellom 1975 og 2005 ser vi at strukturelle forklaringer blir dominerende i fremstillingen av Spanias forfall. Selv om Coldevin & Coldevin tildeler noe forklaringskraft til Filip 2.s intensjoner, ambisjoner og politikk, ser vi også at Filip 2. blir forstått i lys av mer gjennomgripende samfunnsstrukturer. Økonomiske, sosiale og mentale tilstander i Spania blir ført tilbake til middelalderen for å forklare forfallet. Denne trenden styrker seg kraftig utover 80-tallet, og Øvrelid og Eliassen et al. forklarer Spanias forfall nærmest utelukkende fra et strukturperspektiv. I den grad bevisste historiske aktører fremtrer i forklaringen, for eksempel når det gjelder Nederlandenes opprør mot Spania, blir disse plassert innenfor rammene av større strukturer. Dette gjenspeiler fortidsfortolkningen til Ferdinand Braudel, og vi ser at aktørene kommer mer og mer i skyggene av strukturene. Språket i lærebøkene virker også å være mer «nøytralt» og «vitenskapelig», spesielt hos Øvrelid og Eliassen et al., men lærebøkene gjenspeiler fremdeles mange av de sentrale mytene fra den sorte legenden. På den måten kommer det frem liberalistisk-protestantiske slagsider.

Det er vanskelig å få øye på en «vekst-og-fall»-fortelling i denne perioden, siden ingen av lærebøkene eksplisitt presenterer en spansk storhetstid. Det er ingen «ferræder» som dolker Spania i ryggen, og Spania virker i større grad å være fanget av sin egen fortid. Satiren fremtrer slik sett som den mest dominerende fortellingen i lærebøkene, noe som kan føre til at forfallet nærmest virker uunngåelig. Lærebøkene skriver også frem en romantisk utviklingsfortelling når Spanias forfallshistorie leses i sammenheng med en større fortelling om Europa. De legger opp til en maktforskyvning fra Middelhavet til Nordsjøen, hvor det tilbakestående Spania blir beseiret av det progressive Nord-Europa. Nederlandene blir her sett på som en kontrast til Spania. Det kan derfor tenkes at lærebøkene legger opp til at norske skoleelever bør ta avstand fra Spanias forfallshistorie når de skal orientere seg i sine egne liv, og heller gripe fatt i verdier som frihet, produktivitet og toleranse.

Kapittel 7: «Stadig mer i utakt med resten av Europa» – 2006-2021

I dette kapittelet gransker jeg tre lærebøker fra 2006 til 2021. Den første er Cappelens *Mennesker i tid 1: Verden og Norge før 1800* fra 2007. Den ble skrevet av Hans Jacob Orning, Olav Hamran, Svein Olav Hansen, Anne Kjersti Jacobsen og Åsmund Svendsen, med Trond Heum og Tore Marius Løiten som hovedkonsulenter.⁴⁴⁴ Boken ble utgitt av Cappelen i 2007. Den andre er *Alle tiders historie: fra de eldste tider til våre dager*. Den er skrevet av Trond Heum, Tommy Moum, Ola Teige og Kåre Dahl Martinsen, og utgitt av Cappelen i 2013. Begge disse lærebøkene ble skrevet etter Kunnskapsløftet av 2006. Den siste læreboken er *Historie på tvers: Historieverk for VG2*. Den ble skrevet av lektorene Anne Grønlie og Nils Håkon Nordberg, og utgitt av Argus Forlag i 2021. Læreboken ble skrevet etter den fagfornyelsen av 2020. Utbredelsen til lærebøkene er vanskelig å bedømme,⁴⁴⁵ men det kan tenkes at *Mennesker i tid 1* og *Alle tiders historie* har hatt en viss utbredelse med tanke på at de ble utgitt av Cappelen. *Historie på tvers* er en helt ny lærebok og utgitt av et relativt nyetablert forlag, noe som kanskje tyder på at utbredelsen er begrenset. Dette gjør den derimot ikke mindre interessant som kilde (noe vi skal se i seksjon 7.3 i denne analysen).

Det meste av empirien for denne analysen er hentet fra de sidene som omtaler Spanias forfall. Hos Orning et al. er dette å finne i kapittelet «Tidlig nytid ca. 1500-1770». Her er det hovedsakelig underkapitlene «Spanias og Portugals nedgang», «Motreformasjonen» og «Kampen om Nederlandene» som er viktige. Totalt utgjør dette seks av 336 sider (1,8%),⁴⁴⁶ og ca. 6% av 102 sider som omhandler tidlig moderne tid.⁴⁴⁷ Hos Heum et al. er det kapittelet «Religion og styreformer i Europa» som er relevant, hvor «Spania» og «Nederland» utgjør to viktige underkapitler. Dette er på om lag fem av 583 sider (0,9%),⁴⁴⁸ og ca. 6,3% av 81 sider om tidlig moderne tid.⁴⁴⁹ Hos Grønlie & Nordberg utgjør Spanias forfallshistorie en del av temakapittelet «Imperiers vekst og fall (Del 2)». Underkapittelet «Spania» tar opp fem av bokens 383 sider (1,3%).⁴⁵⁰ Siden læreboken er strukturert tematisk, er det vanskelig å anslå hvor stor prosentandel Spanias forfallshistorie utgjør av tidlig moderne tid hos Grønlie &

⁴⁴⁴ Arbeidet med læreboken har blitt fordelt mellom de ulike forfatterne, men det står ikke hvem som har skrevet om tidlig moderne tid. Orning står derimot som hovedforfatteren, så jeg kommer til å referere til læreboken som Orning et al.

⁴⁴⁵ Det er kun *Alle tiders historie* som har blitt utgitt flere ganger (2. utgave kom i 2021).

⁴⁴⁶ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141, 151 & 153-155.

⁴⁴⁷ Dette baserer seg på kapitlene «Tidlig nytid ca. 1500-1770» og «Tidlig nytid ca. 1536-1800» som henholdsvis tar for seg verdens- og europeisk historie og Norges historie. Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 122-188 & 290-324.

⁴⁴⁸ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179-183.

⁴⁴⁹ Dette baserer seg på kapitlene «Oppdagelser og kulturmøter», «Religion og styreformer i Europa» og «Norge i dansketiden». Heum et. al., *Alle tiders historie*, 141-221.

⁴⁵⁰ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 305-309.

Nordberg. Spanias forfallshistorie utgjør derimot 15,6% av de to kapitlene som skriver om imperiers vekst og fall.⁴⁵¹ Det er kan derfor være mulig å påstå at Spania utgjør en sentral del av disse lærebøkene.

7.1 «Religiøs intoleranse ble ... et økonomisk problem for Spania»: Strukturperspektiv

Alle lærebøkene som jeg har analysert i denne perioden vektlegger et strukturperspektiv. Handlingsrommet til de enkelte historiske aktørene har blitt betydelig innskrenket til fordel for overgripende samfunnsmessige faktorer, slik som økonomi og mentalitet. Orning et al. legger for eksempel vekt på Spanias mangel på sauedrift og spanjolenes manglende investeringsvilje når de skal forklare forfallet. Når det gjelder sauedriften, skriver de at «Castilla hadde i senmiddelalderen hatt Europas mest innbringende sauedrift ved siden av England. Den kastiljanske merino-ulla var kjent over hele Europa, og ble eksportert til Italia og Flandern for videre bearbeiding».⁴⁵² I motsetning til Qvamme, som påpekte at sauedriften overtok for andre næringsvirksomheter, hevder Orning et al. at Spanias største feil var at landet i det hele tatt sluttet med sauehold og ullproduksjon. De skriver at «på samme tid som engelskmennene begynte å karde og spinne ulla selv, skjedde det motsatte i Spania – de gav opp ullproduksjonen. Ikke bare lot de være å følge Englands eksempel, de sluttet med sauehold».⁴⁵³

Grunnen til dette «lå trolig i rikdommene som strømmet til landet», skriver de, siden det «gjorde det mulig for overklassen å vende seg bort fra produktivt arbeid». Overklassen var ikke villig til å investere kapital i industri, og dermed ble Spania et samfunn «med en stor uproduktiv overklasse og en stadig mer forarmet bondestand».⁴⁵⁴ Slik gjenspeiler læreboken samfunnsanalysen til *arbitristas*. Denne forklaringen ligger også nærme en historisk materialistisk tolkning av fortiden, hvor det spanske samfunnet i tidlig moderne tid utviklet seg til et forskjellssamfunn. Da «overklassen» ikke var villig til å ta steget inn i det kapitalistiske samfunnet, gikk dette ut over den generelle befolkningen, og Spania opplevde dermed nedgangstider.

Orning et al. forbinder også denne uproduktiviteten med en spansk folkekarakter, men de forstår det hovedsakelig som et resultat av katolisismens posisjon i Spania. Læreboken ser tilbake på katolisismen i middelalderen, og forstår den som en forklaring på hvorfor katolikker generelt og spanjoler spesielt ikke klarte å utvikle en kapitalistisk økonomi. De trekker frem to

⁴⁵¹ Dette er basert på kapitlene «Imperiers vekst og fall (del 1)» og «Imperiers vekst og fall (del 2)». Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 72-87 & 294-309.

⁴⁵² Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁴⁵³ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁴⁵⁴ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

grunner til dette. Den første grunnen var at katolisismen anså rikdom som en «vederstyggelighet». Katolikker forstod himmelriket som et «'bakvendtland'», hvor «den rike skulle bli fattig, og omvendt». For å underbygge dette, trekker læreboken frem et sitat fra Bibelen: «Det er lettere for en kamel å komme gjennom et nåløye enn for en rik mann å komme til himmelen» (Mark. 10:25). Katolisismen var derfor en dårlig forutsetning for Spanias økonomiske posisjon i Europa. Læreboken presenterer katolisismen nærmest som en anti-kapitalistisk religion, siden «rikfolk gav fra seg store eiendommer på dødsleiet» for å «ta all verdens forhåndsregler for ikke å havne i helvete».⁴⁵⁵

Den andre grunnen var at katolisismen gjorde «folk slappe». Fordi katolikker hadde muligheten til å «angre sine synder og gjøre opp for dem» gjennom skriftemål, og derfor fikk en slags «angrefrist» for handlingene sine, førte dette til at katolikkene ble late og likegyldige. Dette gjaldt spesielt med tanke på avlatshandelen, hvor «folk kunne kjøpe seg fri fra sine synder». Læreboken stiller videre et retorisk spørsmål for å understreke dette poenget: «Hvorfor skulle man da ikke fortsette å synde, så langt man hadde råd til det?». Derfor strebet ikke de spanske katolikkene etter økonomisk vekst gjennom hardt arbeid på samme måte som protestantene i Nord-Europa.⁴⁵⁶ Dermed fremstår den lave arbeidsmoralen til de spanske katolikkene som religiøst betinget.

Spanjolenes religiøsitet la også til rette for utviklingen av religiøs intoleranse og/eller rasisme i Spania. Med en sammenblanding av et aktørperspektiv og et strukturperspektiv, skriver Orning et al. at «[p]å slutten av 1400-tallet fikk kongen av Spania pavens tillatelse til å innføre inkvisisjonen». Dette var fordi en forestilling om *limpieza de sangre* hadde fått fotfeste i Spania. «'Blodets renhet' var fra nå av det som gjaldt», skriver de, og dette markerte «begynnelsen på slutten for rikets mest dynamiske og handelsorienterte befolkningsgrupper: jøder, maurere og folk av blandet herkomst». Slik fremmer læreboken en forklaring på Spanias forfall som tar utgangspunkt i dype mentale strukturer i samfunnet. Denne folkekarakteren førte til at religiøse og etniske minoriteter, som ellers kunne ha kommet det spanske samfunnet til gode, ble utvist fra landet.⁴⁵⁷

Til slutt forstår også Orning et al. den spanske folkekarakteren som preget av vrangforestillinger. De skriver at selv om Spania fremdeles gjorde seg gjeldende i stormaktpolitikken i Europa, var landet «stadig mer i utakt med resten av Europa». Dette ser læreboken i sammenheng med hvordan «Cervantes udødeliggjorde det i skildringen av den

⁴⁵⁵ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 154.

⁴⁵⁶ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 153-154.

⁴⁵⁷ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 153-154.

bedrøvelige ridder Don Quijote, som trodde han levde i riddertiden».⁴⁵⁸ På den måten antyder Orning et al. at spanjolene levde i en tilstand hvor virkelighet og fantasi fløt over i hverandre. Dette er ikke en direkte årsaksforklaring på hvorfor Spania opplevde nedgangstider, men heller en forklaring på hvorfor spanjolene ikke klarte å forbedre sin egen situasjon. De var fanget i en forestilling om stolthet og storhet.

Dette strukturperspektivet er i tråd med læreplanen av 2006, siden elevene blant annet skulle lære om «sosiale og økonomiske forhold» i fortiden.⁴⁵⁹ Heum et al. gjenspeiler også dette perspektivet, siden de i stor grad legger vekt på overgripende samfunnsmessige strukturer når de skal forklare Spanias forfall. De hevder for eksempel at inntektene fra edelmetallimporten fra Amerika ikke førte til «varig økonomisk vekst» i Spania, siden «[d]et meste forsvant i kortsiktig forbruk, og lite ble investert i fremtidig virksomhet». Inntektene ble heller brukt på «[d]e stadige krigene», hvor leiesoldater og militært utstyr kostet Spania dyrt. I tillegg forsvant store summer «ut av landet gjennom import av dyre forbruksvarer». Dette gjorde Spania underutviklet, og la til rette for «betydelige sosiale og økonomiske problemer» senere på 1600-tallet.⁴⁶⁰ I motsetning til de spanske *arbitristas*, ser ikke Heum et al. en direkte sammenheng mellom rikdommen fra Amerika og en lat spansk befolkning som foraktet manuelt arbeid. I stedet blir spanjolenes manglede vilje til å investere kapital i produktive virksomheter satt i sammenheng med katolisismen og den religiøse mentaliteten som læreboken påstår regjerte i Spania.

I likhet med Orning et al., ser Heum et al. på katolisismen som et hinder for utviklingen av kapitalismen i de katolske landene generelt, og Spania spesielt. I en rubrikk som heter «Fortid og forklaring: Protestantisme og kapitalisme», som befinner seg i underkapittelet «Nederlandene», presenterer læreboken den kjente teorien til Max Weber fra *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1904). Heum et al. hevder at katolisismens «negative holdningen til profitt» var «den viktigste sperren mot den kapitalistiske ånden». Dette var fordi selvberikelse på andres bekostning ble sett på som «helt forkastelig». Ikke engang edelmetallimporten fra Amerika klarte «å forløse den kapitalistiske tenkemåte» i Spania, skriver de. Tonen til Heum et al. fremstår som distansert og nøktern, og de bruker formuleringer slik som «[f]or Weber» og «Webers påstand» for å presisere at dette er Webers teori, og ikke nødvendigvis en Sannhet med stor S. De skriver også innledningsvis at «Webers teori er

⁴⁵⁸ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁴⁵⁹ Utdanningsdirektoratet. *Læreplan i historie* (2006).

⁴⁶⁰ Heum et al., *Alle tiders historie*, 180.

oppsiktsvekkende og kontroversiell».⁴⁶¹ Til tross for dette, inkluderer ikke læreboken den kritikken som har blitt rettet mot Webers teori,⁴⁶² og forklaringen om at katolisismen foraktet kapitalisme fremstår dermed som uimotsagt og legitim i læreboken.

Religiøs intoleranse og dens påvirkning på økonomien blir også sett på som en viktig faktor til Spanias forfall. Slik som blant annet Vicens Vives tidligere hadde hevdet, påstår Heum et al. at Spanias «forfølgelse av religiøse minoriteter» førte til at landet mistet «verdifull kompetanse og driftige forretningsfolk».⁴⁶³ De forklarer denne religiøse intoleransen ved å trekke linjene tilbake til den såkalte spanske «gullalderen» under de katolske monarkene, hvor Spania blir fremstilt som «et sterkt religiøst land» der «den katolske kirken stod sterkt blant befolkningen». De katolske monarkene ønsket å bevare den «religiøse enheten» i Spania, og drev derfor «klappjakt på muslimer og jøder». «Tvangsomvendelser, beslagleggelser og utvisninger» var noen av metodene som de brukte. Inkvisisjonen var en annen metode, og Heum et al. forstår denne institusjonen nærmest som en forlengelse av kongemakten. De skriver at «[t]il å hjelpe seg hadde de [monarkene] den kirkelige domstolen inkvisisjonen, som hadde rett til å dømme alle kjettere».⁴⁶⁴ På den måten gjenspeiler læreboken en kritikk som ble rettet mot inkvisisjonen fra blant annet Montanus, Llorente og Lea. Her ser vi hvordan det kan være utfordrende å skille aktør- og strukturperspektivet fra hverandre. Det var «kongene» som handlet, men de gjorde det innenfor rammene av en dyp katolsk religiøsitet som læreboken hevder var utbredt i Spania i tidlig moderne tid.

Grønlie & Nordberg forklarer også Spanias forfall ut ifra overgripende samfunnsstrukturer. Dette får først og fremst uttrykk gjennom sammenhengen mellom Spanias krigføring i Europa og kongenes betalingsevne på gamle og nye lån. De skriver at

[p]roblemet til spanjolene var at de aldri klarte å knekke sine motstandere helt, enten disse motstanderne befant seg i England, Frankrike, Nederland eller i de tyske småstatene. Spanjolene var i krig på alle disse stedene på et eller annet tidspunkt, og de militære

⁴⁶¹ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 182.

⁴⁶² I *A History of Business in Medieval Europe* kritiserer Edwin S. Hunt og James M. Murray den slitesterke myten om at «the moral and theological teachings of the church retarded and hampered business» i middelalderen, og at reformasjonen i tidlig moderne tid var det eneste som frigjorde den kapitalistiske ånden. Hunt og Murray hevder blant annet at handelsfolk og kirkemenn i middelalderen strebet etter å forsone de praktiske og moralske spørsmålene knyttet til profittering. Samtidig var det også en pågående teologisk debatt i den katolske kirken om hva som skulle kvalifiseres som åger. Kanskje den viktigste kritikken av Webers teori som Hunt og Murray fremsetter, var at mange store selskaper eller handelshus opererte allerede før reformasjonen. Denne kritikken utelukker ikke at det skjedde en endring i handelsvirksomheten etter reformasjonen, men at denne endringen heller var preget av bedre muligheter for handel og samarbeid. Hunt & Murray, *A History of Business*, 242-245.

⁴⁶³ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 180.

⁴⁶⁴ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 180.

ambisjonene og utgiftene endte opp med å knekke landets økonomiske ryggrad. Krigene måtte finansieres gjennom lån. Nye konger arvet gjerne overveldende lånekostnader fra sine forgjengere, og måtte oppta atter nye lån for å dekke rentene på gamle lån.⁴⁶⁵

Inntektene fra edelmetallimporten fra Amerika var ikke tilstrekkelig til å «dekke utgiftene» til krigføringen i Europa. En grunn til dette som Grønlie & Nordberg trekker frem, var at sjørøvere «lykkes rett som det var med å kapre skip» fra de spanske konvoiene. Alt dette førte til at Spania gikk «konkurs en rekke ganger på 1500- og 1600-tallet, og mistet statusen som stormakt».⁴⁶⁶

Grønlie & Nordberg legger også vekt på administrative og samfunnsmessige forhold i Spania når de skal forklare forfallet. De skriver at «[d]et hører også med til historien at Spania hadde et ineffektivt statsapparat, med en adel som kastet bort mye penger på importerte luksusprodukter og en lutfattig klasse av bønder uten rettigheter».⁴⁶⁷ Her får læreboken frem en forklaring som var sentral hos Ortega y Gazet og Pidal, hvor Spanias mangel på et effektivt lederskap førte til dets undergang. I tillegg kan det være mulig å skimte et historisk materialistisk perspektiv som forstår forskjellene mellom fattig og rik som et samfunnsproblem. Siden adelsklassen var så rik at den kunne kaste bort penger, og bøndene var uten rettigheter, var det derfor ikke underlig at Spania skulle forfalle.

Forholdet mellom religion og økonomi blir også trukket frem som en forklaring på forfallet. Grønlie & Nordberg diskuterer ikke forholdet mellom katolisisme og kapitalisme, slik som Orning et al. og Heum et al., men de retter i stedet blikket mot religiøs intoleranse. Lærebokforfatterne påstår at «[j]ødene hadde vært en moderniserende kraft i landet, men etter at disse ble utvist i 1492» begynte Spania «å henge mer og mer etter». Edelmetallimporten fra Amerika, derimot, førte til at dette «forfallet ikke ble synlig på en god stund». Utvisningen av jødene (moriskene blir ikke nevnt) og edelmetallimporten skulle likevel få negative konsekvenser for Spania, siden det hindret «den nødvendige moderniseringen» i landet. Dermed konkluderer Grønlie & Nordberg med at «[r]eligjøs intoleranse ble altså på sikt også et økonomisk problem for Spania».⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 306.

⁴⁶⁶ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 306.

⁴⁶⁷ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 308.

⁴⁶⁸ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 308.

7.2 «Dette likte den spanske kongen Filip 2. dårlig»: Aktørperspektiv

Det kommer ikke frem et tydelig aktørperspektiv hos Grønlie & Nordberg, og de nevner ingen enkeltpersoner i forbindelse med Spanias forfall. Habsburg-monarkenes «enevelde» i Spania blir ikke trukket frem som en intensjonsforklaring på nedgangstidene, men blir heller sett på som en forutsetning for at Spania utviklet «et effektivt byråkrati til å innkreve skatter og avgifter».⁴⁶⁹ Orning et al. og Heum et al., på sin side, baker ofte handlende aktører inn i sine respektive historiske og samfunnsmessige kontekster, slik at aktør- og strukturperspektivet gjerne komplementerer hverandre. Dette gjenspeiler læreplanen av 2006, siden elevene blant annet skal lære om «mennesket som aktør i historiske prosesser».⁴⁷⁰

Orning et al. presenterer Karl 5. og Filip 2. som to sentrale karakterer i forbindelse med Spanias forfall. De hevder at Karl 5. var den fremste motstanderen mot reformasjonen, og at han forsøkte å gjøre alt i sin makt for å nå sine ambisjoner om «religiøs og politisk enhet» i riket sitt. Denne «[t]anken om universalisme» var ikke «død» da Filip 2. kom på tronen, og slik som sin far, «førte [Filip 2.] kampen mot kjetterne videre». Dette klarte han å gjøre, siden Filip 2. «hadde full kontroll over den spanske kirken». Dermed «ble inkvisisjonen gjenopptatt» med hjelp fra jesuittene, og «[e]nsrettingen var i gang».⁴⁷¹ Slik la Filip 2. til rette for at «[f]olk med jødisk og arabisk bakgrunn ble kastet ut av riket eller henrettet». Ifølge læreboken skulle dette få negative konsekvenser for jordbruket og industrien i Spania.⁴⁷²

Det beste eksempelet på dette aktørperspektivet kommer frem i forbindelse med Nederlandenes opprør. Orning et al. fremstiller Filip 2. som antagonisten i denne fortellingen, og de skriver at han var «en formidabel fiende» av protestantismen og nederlenderne.⁴⁷³ Dette var fordi «[e]n kalvinistisk religion i det spanske riket var uakseptabelt for Filip 2.». Derfor lot ikke hans svar til nederlenderne «vente på seg», og han stasjonerte «betrodde menn og elitesoldater» i Nederlandene for å gjeninnføre katolisismen, «koste hva det koste ville». Filip 2. klarte derimot ikke å opprettholde Spanias hegemoni i de nordlige provinsene, og «‘det nederlandske mirakelet’» ble dermed «et faktum». Lærebokforfatterne skriver videre at tapet

⁴⁶⁹ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 305.

⁴⁷⁰ Utdanningsdirektoratet. *Læreplan i historie* (2006).

⁴⁷¹ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 151. Det stemmer ikke at Filip 2. «gjenopptok» inkvisisjonen, ettersom disse tribunalene allerede var aktive da Filip 2. kom på tronen i 1556. På den måten aksentuerer lærebokforfatterne rollen til Filip 2. når det gjelder den religiøse intoleransen i Spania. Se for eksempel «List of Inquisitors-General» i Lea, *History of the Spanish Inquisition* (vol.1), 557, samt grafen over den generelle aktiviteten til inkvisisjonen (Figur 12) i Henningsen, *The Database*, 66.

⁴⁷² Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 151.

⁴⁷³ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 151.

av disse områdene «var noe Filip 2. aldri virkelig kom over», og han døde derfor «tynget og nedbrutt».⁴⁷⁴

Slik som vi har sett tidligere, kommer det frem et aktørperspektiv når Heum et al. gjør «kongene» til handlende aktører i forbindelse med innføringen av den spanske inkvisisjonen og utvisningen av etniske og religiøse minoriteter fra Spania. Samtidig blir denne religiøse intoleransen manifestert i monarkenes utenrikspolitikk. Heum et al. skriver at «[k]ongene var også opptatt av å bekjempe kristendommens fiender utenfor Spanias grenser», noe som førte til «langvarige kriger med osmanene i sør og nederlenderne i nord».⁴⁷⁵ Dette kunne monarkene gjøre, siden Spania hadde et «eneveldig styre» på grunn av «[e]n velfylt pengebenge [som] gjorde det unødvendig for kongemakten å samarbeide med stenderforsamlinger eller velstående kjøpmenn for å sikre statens inntekter».⁴⁷⁶ I sammenheng med Nederlandenes opprørskamp, skriver Heum et al. at «kalvinismen [hadde] spredt seg raskt» i Nederlandene, og at «[d]ette likte den spanske kongen Filip 2. dårlig». Filip 2.s guvernør i Nederlandene «satte derfor i verk en stadig hardere religiøs undertrykkelse», noe som førte til «stadig flere overgrep» mot nederlenderne. Til slutt gjorde nederlenderne opprør mot spanjolene, og etter en «bitter borgerkrig», ble Nederlandene «delt i to».⁴⁷⁷

På den måten blir Spanias forfall til en viss grad forklart ut ifra de religiøse og politiske ambisjonene og handlingene til historiske aktører. Likevel er det viktig å ikke overdrive enkeltindividets forklaringskraft i disse lærebøkene. De opererte fremdeles innenfor rammene av overgripende samfunnsstrukturer. Tendensen i disse lærebøkene ser derfor ut til å være preget av strukturelle forklaringer på Spanias forfall.

7.3 «Et stort spansk skipsforlis»: Et globalt perspektiv

Grønlie & Nordberg hevder også at Spanias forfall kan forklares ut ifra ett enkelt skipsforlis i Stillehavet. Denne forklaringen er helt unik i historieskriving om Spanias forfall, og krever derfor sitt eget underkapittel. Grønlie & Nordberg tidfester ikke når dette skipsforliset skjedde, men ut ifra konteksten ser det ut til at det fant sted en gang rundt året 1644. Dette er fordi læreboken ser Spanias forfall i sammenheng med kollapset av Ming-dynastiet i Kina i 1644. De skriver at «[e]t stort spansk skipsforlis i Stillehavet kan faktisk ha brakt to stater overende». Når det gjelder kollapset av Ming-dynastiet, skriver lærebokforfatterne at den kinesiske

⁴⁷⁴ Orming et al., *Mennesker i tid 1*, 155.

⁴⁷⁵ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179-180.

⁴⁷⁶ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179-180.

⁴⁷⁷ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 181-182.

keiseren var helt avhengig av soldater for å slå ned et opprør i Kina, men at det spanske skipsforliset førte til at soldatene ikke fikk lønn og dermed deserterte. For Spania sin del, førte dette skipsforliset til at den spanske staten «ikke fikk betaling fra Kina for sølvet» som var ombord. Spania klarte derfor ikke å «dekke lånerentene sine» som landet hadde opparbeidet seg gjennom flere år. Siden Spania bare var «én manglende utbetaling unna sin egen undergang», resulterte skipsforliset i

Figur 3: Bilde av en spansk gallion (replika) (Nordberg & Grønlie, *Historie på tvers*, 307)

at den spanske staten gikk konkurs.⁴⁷⁸ For å illustrere den sentrale posisjonen som dette skipsforliset hadde for nedgangstidene i Spania, inkluderer læreboken et stort bilde av en spansk gallion (kopi) som tar opp rundt en halv side av læreboken (se Figur 3).

Jeg har ikke funnet noe i forskningslitteraturen som knytter Spanias forfall direkte til ett enkelt skipsforlis.⁴⁷⁹ Hvor er det da dette skipsforliset kommer fra? I en e-postkorrespondanse med Nordberg (20.01.2022) skriver han at påstanden er hentet fra TV-serien «Sølvets imperier» (2018) som lå ute på NRK frem til februar 2022.⁴⁸⁰ Denne TV-serien påstår at mangelen på innførsel av sølv fra Sør-Amerika til Kina på midten av 1600-tallet, førte til Qing-dynastiets maktovertakelse i Kina. Et hypotetisk spansk skipsforlis i Stillehavet *kunne* derfor ha ført til en forstyrrelse i pengeinnførselen til Kina.⁴⁸¹ TV-serien nevner ikke at dette/disse skipsforliset/skipsforlisene fikk negative konsekvenser for Spania sin del, og det er hovedsakelig Kina som er undersøkelsesobjektet i TV-serien. Det kan dermed virke som om Grønlie & Nordberg både forenkler og overdriver konsekvensene av skipsforlisene i

⁴⁷⁸ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 306-307.

⁴⁷⁹ Dennis O. Flynn og Arturo Giráldez har argumentert for at det økonomiske systemet mellom Spania og Ming-dynastiet kan ha hatt en innflytelse på nedgangsårene i Spania rundt 1640, men de plasser ikke noe skipsforlis i sentrum av denne forklaringen. I stedet hevder de at da sølveksporten til Kina sluttet å være profitabel for Spania, som følge av kraftig inflasjon og lavere sølvpriser, gikk sølvproduksjonen i Sør- og Mellom-Amerika ned. For å kompensere for dette måtte den spanske kronen øke skattene i Spania, noe som førte til dårligere levekår. Flynn & Giráldez, «China and the Spanish Empire».

⁴⁸⁰ Lenke til NRK hvor TV-serien ligger ute i skrivende stund (21.02.2022): <https://tv.nrk.no/serie/soelvets-imperier>

⁴⁸¹ Dette blir understøttet av forfatteren Juan José Morales, som hevder at da flere spanske gallioner sank på 1630-tallet, opphørte tilførselen av sølv til Kina for en stund. Videre hevder forfatteren Peter Gordon at «when, for example, one of these ships would sink on the way to Manila, and the silver would go down with the ship, it would have what we would now call a ‘money supply shock’, in China». Se «Sølvets imperier», episode 1, 28:30-29:55.

Manilagallionen, samtidig som de konstruerer en årsakssammenheng mellom ett enkelt skipsforlis og Spanias forfall som verken TV-serien eller forskningslitteraturen er innforstått med.

Grunnene til hvorfor Grønlie & Nordberg inkluderer dette skipsforliset som en forklaring på Spanias forfall kan være mange. For det første kan det tyde på at Grønlie & Nordberg har misforstått påstandene i TV-serien. For det andre kan det tenkes at en kontrastiv forklaring gjør fortellingen om Spanias forfall mer spennende for leseren.⁴⁸² For det tredje kan det hende at lærebokforfatterne forsøker å forenkle fremstillingen av et komplekst fenomen, slik at det skal fremstå som mer forståelig for skoleelever som måtte lese læreboken. Til slutt kan det også tenkes at opphevelsen av godkjenningsordningen av lærebøker i år 2000, la til rette for at hvem som helst i prinsippet kan skrive og utgi en lærebok. Dersom det ikke er et tilstrekkelig kontrollorgan på plass som kan kvalitetssikre innholdet i læreboken, for eksempel i forlaget selv, åpner dette kanskje opp for alternative tolkninger av fortiden.⁴⁸³

Uansett hva som er grunnen til at dette skipsforliset blir inkludert, tjener det en viktig funksjon i læreboken. Det setter Spanias forfall inn i en global kontekst, noe som kanskje representerer en ny fremstilling av forfallet. Mens tidligere lærebøker ofte har lagt vekt på at spanjolene ble late og uproduktive som følge av edelmetallimporten, forsøker Grønlie & Nordberg å vise hvordan Spanias forfall gikk inn i «en stadig mer global økonomi». De forstår ikke nødvendigvis forfallet som en spansk eller castillansk krise, men heller som en såkalt «globalisert konkurs».⁴⁸⁴ Dette globalperspektivet kan kanskje være et uttrykk for gjennomslagskraften som globalhistoriske tilnærminger har hatt de siste tretti årene innenfor europeisk historieskriving generelt.⁴⁸⁵ Samtidig kan det tenkes at læreboken gjenspeiler globalismen som kommer til uttrykk i læreplanen av 2020, hvor fraværet av tydelige geografiske avgrensninger åpner opp for et globalperspektiv.⁴⁸⁶

⁴⁸² Tor Egil Førli hevder at «[f]or historikerne er kontingens det som gjør virkeligheten umulig å forutsi, og derfor spennende». Førli, «Årsaksproblemer i historisk forskning», 361.

⁴⁸³ Her er det verdt å merke seg at jeg ikke har innsyn i hvilken kvalitetssikringsprosess som *Historie på tvers* har gått igjennom. Likevel er det viktig å påpeke at læreboken har blitt gitt ut av et nyetablert og relativt lite forlag i Norge (Argus Forlag), som kanskje besitter færre ressurser enn større forlag, slik som Aschehoug, Gyldendal og Cappelen.

⁴⁸⁴ Nordberg & Grønlie, *Historie på tvers*, 307.

⁴⁸⁵ Melve, *Historie*, 240.

⁴⁸⁶ Utdanningsdirektoratet. *Læreplan i historie* (2020).

7.4 «Europas desidert mektigste land»: En spansk tragedie

Lærebøkene som har blitt analysert i denne perioden presenterer i mer eller mindre grad en «vekst-og-fall»-fortelling om Spania i tidlig moderne tid. Dette kommer for eksempel til uttrykk hos Orning et al. når de hevder, i forbindelse med overgangen fra middelalderen til tidlig moderne tid, at «[d]e iberiske rikenes storhetstid [Spania og Portugal] kan oppfattes som starten på denne nye epoken». Læreboken retter ikke søkelyset mot denne såkalte «storhetstiden» i noen nevneverdig grad, og de skriver at det «iberiske verdensherredømmet» ikke skulle «bli langvarig». For Spania sin del, var dette blant annet fordi «[s]panjolene opplevde til tross for de enorme rikdommene som tilfløt landet, stagnasjon i næringslivet». ⁴⁸⁷ I sammenheng med «tapet av Nederlandene», hevder Orning et al. at ved Filip 2.s død i 1598, var «statsfinansene dårlige, og næringslivet skrantet» i Spania. ⁴⁸⁸ Da var «Spanias dager som europeisk og oversjøisk stormakt talte». ⁴⁸⁹ Her kommer det frem at Spania hadde vært en stormakt, men at lykken snudde utover på 1500-tallet.

Hos Heum et al. kommer denne «vekst-og-fall»-fortellingen enda tydeligere frem. De deler for eksempel inn fremstillingen av Spanias historie i to underkapitler som har fått titlene «En gullalder» og «Nedgangstider». Her starter læreboken med å presentere samlingen av de ulike kongerikene på den iberiske halvøyen. De skriver at «[p]å 1400-tallet ble så Spania samlet gjennom en rekke

dynastiske ekteskap. De ulike delene i denne nye konglomeratstaten beholdt likevel sine gamle institusjoner og lover. Samlingen var fullendt i 1492, da muslimenes festning Granada

Figur 4: Bilde av en fremstilling av kapitulasjonen av Granada i 1492. Figuren inkluderer den originale bildeteksten i læreboken. (Heum et al., *Alle tiders historie*, 179).

falt». ⁴⁹⁰ Starten på denne «gullalderen» illustrerer de ved å inkludere et maleri av Francisco

⁴⁸⁷ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁴⁸⁸ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 155.

⁴⁸⁹ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁴⁹⁰ Heum et al., *Alle tiders historie*, 179. Begrepet «konglomeratstat» som læreboken bruker, har mye til felles med det H. G. Koeningsberger først kalte for «composite state», og som J. H. Elliott senere kalte for «composite

Ortiz (1848-1921), som fremstiller kapitulasjonen av Granada i 1492 (se Figur 4). Her ser vi den siste lederen av Nasrid-dynastiet, Abu Abdallah Muhammad 12., overrekke nøkkelen til Granada til de katolske monarkene.

Læreboken påpeker også at de spanske kongene fikk «kontroll over større områder utenfor hjemlandet», og Heum et al. skriver videre at

[i]mperiet de styrte, omfattet etter hvert Sør-Italia og en rekke øyer i Middelhavet og Nord-Afrika. I tillegg kom besittelsene i Amerika. Samtidig utvidet og styrket kongeparet Ferdinand 2. (1479-1516 og Isabella I. (1451-1504) og deres etterfølgere den sentrale administrasjonen.⁴⁹¹

Heum et al. hevder derfor at «[k]ongen av Spania ... på 1600- og 1700-tallet [var] blant Europas rikeste og mektigste monarker. Fra koloniene i Amerika strømmet det store mengder sølv og gull tilbake til moderlandet».⁴⁹² For å gjøre fremstillingen av denne «gullalderen» fullbyrdet, hevder lærebokforfatterne at Spania hadde «Europas største hær», og at landet opplevde en «kulturell gullalder», hvor «den spanske adelen kunne nyte et liv uten sidestykke».⁴⁹³

Gjennom å fremheve denne «gullalderen», legger læreboken opp til at Spania skulle bli rammet av nedgangstider. De skriver at fra midten av 1600-tallet «begynte det ... å gå nedover med Spania», men det var først etter den såkalte «spanske arvefølgekrigen» (1701-1717) at «Spanias dager som Europas mektigste stat var over». Heum et al. hevder derimot at ikke alt var over for Spanias del. De skriver at «[d]en nye kongen [Filip 5.] og hans etterfølgere satte i gang en rekke reformer for å styrke den svake spanske staten og for å få i gang økonomisk vekst, noe de til en viss grad klarte».⁴⁹⁴ Med utgangspunkt i dette, er det spesielt to aspekter som det er interessant å merke seg. For det første ser det ut til at nedgangstidene i Spania har flyttet seg noe lengre frem i tid sammenlignet med tidligere lærebøker som har blitt analysert i denne masteroppgaven. Heum et al. påstår ikke at forfallet startet under styringstiden til Filip 2. og sluttet rundt midten av 1600-tallet, men at forfallet startet på midten av 1600-tallet og

monarchy». Begrepene fremhever differensieringen mellom de ulike kongerikene innad i den nye staten «Spania». Det kan kanskje tenkes at Heum et al., som er den første læreboken til å benytte seg av dette begrepet, nettopp forsøker å få frem ulikhetene innad i Spania i tidlig moderne tid. Dette er i hvert fall i tråd med en tendens innenfor historieskrivingen om Spania spesielt og europeisk historieskriving generelt, hvor mangfoldighet blir fremhevet fremfor essensialistiske størrelser. Koeningsberger, «Monarchies and Parliaments», 202; Elliott, «A Europe of Composite Monarchies».

⁴⁹¹ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179.

⁴⁹² Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179.

⁴⁹³ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 180.

⁴⁹⁴ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 179-181.

varte helt frem til den spanske arvefølgekrigen. Dette kan kanskje ha en sammenheng med at Filip 2. ikke fremstår som skyldig for nedgangstidene i særlig stor grad. For det andre tilskriver Heum et al., som den eneste læreboken, en viss grad av overlevelseskraft til Spanias historie på 1700-tallet. Dette gjenspeiler et argument som spesielt Christopher Storrs har forfektet.⁴⁹⁵

Grønlie & Nordberg skriver også frem en «vekst-og-fall»-fortelling. Selv om læreboken hevder Spania allerede i 1492 begynte «å henge mer og mer etter» andre stater i Europa,⁴⁹⁶ er fortellingen fremdeles strukturert etter en oppgang og en nedgang i Spania: Det første underkapittelet heter «En militær revolusjon» og det andre heter «Globalisert konkurs». Grønlie & Nordberg starter fortellingen med å hevde Spania på 1500-tallet var «Europas desidert mektigste land. De hadde for eksempel nok makt til å kunne blande seg inn i andre europeiske staters innenrikspolitikk, samtidig som de klarte å «knuse og erobre to store imperier i Amerika: aztekerne og inkaene». I tillegg hadde spanjolenes «oppdagelser i andre deler av verden» ført til funnet av «verdens største sølvgruver i dagens Peru (Potosí-gruvene)».⁴⁹⁷ Sammen med effektivisering av skatteinnkrevningen i Spania, hadde staten fått «mye større økonomiske muskler enn det folketallet skulle tilsi».⁴⁹⁸

Spania, slik som andre europeiske land i tidlig moderne tid, hadde også gjennomgått en såkalt «militær revolusjon».⁴⁹⁹ Grønlie & Nordberg underbygger denne påstanden med å sammenligne hæren til Vilhelm av Normandie i 1066 (10 000 mann) og den castillanske hæren i 1470 (20 000 mann), med den spanske hæren under trettiårskrigen i 1630 (300 000 mann).⁵⁰⁰ For Grønlie & Nordberg viser denne betydelige økningen av militært personell hvordan Spania utviklet seg til å bli en rik stormakt, siden de hevder at størrelsen på hæren gir «en god pekepinn på økningen i statenes økonomiske bæreevne». Etter å ha skildret denne «storhetstiden», skriver lærebokforfatterne om hvordan Spania forfalt på midten av 1600-tallet. Som vi har sett

⁴⁹⁵ Storrs, *The Resilience*, 15.

⁴⁹⁶ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 308.

⁴⁹⁷ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 305. Potosí ligger ikke i dagens Peru, men i dagens Bolivia. Gruvebyen var derimot en del av *Virreinato del Perú* (visekongedømmet Peru), som omfattet store deler av Sør-Amerika på 1500- og 1600-tallet.

⁴⁹⁸ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 305.

⁴⁹⁹ Dette er en teori som først ble presentert av Michael Roberts i et åpningsforedrag i Belfast i 1955, og som siden har fått paradigmatisk status innenfor krigshistorie i tidlig moderne tid. Parker, «The 'Military Revolution,'»; Parrott, «Military Revolution».

⁵⁰⁰ Jeg vet ikke hvor Grønlie & Nordberg har hentet dette estimatet fra, men det kan virke som om de har basert seg på en sammenligning som Matthew Smith Anderson satte frem i sin *War and society in Europe*. Her hevder Anderson at «[t]he Spanish army, perhaps a mere 20,000 in the 1470s when Spain's rise to the military leadership of Europe was about to begin, had reached 300,000 in the 1630s when it was at its peak». Andre estimater er mer moderate. James Casey skriver for eksempel at «[t]he overall size of the imperial forces – including the Atlantic and Mediterranean fleets, as well as garrisons in Italy and the Caribbean – is hard to estimate exactly, but may not be far off the 140,000 men which Olivares calculated for the Union of Arms in 1625». Anderson, *War and Society in Europe*, 17; Casey, *Early Modern Spain*, 24.

var det flere grunner til dette, men ett enkelt skipsforlis i Stillehavet får relativt stor forklaringskraft.

Selv om jeg har valgt å avgrense denne masteroppgaven til Spanias historie i tidlig moderne tid, er det likevel verdt å trekke frem at Grønlie & Nordberg, slik som Qvamme, ser Spanias forfall strekke seg frem til våre dager.⁵⁰¹ De påstår at da Spania kom i krig med USA i 1898, var landet kun en «skygge av seg selv». Etter at Spania hadde tapt denne krigen, hevder Grønlie & Nordberg følgende: «En gammel stormakt på vei ned, en fremtidig supermakt på vei opp». Deretter skriver Grønlie & Nordberg om diktaturet i Spania under Francisco Franco (1939-1975), før læreboken retter søkelyset mot Spania i dag. Til tross for at Spania i dag regnes «blant de rike og industrialiserte landene i verden», konkluderer lærebokforfatterne med at Spania likevel har «en tendens til å rammes hardere enn mange andre land av kriser». Her trekker de frem finanskrisen i 2008 og koronakrisen i 2020 som eksempler.⁵⁰² Spanias forfall ser derfor ikke ut til å være slutt, og det kan nesten virke som om læreboken formidler en fatalistisk holdning når det gjelder Spanias muligheter til å utvikle seg selv i fremtiden. Forfall var, er og vil bli Spanias skjebne.

Med utgangspunkt i Whites plottstrukturer, kan det dermed være mulig å hevde at alle lærebøkene skriver frem en tragedie. Først skildrer de en såkalt «storhetstid» i Spania, og deretter skriver de omfattende om Spanias forfall. Tidspunktet som dette forfallet inntraff, er derimot noe ulikt i lærebøkene. Orning et al. ser forfallet starte under regjeringstiden til Filip 2., mens Heum et al. og Grønlie & Nordberg plasserer vendepunktet rundt midten av 1600-tallet. Dette betyr likevel ikke at satiren er fraværende i fortellingene. Alle lærebøkene plasserer Spanias forfall innenfor overgripende samfunnsstrukturer som allerede begynte å ta form både før og under Spanias såkalte «gullalder».

7.5 «[E]robret av Spania, og ruinert»: En europeisk romanse

Dersom vi forstår Spanias forfallshistorie innenfor rammene av en større fortelling om Europa, er det kanskje mulig å påstå at både Orning et al. og Heum et al. fremstiller en utviklingsfortelling i henhold til Rüsens typologi. I denne fortellingen blir Spanias makthegemoni i Europa gradvis overtatt nordeuropeiske land. Dette kommer blant annet frem

⁵⁰¹ En mulig forklaring på hvorfor læreboken trekker linjene frem til i dag, kan være at læreboken i stor grad er organisert tematisk. Dette «gjøre det mulig å knytte stoffet opp mot de lange linjer og de store spørsmål», hevder Grønlie & Nordberg. I tillegg ønsker lærebokforfatterne å fremme «et fortidsperspektiv, et nåtidsperspektiv og et fremtidsperspektiv». Dette gjenspeiler den sentrale plassen som historiebevissthet har fått i læreplanen av 2020. Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 7 & 11.

⁵⁰² Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 308.

gjennom hvordan lærebøkene er organisert.⁵⁰³ Orning et al. gjør dette maktskifte enda tydeligere ved å skrive at Spania (og Portugal) hadde tapt den dominerende rollen sin til fordel for Nederlandene, Frankrike og England, og at året 1650 derfor «markerte en milepæl i forskyvningen av maktsentrum fra Sør-Europa og Middelhavet til Nordvest-Europa og Atlanterhavet».⁵⁰⁴ Selv om dette kan være et uttrykk for en kronologisk fremstilling av europeisk politisk historie, utelukker ikke dette at fortellingene kan leses som en progressiv utvikling i «riktig» retning.

En slik utviklingsfortelling trer ikke like tydelig frem hos Grønlie & Nordberg, og det er vanskelig å få øye på et tilsvarende maktskifte i tidlig moderne tid. Dette har kanskje en sammenheng med at læreboken i større grad enn tidligere har blitt strukturert tematisk, i stedet for kronologisk.⁵⁰⁵ Selv om Nederlandenes historie følger direkte etter Spanias forfall, er det ingenting som tyder på at disse to fremstillingene kan og skal leses i sammenheng med hverandre.⁵⁰⁶ Læreboken inkluderer heller Spanias forfall i en større fortelling om imperiers vekst og fall, og kapitlet som Spania er en del av heter nettopp «Imperiers vekst og fall (Del 2)». I del 1 skriver Grønlie & Nordberg henholdsvis om Perserriket, riket til Alexander den Store og Romerriket.⁵⁰⁷ I del 2 tar læreboken for seg Mongolriket, Ming-dynastiet og det Osmanske riket, i tillegg til det spanske riket.⁵⁰⁸

Læreboken ser mange likhetstrekk mellom disse imperiene, og analyserer årsakene til deres vekst og fall «på samme måte».⁵⁰⁹ I del 2 trekker læreboken ofte linjene tilbake til imperiene i antikken, og hevder for eksempel at Mongolrikets fremvekst «skjedde like plutselig som med Aleksander den Stores rike».⁵¹⁰ Når Grønlie & Nordberg forklarer nedgangen til det Osmanske riket skriver de at det var mange årsaker, «[a]kkurat som med Vestromerriket».⁵¹¹

⁵⁰³ Heum et al. skildrer først Spanias historie, og deretter Nederlandene, England og Frankrike i tidlig moderne tid. Hos Orning et al. tar siste del av underkapitlet «Oppdagelser og religionskrig ca. 1500-1650» for seg henholdsvis Spanias forfall, reformasjonen, motreformasjonen og Nederlandenes opprør. I første del av neste underkapittel, «Mot revolusjon og en integrert verden, ca. 1650-1770», blir fokuset rettet mot Frankrike og England. Heum et al., *Alle tiders historie*, 181ff; Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141ff.

⁵⁰⁴ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 159.

⁵⁰⁵ Grønlie & Nordberg skriver innledningsvis at «[d]enne boka er organisert etter temaer, ikke etter perioder». Til tross for dette utsagnet, er det likevel mulig å spore en kronologi i lærebokens innholdsfortegnelse. Her tar de første temakapitlene for seg forhistorisk tid og antikken, mens de siste temakapitlene tar for seg tidlig moderne tid. Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 11.

⁵⁰⁶ Fokuset i kapitlet «Hollendertiden» ligger hovedsakelig på forholdet mellom Nederland og Norge mellom 1550 og 1750, med Cort Adeler som en sentral karakter. Foruten en kort setning som nevner at Nederlandene løsrev seg fra et «spansk overherredømme», samt en tidslinje som påpeker det samme, er Spania helt fraværende i dette kapitlet. Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 312 & 331.

⁵⁰⁷ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 72ff.

⁵⁰⁸ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 294ff.

⁵⁰⁹ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 73.

⁵¹⁰ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 295.

⁵¹¹ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 303.

Det kan nesten virke som om læreboken fremmer et syklisk historiesyn, hvor vekst og fall er en naturlig prosess som alle imperier gjennomgår. Dermed blir ikke Spanias forfall forstått som noe eksepsjonelt og ekstraordinært, slik som for eksempel Schjøth & Lange tidligere hadde gjort.

Orning et al. og Heum et al. setter derimot Spanias forfall inn i en utviklingsfortelling om Europa. Dette kommer til syne gjennom at lærebøkene konstruerer en kontrast mellom Spania og Nederlandene. Som nevnt tidligere, forstår begge lærebøkene katolisismen som et hinder for kapitalismen, mens nederlendernes protestantisme blir sett på som en forutsetning for dette. Orning et al. skriver for eksempel at nederlenderne var hardtarbeidende og flittige innenfor handel og håndverk, og klarte å skape «verdens mektigste og moderne samfunn». Spanjolene, derimot, klarte ikke å benytte seg av «den nye rikdommen [fra Amerika] til å utvikle spansk næringsliv». De ble heller avhengige av å importere varer fra Nederlandene. Slik nøt nederlenderne godt av Spanias edelmetallimport og spanjolenes mangel på arbeidsmoral.⁵¹²

Samtidig blir Spania fremstilt som ødeleggende for alt det kom over. I forbindelse med Portugals historie, blir Spanias overherredømme fra 1580, samt en «korstogsånd» som læreboken hevder preget samfunnet i Portugal, sett på som viktig årsak til Portugals forfall.⁵¹³ Når det gjelder Nederlandenes opprørskamp, skriver lærebokforfatterne at «[d]en sørlige halvdel av Nederlandene (omtrent dagens Belgia) ble erobret av Spania, og ruinert». De nordlige provinsene klarte «utrolig nok å motstå det spanske presset», noe som la til rette for at Holland skulle bli «hele verdens sentrum».⁵¹⁴

Heum et al. understreker også de tydelige motsetningene mellom det katolske Spania og de protestantiske Nederlandene. I motsetning til katolisismen i Spania, hadde «den skremmende læren» til kalvinismen en positiv virkning på økonomien i Nederlandene. De skriver at «[d]en psykologiske effekten av å lykkes i livet stimulerte kalvinistene til ekstra innsats». Nederlendere brukte ikke pengene sine på «fjas og luksus» slik som spanjolene gjorde, men investerte det heller i «nye prosjekter». Derfor strebet nederlenderne etter «[h]ardt arbeid og nøysom livsstil»,⁵¹⁵ og Nederlandene opplevde å bli «Europas fremste sjøfarts- og handelsnasjoner».⁵¹⁶

⁵¹² Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 153.

⁵¹³ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 141.

⁵¹⁴ Orning et al., *Mennesker i tid 1*, 155.

⁵¹⁵ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 182.

⁵¹⁶ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 182.

Basert på dette kan det tenkes at både Orning et al. og Heum et al. skriver frem en romanse med utgangspunkt i Whites plottstrukturer. De protestantiske og fire Nederlandene seiret til slutt over det katolske og undertrykkende Spania. Lærebøkene gjenspeiler derfor et liberalistisk-protestantisk perspektiv. Det er likevel viktig å fremheve at Heum et al. ikke maler et like dystert bilde av Spania og spanjolene som tidligere lærebøker har gjort. Det er ikke bare Spania som blir satt opp som en kontrast til Nederlandene. I forbindelse med maktfordelingen i Nederlandene, skriver de for eksempel at «[i] motsetning til nesten alle andre land i Europa var De forente Nederlandene en republikk ... Den tradisjonelle eliten, det vil si adel og jordeiere, hadde i motsetning til de fleste andre land i Europa mindre makt».⁵¹⁷ Det er ikke utelukkende Spania som fremstilt som en antitese i forhold til Nederlandene, men også Europa generelt.

Det ser også ut til at romansen som Heum et al. skriver frem blir delvis nyansert når de skriver om kapitalismen i Nederlandene. I likhet med Qvamme, hevder Heum et al. at Nederlandene også opplevde «skyggesidene ved markedsøkonomien». De beskriver for eksempel «[d]en første finansboblen vi kjenner til», hvor nederlandske handelsmenn spekulerte i tulipaner og drev prisene «kunstig oppover» for å tjene seg rike. For å illustrere denne skyggesiden, inkluderer læreboken et maleri av Jean Leon Gerome, som viser soldater som tramper ned tulipaner (se Figur 5). Ifølge bildeteksten gjorde de dette «for å få ned tilbudsmengden

og dermed prisene opp».⁵¹⁸ På den måten kommer det også frem en satire i læreboken, hvor kapitalisme slår over i spekulasjon. Det er ikke bare slik at

← Tulipaner var årsak til en stor finansboble på 1600-tallet. Bildet viser soldater som tramper ned tulipaner for å få ned tilbudsmengden og dermed prisene opp. Maleri av Jean Leon Gerome (1824-1904).

Figur 5: Figuren viser en fremstilling av tulipankrakket i Nederland i 1630-årene som læreboken inkluderer. Figuren viser også den originale bildeteksten.

kapitalismen og liberalismen seiret over det anti-kapitalistiske og tyranniske Spania, men også at denne frie markedsøkonomien førte med seg nye problemer for fremtiden.

⁵¹⁷ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 182.

⁵¹⁸ Heum et. al., *Alle tiders historie*, 183.

Det kommer også frem en kritisk og eksemplarisk fortelling i lærebøkene. Selv om ordlyden i lærebøkene er relativt nøktern sammenlignet med historieskriving om Spania som reflekterer den sorte legenden, stiller lærebøkene seg fremdeles kritiske til Spania i tidlig moderne tid. Lærebøkene er spesielt kritiske til lav arbeidsmoral, intoleranse og handelsfiendtlighet, og opphøyer i stedet verdier som frihet, kapitalisme og hardt arbeid. Lærdommen som lærebøkene legger til rette for at norske skolelever skal ta med seg er å ikke være som spanjolene. Vær heller som nordeuropeerne.

Heum et al. uttrykker også en kritisk holdning når det gjelder den frie markedøkonomien i Nederlandene, noe som lager riper i lakken på utviklingsfortellingen: Europa ble ikke nødvendigvis bedre etter at Spania forfalt. Grønlie & Nordberg retter også kritikk mot Spanias manglende kunnskaper om økonomi og demokrati i tidlig moderne tid. De hevder at Spania, slik som «enkelt personer i moderne tid», hadde tatt opp alt for mye lån i forhold til sin egen betalingsevne, «lenge før demokratisk kontroll og moderne økonomistyring var oppfunnet, selv i Vesten».⁵¹⁹ Det er derfor åpenbart for læreboken at Spania skulle forfalle. Denne kritikken kan kanskje ha en sammenheng med en presentisme som kommer til uttrykk i læreboken, hvor nåtiden blir en målestokk for å bedømme fortiden.⁵²⁰ Dermed fremstår Spanias forfallshistorie som et eksempel på hvorfor moderne demokrati og økonomistyring er viktig for at et samfunn skal fungere. Når det gjelder Spanias pengelån, sammenligner læreboken Spanias forfall med en «ekstrem-versjon av *Luksusfellen* på TV3».⁵²¹ Dette er kanskje et program som de fleste norske skolelever i dag kjenner til, og kan derfor styrke den eksemplariske funksjonen i fortellingen: Ikke gjør som Spania å ta opp mer lån enn du klarer å betjene, ellers kan du fort ende opp som deltaker på *Luksusfellen*.

7.6 Delkonklusjon

Lærebøkene i denne perioden er i stor grad preget av et strukturperspektiv. Det er særlig økonomi og religiøsitet, og forholdet mellom dem, som står i fokus. I den grad det kommer frem et aktørperspektiv hos Heum et al. og Orning et al., blir disse aktørene plassert innenfor

⁵¹⁹ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 308.

⁵²⁰ Dette presentistiske innslaget kan kanskje begrunnes med at *Historie på tvers* har blitt skrevet for å imøtekomme den nye fagfornyelsen av 2020. Denne læreplanen har blant annet høstet kritikk fra Den norske historiske forening (HIFO) for å være presentistisk. Et eksempel på slik presentisme kommer til uttrykk i de nye «kjerneelementene», hvor det blant annet står at elevene skal «utvikle forståelse av demokratiske verdier og menneskerettighetene. Elevene skal videre utvikle forståelse av verdier som likeverd, likestilling og etisk bevissthet gjennom historiebevissthet, historisk empati og perspektivmangfold». Larsen et al., «Framtidens historie»; Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie* (2020).

⁵²¹ Grønlie & Nordberg, *Historie på tvers*, 306.

rammene av større overgripende samfunnsstrukturer. Slik kommer aktørene i periferien av forklaringen på Spanias forfall. Selv om retorikken fra den sorte legenden er tonet ned, ser vi at forklaringene i historielærebøkene fremdeles gjenspeiler mange av de mest sentrale mytene.⁵²² Forakt mot manuell arbeid og religiøs fanatisme som kommer til uttrykk gjennom inkvisisjonen, blir blant annet sett på som viktige forklaringer på Spanias forfall. I tillegg ser vi at Grønlie & Nordberg fremmer en forklaring (ett enkelt skipsforlis) som ikke er forankret i forskningslitteraturen. Dette kan ha en sammenheng med at læreboken forsøker å innlemme Spanias forfallshistorie i en global kontekst.

Alle lærebøkene skriver frem Spanias historie i tidlig moderne tid som en «vekts-og-fall»-fortelling. Det er tragedien som dominerer, siden lærebøkene skildrer en spansk «gullalder» før det opplevde nedgangstider. «Forræderiet» knyttes derimot ikke til Filip 2.s styre. I stedet ser det ut til å være spanjolenes religiøsitet og anti-kapitalistiske holdninger som forråder denne «storhetstiden». I tillegg presenterer Heum et al. og Orning et al. Spanias forfall i sammenheng med en større fortelling om Europa. Denne tar form som en romantisk utviklingsfortelling, hvor det skjer en maktforskyvning fra Sør- til Nord-Europa. Dette kommer kanskje tydeligst frem gjennom den kontrasten som lærebøkene konstruerer mellom Spania og Nederlandene. Til slutt er det Nederlandene og Nord-Europa som seirer og blir velstående. Heum et al. nyanserer denne fortellingen ved å trekke frem skyggesidene til markedsøkonomien. Slik får denne fortelling også et satirisk preg. Det kommer ikke frem noen romantisk utviklingsfortelling hos Grønlie & Nordberg. De setter heller Spanias forfall inn i en fortelling om imperiers vekst og fall generelt. Slik kommer det kanskje frem et syklisk historiesyn i læreboken. Alle lærebøkene forholder seg kritisk til Spania, og de legger til rette for at norske skolelever kan bruke Spanias forfallshistorie til å orientere seg mot verdier som frihet, toleranse, demokrati, sparsommelighet og flittighet i sine egne liv.

⁵²² Se fotnote 84 for en definisjon av mytebegrepet.

Kapittel 8: Avslutning

I 1961 skrev Sir John Huxtable Elliott følgende: «It seems improbable that any account of the *decline of Spain* can substantially alter the commonly accepted version of seventeenth-century Spanish history, for there are always the same cards, however we shuffle them».⁵²³ Innledningsvis spurte jeg hvordan historielærebøker for gymnasiet og den videregående skolen fra begynnelsen av 1900-tallet frem til 2021 har forklart og fortalt frem Spanias forfall i tidlig moderne tid, og hvordan dette posisjonerer seg i forhold til tidligere historieskriving om Spania. Med utgangspunkt i en rekke analytiske kategorier har jeg funnet ut at lærebøkene reflekterer både kontinuitet og endring over tid. Lærebøker fra begynnelsen av 1900-tallet til 2021 har gitt kortene ulik forklaringskraft. Dette kommer blant annet til syne når lærebøkene enten vektlegger et aktørperspektiv eller et strukturperspektiv.

Aktørperspektivet dominerer i alle lærebøkene fra begynnelsen av 1900-tallet og frem til utbruddet av 2. verdenskrig. Selv om det også forekommer en del forklaringer av strukturell karakter, slik som en eksepsjonell spansk folkekarakter, er det likevel Filip 2.s intensjoner og ambisjoner som får størst forklaringskraft. Habsburg-monarkenes absolutisme og religiøse fanatisme er en forklaring som strekker seg helt tilbake til 1600-tallet og den sorte legenden. Dette perspektivet er også til stede i etterkrigstiden, særlig hos Moen og til dels Qvamme. Tendensen i etterkrigstiden ser likevel ut til å være at lærebøkene i større grad enn tidligere baserer seg på et strukturperspektiv. Qvamme og Holboe er de fremste representantene for dette, siden de lar årsaks- og genetiske forklaringer dominere fremstillingen av Spanias forfall. Det ser dermed ut til at lærebøkene i disse periodene gjenspeiler en «brytningstid» mellom hendelses- og aktørorientert historieskriving på den ene siden, og problem- og samfunnsorientert historieskriving på den andre.

Det er likevel ikke før i perioden 1975 til 2006 at vi kan snakke om et «brudd» med aktørperspektivet. Selv om Coldevin & Coldevin gjør Filip 2. til en bevisst og handlende aktør i fremstillingen av Spanias forfall, blir han i større grad enn tidligere forstått innenfor større overgripende samfunnsstrukturer. Utover 80-tallet får dette strukturperspektivet sterkt forfeste i lærebøkene, og Øvrelid og Eliassen et al. forklarer Spanias forfall nærmest utelukkende ut fra et strukturperspektiv. Det er faktorer som økonomi, mentalitet og materiell skjevfordeling i samfunnet, knyttet opp mot en spansk folkekarakter, som trekkes frem som viktige. De kan kanskje beskrives som «strukturelister», slik som Braudel betegnet seg selv. Denne tendensen fortsetter inn i den siste perioden, men det kan ofte være vanskelig å skille aktør- og

⁵²³ Elliott, *The Decline of Spain*, 73.

strukturperspektivet fra hverandre. Likevel tildeles bevisste historiske aktører relativt liten forklaringskraft, og de blir ofte forstått i lys av sosioøkonomiske og mentale samfunnsstrukturer. I tillegg til dette strukturperspektivet, ser vi også at Grønlie & Nordberg forsøker å plassere Spanias forfallshistorie inn i en global kontekst. De forklarer Spanias forfall ut ifra ett enkelt skipsforlis, og trekker dermed et nytt kort utenfor kortstokken. Dette kan være en forenkling og/eller oppdiktning som bidrar til å gjøre fremstillingen av Spanias forfall mer spennende.

Det kan derfor være mulig å konkludere med at historielærebøkene i denne analysen generelt sett har endret seg når det gjelder hvilket perspektiv som får forrang i forklaringen av Spanias forfall. Ansvar for forfallet ser ut til å ha flyttet seg fra Habsburg-monarkene, og spesielt Filip 2., til samfunnskrefter som var utenfor spanjolenes umiddelbare kontroll. Det er også mulig for en lærebok å trekke frem et helt nytt kort. Et aspekt som derimot ikke har endret seg i noe særlig grad, er lærebøkernes gjenspeiling av sentrale myter fra den sorte legenden. Selv om ordlyden og retorikken gradvis har blitt mindre fordømmende mot Spania, blir fremdeles forestillinger om spanjolenes religiøse fanatisme, forakt mot manuelt arbeid og anti-kapitalistiske holdninger trukket frem som forklaringer på Spanias forfall. Hvorvidt disse påstandene er sanne eller usanne, er utenfor denne oppgavens område.⁵²⁴ Det er likevel ingen av lærebøkene som stiller spørsmål ved eller forsøker å nyansere disse påstandene. Lærebøkene gjenspeiler dermed et liberalistisk-protestantisk perspektiv som aksepterer disse påstandene ukritisk. Dette har også fått konsekvenser for hvordan fortellingen om Spanias forfall har blitt skrevet frem i lærebøkene.

Fortellingen om Spanias forfall kan forstås som en pendel som har svinget mellom tragedien og satiren. Lærebøkene i den første perioden presenterer en «vekst-og-fall»-fortelling i form av en tragedie, hvor Spania blir «forrådt» av Filip 2.s intensjoner og handlinger. I etterkrigstiden og i perioden fra 1975 til 2005, svinger pendelen mot satiren. Spanias «vekst» er vanskeligere å få øye på, siden lærebøkene i større grad benytter seg av genetiske forklaringer hvor årsakene til forfallet gjerne strekker seg tilbake til middelalderen. Slik fremstår Spania som fanget av sin egen skjebne, og forfallet som noe uunngåelig. Pendelen svinger tilbake til tragedien i siste periode, fra 2006 til 2021, og det kommer frem en klar «vekst-og-fall»-fortelling. Filip 2. blir derimot ikke forstått som «forræderen» i denne fortellingen. I stedet ser det ut til at det var samfunnsutviklingen i sin helhet som undergravde Spanias stormaktsstilling.

⁵²⁴ Se min definisjon av mytebegrepet i fotnote 84.

Mens Grønlie & Nordberg plasserer Spanias forfall i sammenheng med andre imperiers vekst og fall, og nærmest uttrykker et syklisk historiesyn, plasserer alle de andre lærebøkene Spanias forfall inn i en større fortelling om Europa. Lærebøkene ser ikke ut til å ha endret seg i noen nevneverdig grad på dette området. De skriver frem en romantisk utviklingsfortelling om hvordan makthegemoniet flyttet seg fra Sør- til Nord-Europa. Det tyranniske, uproduktive og katolske Spania blir alltid satt opp som en kontrast til de demokratiske, produktive og protestantiske Nederlandene. Slik David seiret over Goliat, klarte Nederlandene og resten av Nord-Europa å beseire den spanske overmakten.

Denne fortellingen underbygger tolkningen om at lærebøkene i stor grad er skrevet fra et liberalistisk-protestantisk perspektiv, hvor fremskritt er synonymt med økt toleranse, demokrati, sosial likhet og økonomisk vekst. Det kommer dermed frem et evolusjonistisk historiesyn i de fleste lærebøkene. På den måten kan det tenkes at lærebøkene innfrir forventningene til de som skal kjøpe lærebøkene på det frie markedet i Norge. En revisjonistisk lærebok ville kanskje vært vanskeligere å selge enn en lærebok som forholder seg til en etablert fortelling. Samtidig er det kanskje enda viktigere at lærebøkene egner seg godt til å legitimere verdier som læreplanene har vært tuftet på, slik som demokrati, toleranse og frihet.

Slik legger lærebøkene opp til hvordan norske skoleelever bør orientere seg i forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid. Lærebøkene formidler et budskap om at elevenes fremtid er fylt med muligheter og fremgang, og at de derfor bør stille seg kritiske til de verdiene som forårsaket Spanias forfall. Konsentrering av makt, lediggang, latskap og religiøs intoleranse er uverdige det norske samfunnet. I Norge er det demokrati, kapitalisme og toleranse som bør etterstrebes. Dette er hovedtendensen i alle lærebøkene, men vi ser også at denne fortelling kan bli nyansert. Qvamme og Heum et al. retter i tillegg et kritisk blikk på Nederlandenes markedsøkonomi. Dersom denne får altfor frie tøyler, kan det fort slå over i spekulasjon og korrupsjon. Det orienterende budskapet i disse lærebøkene kan derfor være moderasjon når det gjelder kapitalisme. Til slutt er det også et poeng at Grønlie & Nordberg bruker Spanias forfall som et eksempel på hva som kan gå galt dersom stater og enkeltindivider tar opp lån utover sin betjeningsevne. Neste stopp blir i så fall *Luksusfellen* – eller som i Spanias tilfelle: forfall.

Hvordan historielærebøkene forklarer og forteller historien om Spanias forfall kan ha konsekvenser for hvordan forestillinger om «det spanske» blir konstruert og forsterket hos norske skoleelever og hos nordmenn generelt. Analysen viser hvordan forklaringer og fortellinger fra begynnelsen av 1900-tallet til 2021 har vært preget av en liberalistisk-protestantisk og evolusjonistisk fortolkningshorisont og overlevert sentrale myter fra den sorte legenden. Dersom «det spanske» blir assosiert med latskap, intoleranse, fanatisme og «forfall»

generelt, kan dette ha konsekvenser for hvordan Spania og spanjoler blir forstått i nåtiden og i fremtiden.

Det kan derfor være hensiktsmessig å granske andre historiske perioder og kildetyper for å kunne bevege seg nærmere en forståelse av forestillingen om «det spanske» i Norge. Hvordan kommer forestillinger om «det spanske» til uttrykk i avisinnlegg, reiselitteratur, dokumentarbøker, leksikon og mer generelle oversiktsverk? Hvordan blir Spanias middelalder og moderne tid fremstilt? I tillegg kan det også være fruktbart å anvende komparativ metode i større grad, hvor fremstillinger av Spanias historie systematisk sammenlignes med for eksempel Englands og Frankrikes historie. Denne masteroppgaven kan dermed leses som et forsøk på å invitere forskere og lærebokforfattere til å diskutere spørsmål knyttet til fremstillinger av Spanias forfall og «det spanske».

Primærkilder

- Coldevin, Axel og Hans Coldevin. *Sjøveiene åpner verden: Historie for gymnaset*. Oslo: Cappelen, 1976.
- Eliassen, Jørgen, Claus Krag, Sigmund Støa og Kåre Tønnesson. *Spor i tid: Verden før 1850*. Oslo: Aschehoug, 1995.
- Grønlie, Anne og Nils Nordberg. *Historie på tvers*. Drammen: Argus Forlag, 2021.
- Heum, Trond, Kåre Dahl Martinsen, Tommy Moum og Ola Teige. *Alle tiders historie: Fra de eldste tider til våre dager*. Oslo: Cappelen, 2013.
- Holmboe, Hallvard. *Historie: den nyere tid til ca. 1750*. Oslo: Tanum-Norli: 1971.
- Moen, Kristian. *Verdenshistorien inntil 1815*. Oslo: Aschehoug, 1959.
- Orning, Hans, Olav Hamran, Svein Olav Hansen, Anne Kjersti Jacobsen og Åsmund Svendsen. *Mennesker i tid: Verden og Norge før 1800*. Oslo: Cappelen, 2007.
- Qvamme, Børre og Haakon Evang. *Verdenshistorien inntil den industrielle revolusjon*. Oslo: Aschehoug, 1955.
- Ræder, Anton. *Verdenshistorie for realskole og gymnas*. Oslo: Aschehoug, 1940.
- Schjøth, Hans og Christian Lange. *Lærebok i Verdenshistorie: Fra oldtidens slutning til vore dager*. Kristiania: Aschehoug, 1906.
- Stang, Nic. og August Lange. *6000 års verdenshistorie for den høgre skolen*. Oslo: Tanum, 1939.
- Øvrelid, Ragnar. *Verdenshistorie I: Før 1850*. Oslo: Gyldendal, 1985.

Sekundærkilder

- Anderson, Matthew Smith. *War and Society in Europe of the Old Regime, 1618-1789*. Leicester: Leicester University Press, 1988.
- Andresen, Astri, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg. *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*. Oslo: Samlaget, 2015.
- Angvik, Magne. «Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning». *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 66, no. 10 (1982): 367-379.
- Apple, Michael W. «Textbook Publishing: The Political and Economic Influences». I *Theory Into Practice* 28, nr. 4 (1989): 282-287.
- Arnoldsson, Sverker. *La leyenda negra, estudios sobre sus orígenes*. Acta Universitatis Gothoburgensis: Göteborg, 1960.

- Bangstad, Torgeir Rinke. «Nærvær og presentisme: Om synet på fortiden i nyere historieteori». I *Tidsskrift for kulturforskning* 16, nr. 2 (2017): 31-45.
- Bjørndal, Ivar. *Videregående opplæring i 800 år – med hovedvekt på tiden etter 1950*. Halden: Forum bok, 2005.
- Blikstad-Balas, Marte. «Lærebokas hegemoni – et avsluttet kapittel?». I *Alle tiders historiedidaktiker: Festskrift til Frøydis Hertzberg på 70-årsdagen den 18. november 2014*, redigert av Rita Hvistendahl og Astrid Roe. Oslo, Novus: 2014.
- Braudel, Ferdinand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (2 bind). Oversatt av Sian Reynolds. Berkeley: University of California Press, 1966.
- Cánovas del Castillo, Antonio. *Estudios del reinado de Felipe IV. Tomo II*. Madrid: A. Pérez Dubrull, 1888.
- Carr, Edward Hallett. *What is History?* Penguin Books: London, 1990.
- Carr, Raymond. *Spain: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Casey, James. *Early Modern Spain: A Social History*. London & NY: Routledge, 1999.
- Cellorigo, Martín González de. *Memorial de la Política necesaria y útil Restauración a la República de España y estados de ella y del desempeño universal de estos reinos*. Valladolid: Juan de Bostillo, 1600.
- Cipolla, Carlo M. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700*. W.W. Norton & Company: New York & London, 1980.
- Corbett, Julian Stafford. *The Successors of Drake*. London: Longmans, Green, and Co, 1900.
- Dahl, Ottar. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Kristiansand: Universitetsforlaget, 1990.
- Dahl, Ottar. *Problemer i historiens teori*. Gjøvik: Universitetsforlaget, 1986.
- Danto, Arthur C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Darling, Linda T. *Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection & Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. Leiden: Brill, 1996.
- Duke, Alastair. «William of Orange's Apology (1580): A New Annotated English Translation with a Breif Introduction». *Dutch Crossing* 22, nr. 1 (1998): 3-96.
- Egge, Åsmund og Finn Fuglestad. *Spansk historie: et riss*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.
- Eilertsen, Tobias S. «Kolonitiden: En komparativ analyse av norske og danske lærebøker om kolonialisering og kolonitid». Masteroppgave. Universitetet i Tromsø. 2017.
- Elliott, John H. «A Europe of Composite Monarchies». *Past & Present*, nr. 137 (1992): 48-71.
- Elliott, John H. «The Decline of Spain». *Past & Present* 20, nr. 1 (1961): 52-75.

- Elliott, John H. «The History of Early Modern Spain in Retrospect» I *The Early Modern Hispanic World: Transnational and Interdisciplinary Approaches*, redigert av Kimberly Lynn og Erin Kathleen Rowe. New York & Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Elliott, John H. *Imperial Spain 1469-1716*. Penguin UK, 2002.
- Elliott, John H. *The Revolt of the Catalans: A Study in the Decline of Spain (1598-1640)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1963.
- Flynn, Dennis O. og Arturo Giráldez. *China and the Spanish Empire*. I *Revista de Historia Económica – Journal of Iberian and Latin American Economic History* 14, nr. 2 (1996): 309-338.
- Førland, Tor Egil. «Årsaksproblemer i historisk forskning». I *Tidsskrift for samfunnsforskning* 54, nr. 3 (2013): 355-370.
- Ganivet, Ángel. *Idearium Español*. Granada: Tip. Lit. Vda. e Hijos de Sabatel, 1897.
- Gibson, Charles. *The Black Legend: Anti-Spanish Attitudes in the Old World and the New*. New York: Knopf, 1971.
- González de León, Fernando, og Geoffrey Parker. «The grand strategy of Philip II and the revolt of the Netherlands». I *The Origins and Development of the Dutch Revolt*, redigert av Graham Darby, 107-132. London & NY: Routledge, 2001.
- Gravatt, Patricia. «Rereading Theodore de Bry's Black Legend». I Margaret R. Greer et al. (reds), *Rereading the Black Legend: The Discourses of Religious and Racial Difference in the Renaissance Empires*. Chicago & London: University of Chicago Press, 2007.
- Hamilton, Earl J. «Revisions in Economic History: VIII.- The Decline of Spain». *The Economic History Review*. 8, nr. 2 (1938): 168-179.
- Heehs, Peter. «Myth, History and Theory». *History and Theory* 33, nr. 1 (1994): 1-19.
- Heiret, Jan, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg (red.). *Fortalt fortid: Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax, 2013.
- Hempel, Carl. «The Function of General Laws in History». I *The Journal of Philosophy* 39, nr. 2 (1949): 35-48.
- Hempel, Carl. *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*. New York: The Free Press, 1965.
- Henningsen, Gustav. «The Database of the Spanish Inquisition. The 'Relaciones de Causas'-project Revisited». I *Vorträge zur Justizforschung Geschichte und Theorie, Band 2*, redigert av Heinz Mohnhaupt and Dieter Simon, 43-85. Frankfurt a.M.: Klostermann, 1993.

- Herráiz Pareja, Marcos J., Ignacio J. García Pinilla og Jonathan Nelson. *Inquisitionis Hispanicae Artes: The Arts of the Spanish Inquisition. Reginaldus Gonsalvius Montanus: A Critical Edition of the Sanctae Inquisitionis Hispanicae Artes Aliquot (1567) with a Modern English Translation*. Brill, 2018.
- Hobsbawm, Eric J. «The General Crisis of the European Economy in the 17th Century». *Past & Present*, nr. 5 (1954): 33-53.
- Hume, Martin A. S. *The Spanish People: Their Origin, Growth and Influence*. New York: D. Appleton and Company, 1901.
- Hunt, Edwin S., og James M. Murry. *A History of Business in Medieval Europe, 1200-1550*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Iggers, Georg G. *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Connecticut: Wesleyan University Press, 1997.
- Israel, Jonathan. «The Decline of Spain: A Historical Myth?». *Past & Present*, nr. 91 (1981): 170-180.
- Johnsen, Egil Børre. *Textbooks in the Kaleidoscope: A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. Oslo: Scandinavian University Press, 1993.
- Juderías, Julián. *La leyenda negra y la verdad histórica: Contribución al estudio del concepto de España en Europa, de las causas de este concepto y de la tolerancia religiosa y política en los países civilizados*. Madrid: Rev. de Arch., Bibl. y Museos, 1914.
- Kagan, Richard. «Prescott's paradigm: American Historical Scholarship and the Decline of Spain». *The American Historical Review* 101, nr. 2 (1996): 423-446.
- Kamen, Henry. «The Decline of Spain: A Historical Myth?». *Past & Present*, nr. 81 (1978): 24-50.
- Kamen, Henry. *Empire: How Spain Became a World Power, 1492-1763*. New York: HarperCollins, 2003.
- Kamen, Henry. *Philip of Spain*. New Haven & London: Yale University Press, 1997.
- Kamen, Henry. *Spain, 1469-1714: A Society of Conflict*. London & NY: Pearson, 2005.
- Kippersund, Susanne H. «Fra oppdagingar til bistand: Forteljingar om møter mellom europearar og kulturar utanfor Europa i historielærebøker etter Kunnskapsløftet». Masteroppgave. Universitetet i Bergen. 2019.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. *Læreplan for den videregående skole. Del 3a. Studieretning for allmenne fag*. Oslo: Gyldendal, 1976.
- Kirke- og utdannings-, og forskningsdepartementet. *Læreplan for videregående opplæring. Eldre historie. Nyere historie. Felles allmenne fag*. Oslo, 1996.

- Knudsen, Susanne V. og Bente Aamotsbakken. *Teoretiske tilnærminger til pedagogiske tekster*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2010.
- Koenigsberger, H. G. «Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale». *Theory and Society* 5, nr. 2 (1978): 191-217.
- Larsen, Eirinn, Ruth Hemstad og Marthe Hommerstad. «Framtidens historie». *Klassekampen*. 26.09.2018. <https://klassekampen.no/utgave/2018-09-26/framtidens-historie>
- Las Casas, Bartolomé de. *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*. Redigert av Isacio Pérez Fernández. Madrid: Tecnos, 1552/2008.
- Lea, Henry Charles. «The Decadence of Spain». *The Atlantic Monthly*. 1898. Besøkt 12.12.21. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1898/07/the-decadence-of-spain/515535/>
- Lea, Henry Charles. *A History of the Inquisition of Spain* (Vol. 1-4). New York: The Macmillian Company, 1908.
- Limbroch, Philip. *The History of the Inquisition: As It Has Subsisted in France, Italy, Spain, Portugal, Venice, Sicily, Sardinia, Milan, Poland, Flanders, &c. &c.: With a Particular Description of its Secret Prisons, Modes of Torture, Style of Accusation, Trial, &c. &c.* London: Simpkin & Marshall, 1816.
- Llorente, Juan Antonio. *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne, Depuis l'epoque de son établissement par Ferdinand V, jusqu'au règne de Ferdinand VII, tirée des pièces originales des archives du Conseil de la Supreme et de celles des Tribunaux subalternes du Saint-office*. Paris: Treuttel et Würtz, 1817.
- MacKay, Ruth. «Lazy, Improvident People»: *Myth and Reality in the Writings of Spanish History*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006.
- MacKay, Ruth. *The Limits of Royal Authority. Resistance and Obedience in Seventeenth-Century Castile*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Maltby, William S. *The Black Legend in England: The Development of Anti-Spanish sentiment, 1556-1660*. Durham: Duke University Press, 1971.
- Mariénfeld, Wolfgang. «Schulbuchanalyse und Schulbuchrevision: Zur Methodenproblematik». I *Internationales Jahrbuch des Georg-Eckert-Instituts*, Bind 17. Braunschweig, 1976.
- Melman, Billie. *The Culture of History: English Uses of the Past 1800-1953*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Melve, Leidulf. *Historie: Historieskriving fra antikken til i dag*. Oslo: Dreyer, 2010.

- Menendez y Pelayo, Marcelino. *La ciencia española: (polémicas, proyectos y bibliografía)*. Vol 1. Madrid: Rev. de Arch., Bibl. y Museos, 1915.
- Menéndez y Pelayo, Marcelino. *La ciencia Española: (Polémicas, proyectos y bibliografía)*. Tomo I. Rev. de Arch. Bibl. y Museos: Madrid, 1915.
- Merriman, Roger Bigelow. *The Rise of the Spanish Empire in the Old World* (4 bind). New York: Macmillin Co., 1918-1934.
- Moncada, Sancho de. *Restauración Política de España, y Deseos Publicos, que Escribió en Ocho Discursos*. Madrid: Juan de Zuñiga, 1746.
- Montesquieu, Charles de Secondat. *The Spirit of the Laws*. Oversatt av Anne M. Cohler, Basia Carolyn Miller og Harold Samuel Stone. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1989.
- Motley, John Lothrop. *History of the United Netherlands: From the Death of William the Silent to the Twelve Years' Truce – 1609*. Vol. 3. New York: Harper & Brothers, 1873.
- Movillers, Nicolas Masson de. «Espagne». I *Encyclopédie Méthodique: Géographie Moderne* (Vol 1.). Paris/Liége: Chez Panckoucke/Chez Plometeux, 1782.
- Navarro Brotóns, Víctor & Eamon, William. «Spain and the Scientific Revolution: Historiographical Questions and Conjectures». I *Más allá de la Leyenda Negra: España y la Revolución Científica/Beyond the Black Legend: Spain and the Scientific Revolution*, redigert av Víctor Navarro Brotóns & William Eamon, 27-38. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2007.
- Ortega y Gazet, José. *España invertebrada: bosquejo de algunos pensamientos historicos*. Madrid, Calpe: 1921.
- Parker, Geoffrey. «The 'Military Revolution,' 1560-1660 – a Myth?». *The Journal of Modern History* 48, nr. 2 (1976): 195-214.
- Parker, Geoffrey. *Imprudent King: A New Life of Philip II*. New Haven & London: Yale University Press, 2014.
- Parrott, David. «The Military Revolution (1560-1660)». I *The Encyclopedia of War*, redigert av Gordon Martel. <https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow407>
- Pidal, Ramón Menéndez. *Los españoles en la historia*. Madrid: Espasa-Calpe, 1982.
- Prescott, William H. *History of the Reign of Ferdinand and Isabella the Catholic*. Vol 1. Philadelphia: J.B. Lippincott, 1872.
- Rawlings, Helen. *The Debate on the Decline of Spain*. Manchester University Press: Manchester & New York, 2012.
- Rawlings, Helen. *The Spanish Inquisition*. Malden: Blackwell, 2006.

- Rüsen, Jörn. «Historical Narration: Foundation, Types, Reason». I *History and Theory* 26, nr. 4 (1987): 87-97.
- Rüsen, Jörn. «The Development of Narrative Competence in Historical Learning: An Ontogetic Hypothesis concerning Moral Consciousness». *History and Memory* 1, nr. 2 (1989): 35-59.
- Rüsen, Jörn. *History: Narration, Interpretation, Orientation*. New York: Berghahn Books, 2005.
- Ryymän, Teemu (red.). *Historie og politikk. Historiebruk i norsk politikk-utforming etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Sejersted, Francis. «Historiefagets fortellinger». *Nytt norsk tidsskrift* 12, nr. 4 (1995): 313-325.
- Sigvartsen, Oddgeir N. «'Den amerikanske katastrofen'»: Fremstillingen av den spanske ekspansjonen i Amerika ca. 1492-1550 i britiske lærebøker». Masteroppgave. Høgskolen i Bergen/Universitetet i Bergen. 2009.
- Skrunes, Njål. *Lærebokforskning: en eksplorerende presentasjon med særlig fokus på kristendomskunnskap, KRL og religion og etikk*. Oslo: Abstrakt forlag, 2010.
- Smith, Preserved. «Review: The Rise of the Spanish Empire in the Old World and in the New». I *The American Historical Review* 40, nr. 2 (1935): 325-327.
- Storrs, Christopher. *The Resilience of the Spanish Monarchy 1665-1700*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Stugu, Ola Svein. «Oppsedande fortidsbilete: Ein gjennomgang av fire historieverk for videregående skole». *Historisk Tidsskrift* 80, nr. 2 (2001): 247-265.
- Sæle, Christian. «'Mer ytterliggående enn noen hadde tenkt seg': fremstillingen av Sovjetunionens historie ca. 1928-1938 i norske lærebøker for videregående skole». Masteroppgave. Høgskolen i Bergen. 2005.
- Sæle, Christian. «Jødene som fanger av det jødiske. En analyse av norske historielærebøker for videregående skole». I *Fordommer i skolen. Gruppekonstruksjoner, utenforskap og inkludering*, redigert av Marie von der Lippe, 320-340. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.
- Sæle, Christian. *Den rette historien: lærebokkritikk som historiepolitisk redskap*. Ph.D-avhandling. Universitetet i Bergen. 2013.
- Thue, Fredrik W. «Den historiske allmenndannelse: Historiefaget i høyere/videregående skole, 1896-2019». *Historisk tidsskrift* 98, nr. 2 (2019): 167-190.
- Torjussen, Sahra Ali Abdullahi. «Fremstillingen av kolonialisme i norske lærebøker». Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2018.

- Trevor-Roper, Hugh R. «The General Crisis of the 17th Century». *Past & Present*, nr. 16 (1959): 31-64.
- Unamuno, Miguel de. *En torno al casticismo*. Madrid: Alianza Editorial, 2008.
- Undervisningsplan for gymnasiet. I henhold til Lov om høiere almenskoler af 27de juli 1896 § 11 vedtaget 5te december 1899 af kirke- og undervisningsdepartementet som gjældende indtil videre*. Kristiania: Det norske aktieforslag, 1903.
- Undervisningsplaner. Den høgre almeskolen. Etter lov av 10. mai 1935*. Oslo: Brøgger's boktrykkeris forlag, 1950.
- UNESCO, *A Handbook for the Improvement of Textbooks*. Paris, 1949.
- Utdanningsdirektoratet. *Læreplan i historie- fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-02)*. Hentet 24.02.2022 fra <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02>
- Utdanningsdirektoratet. *Læreplan i historie- fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-03)*. Hentet 24.02.2022 fra <https://www.udir.no/lk20/his01-03>
- Van Nieuwenhuysse, Karel og Joaquim Pires Valentim. *The Colonial Past in History Textbooks: Historical and Social Psychological Perspectives*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, 2018.
- Vincent, Mary. *Spain 1833-2002: People and the State*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Vives, Jaime Vincens. *Manual de historia economica de España*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1967.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1973.
- Williams, James H. (red.). *(Re)Constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*. Rotterdam: Sense Publisher, 2014.
- Yun-Casalilla, *Iberian World Empires and the Globalization of Europe 1415-1668*. Sevilla: Palgrave Macmillan, 2019.